I

Він прокинувся, почувши, що дружина в сусідній кімнаті розмовляє по телефону.

— Юлішко, серденько, в який маринад ти клала того зайця, що ним недавно нас частувала? Пішті дуже припала до смаку та печеня.

Серце його сповнилося теплом вдячності. Невже це його дружина?.. Звонить по телефону... Питає, як краще приготувати зайця, аби догодити чоловікові... Навіть сльози набігли на очі.

Так, дорого дав би він там, у російському полоні, щоб почути таку розмову...

— Батько зайця прислав... Ремствує, бідолаха, що має великий клопіт відтоді, як закінчилася війна,— мовляв, світ геть змінився, а він уже старіє... Батько мріяв про те, щоб Пішта опікувався маєтком... Однак Пішта поки що... Юлішко, люба моя, всі йому так догоджають... всі на його протекцію сподіваються... Ще спить, бо вчора аж до ранку тривав той бенкет, який влаштувала міська управа...

Підвівшись на лікті, Пішта прислухався до голосу дружини — чи немає в її тоні чогось загрозливого... Чи Ліна його не критикує, не висміює, не засуджує?.. Ні... Голос ніжний, щасливий, сповнений надії. Такий голос Пішта хтозна-коли в неї чув... Все може бути облудою, однак інтонація голосу — ніколи... Інтонація видає всі почуття людини.

В Лініному голосі бриніла майже материнська гордість: вона говорила про Пішту, начебто розповідала про свого дорослого сина, який відмінно, з відзнакою склав випускні іспити, або виграв змагання, або приніс додому купу грошей...

Ліна, здається, помітила, що двері відчинені, і стишила голос. А Пішта знову поринув у дрімоту — солодку, запаморочливу. Котра зараз година? Мабуть, пізня. Ці ранки на початку листопада дуже оманливі...

Справді, вечеря тривала довгенько. Пани з управи... можна сказати, Піштині друзі, експромтом влаштували на його честь бенкет. Вони забажали відзначити те, що вчора на зборах його обрали обер-прокурором міста. Все ніби уві сні. Обрання було зовсім несподіваним, бо бургомістр тільки тому запропонував його кандидатуру, що третім слід було затвердити прізвище, яке не вплинуло б на результати виборів.

Макроці... Цікаво, як він спав цю ніч? Адже досі він займав посаду обер-прокурора. Ще вчора вранці ніхто не зважився б припустити, що Макроці провалиться. Цей чоловік уже цілий рік одноосібно керував містом. Він їздив з губернатором на полювання, близько приятелював з бургомістром. Найвпливовіша людина в місті... Справжній удільний князьок... Він розраховував, що на наступних виборах його оберуть бургомістром. Адже нинішній бургомістр уже старий, із розуму виживає; до того ж, він так нахапався грошей, що й сам, мабуть, уже хотів би вийти на пенсію — кінці в воду, та й годі... Надто він старий, щоб керувати містом. Зараз майбутнє належить молодим. Настали інші часи; далі неможливо миритися з тим, що ці старі казнокради гублять місто. Нові часи, нові,, більш швидкі та рішучі темпи життя. Кон'юнктура змінюється, псується господарське становище...

Пішта потягнувся й ліг зручніше. Йому не хотілося вставати. Вже не треба кудись спішити, не треба чогось домагатись. Влада нарешті попала в його руки, слід використати її. Одна річ—маленький чиновник, якийсь там радник у справах культури, і зовсім інша — обер-прокурор. Радник повинен був рано вставати, бігти на службу, щоб показати свою старанність. Радникові доводилось складати плани, нікому не потрібні проекти. Обер-прокуророві не доведеться...

А жаль, жаль, жаль...

В голові забриніла якась дивна мелодія, якась розбійницька пісня. Пішта почервонів і н&раз злякався цього. Це вже кров грає... Отак гріх крадькома входить у душу, і ти паленієш... Вночі він протягом години замовляв циганам грати цю пісню, і ніхто не знав, чому... Через Магдалену... Хтось згадав Фері Боронкаї: мовляв, і той міг би прийти, бо якщо справді почнеться слідство з приводу свинарської ферми, то треба завоювати прихильність нового обер-прокурора... Пішта тоді теж зашарівся... При імені Фері Боронкаї відразу зринув спомин про Магдалену. Майнула думка, що тепер їхнє знайомство може бути ближчим... Магдалена... Щоразу, як Пішта почує це ім'я, кров приливає йому до обличчя, і пальці починають тремтіти... Магдалена Сенткалнаї — дружина Боронкаї... Ця пісня — спогад семирічної давності; ніхто не здогадується, ніхто навіть не уявляє, що існують такі спогади... Якби хто-небудь, ба навіть він сам, сказав про це Ліні — вона б не повірила. їй важко збагнути, що значить для нього ця пісня...

Пішта вільно розкинувся на ліжку й заплющив очі. Подумав, що стан його схожий на заціпеніння мерця або ж загальмованість сновиди... Музика, музика — так, наче все навкруги сповнене нею...

За якийсь час стрепенувся. Чаклунство, не інакше. Ні, він мусить позбутися цього дурного почуття...

Досі хоч би що він робив, хоч би який складав план чи програму,— все було марно. Хіба тільки вдавалося показати, що й він до чогось здатний. Коли хочеш втриматись на поверхні — слід братися за все... А зараз він вилежується... Людина швидко звикає до нового становища, а надто якщо це становище... зверхності... Чекають його— байдуже, хай собі чекають: адже всі знають, що вчора був бенкет, тож він, звичайно, ще спить...

Стиха рипнули двері. Це Ліна — дивиться, чи не розбудила його телефонна розмова. Пішта не поспішав роз: плющувати очей. Та раптом його охопило бажання оволодіти цією жінкою...

Пішта ворухнувся й кашлянув.

— Доброго ранку, старий ведмедю...— проворкотіла Ліна.— Ах ти мій гультяю! Виспався нарешті? Чи ти знаєш, о котрій годині прийшов додому?

Пішта усміхнувся, немов сонний хлопчисько-учень, який прикидається ще більш сонним.

— Не знаю. Здається, я застудився...

— Не знаєш? — засміялася Ліна.— Не знаєш?.. Ще б пак — адже був п'яний, як чіп... Мій батько прислав зайця.

— А вина не прислав?

— Цілий глек.

— Хто це дзвонив?

— Ніхто.

Ліна присіла на край ліжка, скуйовдила чоловіку волосся, потім поклала свою гарячу долоню йому на чоло.

— Болить?

— Ні... Трошки...— сказав Пішта усміхаючись.

— Так і повірю.

Він мовчки дивився на дружину.

Вона помолодшала. Обличчя її було таке веселе і таке свіже, як у дівочі літа. Начебто десять років скинула, не менше...

Він простяг до неї руки, мовби потягаючись, але водночас і випробовуючи — відчує вона його бажання, чи ні?..

Ліна не відхилилася. Вона сиділа край ліжка, усміхнена, радісна. Більше того — вона нагнулася й сплела його руки навколо свого стану.

— Ти стариган, ти розпусник, ти п'яничка, від тебе тхне перегаром!.. Я тебе ненавиджу...— і ніжно поцілувала його.

Пішта, усміхаючись, думав про те, що якби він цілу ніч просидів на бенкеті, влаштованому, приміром, на честь Макроці, то сприйняв би Лінині слова зовсім по-іншому. Вони здалися б йому набридливими й буркотливими, а може й образливими... Але зараз Ліна вимовляла їх так ласкаво! Вона просто невпізнанна!

Він обійняв її й обережно пригорнув собі до грудей. На диво, вона не пручалася. Дозволила обійняти себе; не турбувалася за своє плаття, не говорила, що в неї справи, що в неї болить голова, що він повинен дати їй спокій,,що він божевільний... Не вирівалася з його обіймів, не побігла зачиняти двері до сусідньої кімнати — певно, зачинила їх раніше... Кров шугнула йому в голову, він обійняв Ліну й пригорнув до себе. Вона була покірна й ніжна, мовби оце вперше домоглася його ласки. Зовсім нова жінка... Анітрохи на себе не схожа. Адже останні десять років він бачив біля себе байдужу похмуру істоту, яка нічого не бажала, нічого не дозволяла і нічим не вдовольнялася.

"Добре, якби й далі так було!" — подумав він, коли Ліна в солодкій знемозі лежала біля нього.

Потім Пішта усміхнувся. Ліна враз підвелася й вибігла з кімнати.

Через кілька хвилин вона повернулася, несучи на таці сніданок.

Сніданок у ліжко! Це.була найбільша радість його дитячих років. Мати дуже любила своїх дітей, а надто його, найстаршого. Досить було раз зітхнути, як вона вже приносила сніданок, і Пішта, напівлежачи, розкошував кавою зі збитими вершками та здобним рогаликом. Однак Ліна цього не терпіла й гнівалася, коли він просив принести сніданок у ліжко. Вона казала, що в спальню злітаються мухи, що в ліжку буде повно крихт, що це поганий приклад для дітей. А зараз вона начебто й забула про дітей — адже й словом про них не обмовилася. Ага, вони вже, певно, давно в школі. Все ж таки котра зараз година?

— Ну, розказуй, що там було?

Ліна подала йому на великій блискучій таці чудову каву зі збитими вершками і свіжий калач.

— Знаєш, Ліно, чому я завдячую цим дурним обранням?

— Ну?

— Тільки моїм власним заслугам! Тільки власним заслугам!..

І Пішта лукаво засміявся.

Ліна мовчала. Невже вона й справді думає, ніби його вибрали саме тому, що місто наділило його, Іштвана Коп'яша, своїм 1 високим довір'ям. Делікатне питання, краще його не чіпати...

— І ще знаєш чому? Старий осел у приймальні зали засідань пробовкався. Він сказав: "М. Ж."

— Що таке?

— "М. Ж."

— Що це означає?

— Це вбивча куля. Саме "М. Ж." убило Макроці: саме воно скрутило йому в'язи. Це був зашморг, що задушив його...

Пішта знову голосно засміявся.

— Всі раптом згадали,— повів він далі,— що Макроці страшенно заборгував, а також і те, що їм давно вже остогидло його самоправство. Коли цей здоровило з червоним підборіддям, прихилившись до каміну й випнувши черево, приймав вітання, він був схожий на справжнього тирана. Не випускаючи з рота сигару, він сказав своїм друзям, що мета його життя нарешті здійснилася:1 "М. Ж."

— Та що ж це все-таки означає?

— "М. Ж."? Це ініціали міста, а як точніше — це мовби його тавро. "Місто Жаранток"... Однак кожен знає, що розшифровуються вони по-іншому: "Мій Жаранток!"

Ліна засміялася.

— Що ти кажеш?

— Свята правда. Виборці миттю це підхопили. Мак-році не думав і не гадав, що його "жарт" сприймуть буквально; а збори відразу одвернулися від нього. В залі загуло, як у вулику. Адже ти знаєш — Макроці був на Альфельді1 мало не дожем. А після виборів сподівався стати бургомістром — можновладним господарем міста... І раптом — трагічний поворот долі. Таке трапляється нерідко... На вершині слави на Макроці впав меч Немезіди. Ох, як цей тип усім набрид. Навіть сто тисяч хольдів муніципальних угідь, здавалося, затремтіли від жаху. То,

мабуть, вітри, почувши цю звістку, прокле-котіли над рівнинами: "М. Ж."! "М. Ж."! І земля загойдалася, люба моя, і скинула з себе цього старого злодія... Всі викреслили його прізвище з бюлетенів! Кажуть, що навіть губернатор викреслив...

Ліна здригнулася. Якщо для них Макроці завжди був таємним ворогом, котрий їх, дрібноту, й не помічав, навіть гадки про них не мав на вершині своєї влади, то вони тим тостріше відчували: їм треба бути обережними, щоб їхні шляхи не перетинались... Ні в якому разі... Радник Іштван Коп'яш був такий непримітний у міській управі, що Макроці саме тому й погодився

Велика Угорська низовина.

внести його прізвище у виборчий бюлетень. Це прізвище анічогісінько не важило. Макроці записав його тільки для годиться.

Пішта, завдяки невідступному, розумному й постійному контролю з боку Ліни, навчився стежити за собою; після повернення з російського полону, зайнявши в управі незначну посаду, він виконував свої обов'язки і ні в що інше не втручався. В останні роки він очолював відділ освіти та культури. Радник у справах культури... Що це таке? Посада, яка існує тільки тому, що передбачена законом. Коп'яш мусив організовувати побілку шкіл, якщо були на це кошти, або складати плани будівництва хутірських шкіл та ліквідації неписьменності — плани, завдяки яким за десять років у всій окрузі й десяток людей не оволоділо грамотою... А цієї й минулої зими він ще й дістав право розподіляти допомогу по безробіттю...

— Такі пройдисвіти почали хазяйнувати в нашому краї ще за часів турецького панування, коли населення малих сіл втікало від ворога під захист міста. Тут прибульців зараховували до горожан, а їхні землі привласнювали. На підтвердження цього є документи, до яких навіть павук не добереться. їх і тепер торкатися заборонено. Отакі Макроці за

триста років геть поневолили цю округу. Після відкриття державного архіву уряд прийняв постанову, за якою архівні матеріали міст мають упорядковувати працівники Державного архіву, бо скрізь, отже й тут, було таке безладдя, що й сам чорт ради не дав би. Однак ті Макроці відчували, що можуть ускочити в неабияку халепу, тож не дозволяли вищим урядовцям переступати порогу залізних дверей архіву. Втрутився навіть сам Кальман Тиса !, який заявив, що ніхто не може зазіхати на права незалежного міста2.

1 Тиса Кальман (1830—1902) — реакційний політичний діяч.

2 У буржуазно-помішицькій Угорщині деякі міста мали автономію й не підлягали комітетській (обласній) адміністрації.

Обставини змусили його піти на цс, бо на карту було і оставлено шанси уряду на наступних депутатських виборах.

Пішта закурив сигарету. На превеликий подив, Ліна не зронила й слова, дарма, що була затятим ворогом куріння. Іншим разом вона неодмінно нагримала б на Пішту. Курити в ліжку — де таке бачено?.. Однак на її чоло вже набігли зморшки...

А Пішта говорив не змовкаючи. Він міркував над питаннями культурно-історичного розвитку; сам себе звеселяючи, казав, що історію такого великого міста належить розкрити якнайширше. Однак подробиці Ліну не цікавили, і вона обірвала лекцію, спитавши:

— Скільки ж тобі коштувала ця вчорашня комедія?

Пішта замовк, немовби дим од сигарети застряг у нього в горлі.

— Скільки коштувала? Справді?.. Біс його знає... Коли вчора ввечері я хотів заплатити за автомобіль...

— Автомобіль?

— Не пішки було ж іти додому...

— Он як? Хіба ти ніколи не приходив додому пішки?

— Ну, це інша річ... Як обер-прокурор — ще ніколи,— він усміхнувся. — Одне слово, приїхавши додому, хотів заплатити, та в кишені жодного філера не було...

— Як! — здивовано вигукнула Ліна.— Адже я дала тобі вчора двадцять пенге!..

— Двадцять пенге! То й що?

— Як це —то й що? Невже ти просадив усі двадцять пенге?

Тут Ліну доведеться вибачити: іноді в її мові проскакують такі "вульгарні" вирази. Звичайно, Пішті хотілося, щоб після вчорашньої події, коли його обрали обер-прокурором, усе змінилося, щоб Ліна забула свої давні звички, свої лайливі слова... Однак навряд чи можна вимагати цього від жінки — одній жінці важче позбутися своїх звичок, ніж цілому місту...

— "Просадив!" — мовив Пішта трохи обурено.—Ну й слівця ж у тебе!.. Та я зів всього-на-всього токань із яловичини.

— Пхе!

— Що значить "пхе"?

— Яловичину їсти... Пхе!..

— Всі їли. Це наша національна страва.

— І що, порція токаню коштує двадцять пенге?

— Та ні! За всю вечерю заплатив два сімдесят.

— Як можна за токань з яловичини здирати два сімдесят. Під той ваш "Золотий фазан" треба вибухівку підкласти...

— Не два сімдесят, а один пенге двадцять філерів... Потім пончики їв — шістдесят філерів, це вже один вісімдесят. І півлітра вина — сімдесят філерів, то вже два п'ятдесят; двадцять філерів чайових; усього два сімдесят...

— То в тебе повинно залишитися ще сімнадцять пенге тридцять філерів...

— Ти допитуєш мене, наче той слідчий... Ще шампанське замовив...

Якийсь час Ліна приголомшено мовчала. Спершу треба було змиритися з думкою, що чоловік її пив шампанське, а потім заспокоїтись — адже це вже минуло... Шампанське! Вона дуже його любить! Але їй так рідко доводилось куштувати його... Раз чи двічі в житті. Ще як була дівчиною... Однак добре, що досі вони не могли купувати шампанського, бо це зовсім вибило б їх із колії... Власне, їй і уявити було важко, що шампанським можна підсолоджувати собі життя... Саме, тільки слово "шампанське" асоціювалося в неї зі словами "Содом і Гомор-ра" і з усім, що за цим крилося. Вона відчула навіть легке запаморочення і спитала кволим голосом:

— А за шампанське скільки заплатив?

Як по правді, сама відповідь уже не дуже її цікавила, бо межі їхнього бюджету були давно порушені.

— Сім пенге, —відповів Пішта, хоча насправді заплатив вісім.

— Сім пенге,— повторила Ліна й заплющила очі. Сім років прожила вона, заощаджуючи кожний філер.

Сама шила, прала, прасувала, латала; годувала й одягала дітей та чоловіка... На себе ніколи не вистачало... Шампанське...

Ліна провела рукою по чолі й згадала, що недавно бачила велику рекламу: шампанське по два шістдесят за пляшку. Вона ще тоді посміхнулася: адже колись вони були компанією в Будапешті, і хтось за пляшку шампанського заплатив дванадцять пенге. За французьке шампанське... Не стримавшись, вона мовила:

— В бакалійному два шістдесят.

— І все одно ти ніколи не купуєш,— зухвало відповів Пішта.

— Сказала б я тобі... А де ще десять пенге? Філери вже й не рахувала.

Пішта мовчав. Потягувався. Він теж ніби йикупався в хмільних чарах шампанського. Вчора воно лилося рікою. Багато хто замовляв. Були там усілякі товстосуми, підприємці, а також будівник свиноферми "Холуб і К°", який один замовляв шампанське дюжинами... Піштина пляшка була всього лише ознакою люб'язності...

— А циган?

— Циган? Ти що, з глузду з'їхав — по десятці кидати циганам?

— Але ж він так чудово грав на скрипці "До красуні залицяюся, залицяюся, залицяюся..."

— Жінки були? — спитала Ліна обурено.

— Які там жінки? — почервонівши, мовив Пішта.

— Тож якій це красуні ти замовляв музику?

— Прошу тебе, облиш...

Пішта сів у ліжку, намірившись вставати. В пам'яті промайнула та мить, коли до зали ввійшов Фері Боронкаї... Він приїхав дуже пізно, мабуть, з якоїсь вечері... Однак все ж таки приїхав. Пішта був уже добряче напідпитку, і йому здалося, що не Боронкаї він бачить, а... Магдалену, його дружину... Магдалену Боронкаї...

Дивна річ! Мовби хтось наврочив. Траплялося, рік-дру-гий Пішта і не згадував про Магдалену. Біда наставала тоді, коли він бачив її або чув, як хтось вимовляє її ім'я. Тоді в уяві вмить зринав її образ. І ставало ясно: боронь боже коли-небудь зустрітися з цією жінкою віч-на-віч...

Це було ще не кохання, скоріш за все побоювання, острах, що Магдалена причарує його. Тоді всьому кінець, і хто зна, що тоді буде!..

Пішта не був бабієм, йому цілком вистачало Ліни. Кращої він і не шукав. Ліна була для нього розумною, доброю жінкою; вона вміла створювати в ньому відчуття повної душевної рівноваги. Однак серце людське — загадка: часом його тягне кудись у вир, і воно наперекір усьому рухається назустріч небезпеці. Пішта давно відчував, що в глибині своєї душі він зберігає небезпечний образ іншої жінки.

На щастя, досі вони перебували в зовсім різних світах і майже не зустрічалися. Правда, Магдалена — двоюрідна сестра Ліни, але їхні родини ніколи не приятелювали. Чоловік Магдалени — багатий, знатного роду; він був ухожий у вище товариство, навіть у дім губернатора. А Пішта — дрібний чиновник, і жили вони з Ліною

скромним, буденним життям. Пороги подружжя Боронкаї були для них зависокі...

Можливо, саме ця обставина і збудила в Пішті дивне, складне почуття. Магдалена й Ліна були чимось схожі одна на одну, він знаходив у них щось спільне, якісь фамільні риси. Проте Ліна — жінка проста, звичайна, а Магдалена — екзотична квітка...

На бенкеті він відчув напад якогось чудного шаленства. На щастя, всі. присутні подумали, що це — наслідок сп'яніння й несподіваного успіху на виборах. Але річ була зовсім не в цьому. Боронкаї, який зненацька з'явився в залі,— ось хто сколихнув усе Піштине єство. Пішті здалося, що від Фері повіяло ароматом Магда'ле-ни, і цей аромат умить оповив Пішту—його обличчя, руки, одяг. А сам Фері — високий, стрункий, елегантний,— здався йому людиною з іншого світу. Навіть борідка свідчила про приналежність до іншої породи...

Гаряча хвиля залила Пішту. За весь ранок він не згадав про цю жінку... Чому? Бо він у себе в домі, де життя пливе так буденно й звичайно, де немає місця хвилюючим таємницям...

Поки він одягався, Ліна відійшла до вікна і, притулившись чолом до шибки, дивилася на вулицю.

Згадка про скрипку цигана зовсім сплутала її думки. Ліна міркувала про те, чи можна буде за цих нових обставин довіряти чоловікові, чи залишиться він таким, як був. Отой його несподіваний успіх на виборах злякав Ліну. Чи вдасться їй і надалі задовольняти Пішту? Чи не пробудяться в чоловікові нові бажання, які відвернуть його від дружини, від її вузького, буденного світу?..

Ліна різко повернулася; на очах у неї блищали сльози.

— Батько хоче, щоб ми переїхали до нього, і ти взявся б управляти маєтком.

— Він схибнувся на цій ідеї,— поблажливо мовив Пішта.

— Отам ти дозволяв би собі замовляти циганські пісні... А тут... Яка платня в обер-прокурора? Либонь, не дуже велика...

Ліна витерла сльози. Пішта похмуро глянув на неї.

— Послухай-но, треба ж комусь працювати й на цій посаді...— пробурмотів він.

— Та знаю. Якщо навчишся спритності в тих... Тоді й про тебе скажуть: "І він почав..."

— Хіба обов'язково треба бути великим шахраєм? Обер-прокурор може займатися адвокатською практикою; при укладенні договорів йому теж належить окрема

винагорода... Ніхто не примушує його жити на одну платню. Щось іще перепадатиме...

Ліна глибоко й тяжко зітхнула. Незбагненний жах поступово охоплював її. Якщо чоловік піде вгору, вона залишиться позаду... Це вже напевно. Серце в неї болісно стислося, коли подумала, що Пішта може вийти з-під її впливу... І Ліні стало жаль їхнього життя — такого тихого, спокійного.?. Хоч і скрутно жилось на платню дрібного чиновника, однак жінка відчувала якусь упевненість, немов їхнє гніздо було звите на міцній скелі...

Тим часом Пішта, напівводягнений, пішов до їдальні. Там на нього чекала ранкова кореспонденція, і він одразу почав відкривати конверти. Скільки поздоровлень! Кожне нове прізвище викликало усмішку. Всі ці

люди чогось сподівалися від нього. Були тут поздоровлення від учителів і викладачів середніх шкіл. Однак були й такі доброзичливці, яких Пішта майже лякався — хто зна, чого вони хочуть... Він перебирав листи, нашвидку перебігаючи їх очима. Гучні слова, високомовні фрази: "Справжня доброта завжди знайде винагороду..." Або ж: "Гордість і слава міста...", "Заслуга і справедливість..."

Власне, конверти були вже розпечатані, бо Ліна мала погану звичку сама відкривати всю його кореспонденцію. Вона казала, що між чоловіком і жінкою не повинно бути ніяких таємниць.

Пішта взяв у руки наступний лист, Ліна тої ж миті обізвалася:

— Цього листа, любий, можна й не читати.

Ти ба!..

Пішта розгорнув його.

Лист був із села, від дядечка Лайоша, брата Пішти-ної матері. Вже років із десять як не було від нього вістки.

"Милий і любий небоже! — писав дядечко Лайош.— Тільки що довідався з будапештських газет, як тобі пощастило. В мене справи кепські, а в тебе, як видно, все

гаразд. Від імені всієї сім'ї Коп'яшів вітаю тобе. Хай бог тебе благословить".

Далі дядечко Лайош повідомляв, що якби він мав пристойний одяг, то неодмінно приїхав би особисто поздоровити Пішту, тим паче, що у нього є в місті справи. Однак про поїздку нічого і думати, бо його одяг зовсім зносився. Чи не знайдеться в Пішти якоїсь зайвої сорочки чи штанів? Хай Пішта зглянеться над ним і передасть одяг чоловіком, який приніс цього листа. Сам він за нинішніх обставин приїхати не може, хоч і дуже хочеться йому обійняти свого найулюбленішого небожа... Син його, Еле-мир, дарма що закінчив консерваторію, влаштуватись на справжню роботу не має змоги. Бідолашний хлопчина змушений заробляти на життя грою на скрипці в кав'ярні, щоправда, в оркестрі, який зветься квартетом. Хай йому чорт з такою музикою! Якщо Пішті вдасться влаштувати хлопця на роботу в міську філармонію — адже тепер він став впливовою людиною,— то господь благословить його за добрий вчинок... І хай любий небіж передасть сякий-такий одяг з тим чоловіком, а в кишеню пальта не забуде покласти двадцять пенге, бо поросята поздихали, а в селі така бідність, яку годі й описати і т. ін.

— Оце так дядечко Лайош! — обережно мовив Пішта.

Він знав, що Ліна теж має цілу купу небожів, і вимовив ці слова їй на догоду. Однак на серці потеплішало: один із родичів уже обізвався... Перший... Пішта згадав дитинство. Дядечко Лайош, наймолодший серед братів і сестер його матері, дуже любив малого Пішту, частенько бавився з ним, розповідав йому казки. Він був великий вигадник і веселун, грав на кількох музичних інструментах, гарно співав. Дядечко Лайош умів робити все, але не вмів єдиного — жити в достатках...

Який би костюм віддати йому, щоб Ліна не нарікала?..

— Добре налагоджена інформація в дядечка Лайо-ша...— сказав Пішта.

— Атож,— кинула Ліна.

...Пішта пішов у ванну, де довго плескався, пирхаючи від задоволення, а потім поголився.

_ Той чоловік тут чекає? — спитав, виходячи із ванної.

— Еге ж, чекає,— відповіла Ліна.

— Оце так дядечко Лайош!.. То що ж йому передати? Скажи, серденько, чи є в мене такий одяг, без якого я зможу обійтися. Драпове пальто хоч і старе, але мені шкода його віддавати. Мисливський костюм уже добре виношений, але саме цим він і цінний... Як його віддати?..

Ліна мовчала.

Пішта взяв портфель й почав копирсатися в ньому, гортати папери. Аж раптом вигукнув:

— Можна віддати мою стару домашню угорку К Дядечко Лайош невисокий і худорлявий, а я вже десять років не вдягаю її, бо не налазить. Перекроювати на жакет не варто — жакети вже вийшли з моди. Та й міль її жере...

— Ну що ж, віддай,— сказала Ліна, зітхнувши.— Хоч не займатиме місця у шафі...

Пішта відклав портфель, вийшов у передпокій і відчинив шафу, яку Ліна дістала у посаг од тітки. Величезна шафа не пасувала до модерних меблів, однак була дуже містка. Пішта зняв із вішалки в лівому кутку старий костюм і почав роздивлятися. Мабуть, і його можна віддати, бо висить, як ота висхла овеча шкура на горищі... Міллю не побитий, це добре. Адже Ліна повсякчас дбає, щоб одяг не їла міль...

— Де той чоловік?

Пішта вийшов на кухню. Чоловік сидів на табуретці в покірній і догідливій позі.

— То це ви, друже, приїхали від високоповажного пана?

Національний одяг.

2*

35

Чоловік підвівся.

— Еге ж.

— Ну, і як він там?

— Та, прошу вас, живе помаленьку,

— Чи є у вас яка-нёбудь торбинка?

— Та нема.

— То в чому ж ви понесете?

— Не знаю...

— Як же це ви, друже, нічого не прихопили... Ну, нема ради — в мене на горищі є старенька валіза. Юлішко, люба, принесіть її.

Пішта обернувся до дружини:

— Ця валіза — ще студентських років. Дуже стара. Я ніколи з нею не подорожую. Можна віддати — не жаль...

Пішта був дуже задоволений, що Ліна йому не перечила. Глянувши на настінний годинник, він вигукнув:

— Що це? Вже пів на одинадцяту? Квапливо поцілував дружину й вийшов з кухні. Опинившись на подвір'ї, Пішта раптом подумав, який

трухлявий та старий їхній будинок. Подвір'я вимощене бруківкою; по ній на вулицю стікає брудна вода.

11

Дивно, що Пішта, розповідаючи Ліні про те, як провалився на виборах Макроці, навіть не згадав про Вагнера, секретаря міської управи. Вагнера теж заболоту-вали через відому всім історію з побудовою міської каналізації. Він був замішаний в махінаціях Балатіні, але йому вдалося вийти з води сухим. На ту канілізацію було витрачено стільки грошей, що їх би вистачило на задоволення потреб усього міста, в усякому разі — його центру. Вагнера майже всі виборці викреслили з бюлетенів, "Цей — ще більший шахрай, ніж Макроці",— думали вони.

Пішта простував обережно, бо біля кожних воріт треба було переступити стічну канаву. Тільки в кількох місцях були перекинуті кладки.

Найближчим часом треба перебратися на якусь із центральних вулиць. Не може ж він і далі мешкати казна-де!..

Вулиця, на якій Пішта прожив стільки років, нараз здалася йому бридкою та смердючою. Звичайно, якщо вдасться дістати американську позику, тоді й каналізація буде. Від цього місто тільки виграє, бо будівництво обійдеться значно дешевше. Пішта усміхнувся і йому стало

радісно від власної добропорядності та чесності... У всякому разі, він збереже таку суму, яку звичайно крадуть прокурори.

Незалежно від того, чи буде побудована каналізація, чи ні, з цієї вулиці треба перебратися. Вона дуже брудна та невпорядкована. Добре було б придбати власний будинок... Зараз ділянки міським чиновникам дають недалечко від лісу. Пішта якось уже казав Ліні, що не завадило б купити таку ділянку. Та й тесть міг би грошей підкинути... А тепер Пішта неодмінно купить будиночок! Як це чудово — господарювати в своєму садочку, садити фруктові дерева... А будиночок — трикімнатний... Ідеально. Ліна там .залюбки порядкуватиме. І виплатити буде не важко... Можливо, він купить навіть чотирикімнатний будинок, щоб мати окрему кімнату, хоч і маленьку...

— Сервус, сервус *, любий мій! — крикнув хтось гучним голосом, коли Пішта вийшов на головну вулицю, на кільце Франца-Иосифа.

Пішта здригнувся. Це привітався до нього директор Кредитного банку. Пішта, за звичкою, догідливо відповів на привітання. Адже Кардич був дуже впливовою людиною; посада давала йому неабияку владу. Він жив у розкошах: в його будинку вирішувались усі фінансові

1 Привітання.

справи. Досі Кардич ніколи не мав розмов із Піштою; хіба що в управі разів кілька перемовились двома-трьо-ма словами. Близького знайомства між ними не було: Можливо, ще ьчора Кардич не відповів би на його вь тання, в кращому разі, недбало підняв би капелюха...

Пішта відчув невимовну втіху від того, що директор банку так тепло й панібратськи трясе йому руку. Більше того! Не випускаючи його руки, Кардич вигукнув:

— Пішто, а моя жінка'каже, що її мати — уроджена Коп'яш! Ти це знаєш?

Пішта здивувався. Звичайно, він це знає: адже мати пані Кардич — донька Фердінанда Коп'яша... Не почувши відповіді, Кардич повів далі:

— Так, так із Веребеша, донька Фердінанда Коп'яша...

— Сидонія Коп'яш?

— Моя теща...

— Вона була двоюрідною сестрою мого батька...

— От бачиш!

Хвилинку вони дивилися один одному в вічі — так, мовби тільки зараз зробили це відкриття.

Фердінанд Коп'яш... Гм, Фердінанд Коп'яш... Найба-гатший поміщик у комітаті, або ж один із найбагатших... Великий пац... Такий великий, що завжди виїжджав чотирма сніжно-білими рисаками. Навіть родичі боялися вголос вимовляти його прізвище та ім'я. Цього пана обирали депутатом, він був один із найбільш довірених людей Кальмана Тиси; деякий час він був навіть губернатором. Проте як справжній сноб не мав ніякої охоти до цієї посади.

— Ах, Фердінанд Коп'яш! — першим обізвався Пішта.— Фердінанд Коп'яш із Веребеша...

Звичайно, він промовчав про те, що в їхній сім'ї Фер-дінайда Коп'яша звали не інакше, як "цей паскудний мерзотник". За сімейними переказами, Фердінанд Коп'яш після смерті діда приїхав до них своїми

чотирма знаменитими рисаками й видурив у бабусі документи, які підтверджували право Піштиної сім'ї на частину бесте-редського маєтку. Сім'ї не вдалося забрати документи назад: на всі прохання та благання Коп'яш відповідав холодною відмовою. Позиватися було марною справою, бо бабуся віддала Коп'яшеві документи без усякої розписки. Покірна й безпорадна бабусяі Хіба могла вона взяти під сумнів благородне слово Фердінанда Коп'яша? Отже, Фердінанд Коп'яш привласнив їхню частку спадщини. Після смерті бідолашного Піштиного батька мати перебралася з дітьми до міста і, поселившись недалеко від коледжа, стала брати на пансіон учнів. З того й жили, ледве зводячи кінці з кінцями. А сім'я Фердінанда Коп'яша розкошувала. Його донька Сидонія здобула виховання у Відні й Парижі; він оддав її заміж за Міклови-ча — сина губернатора... А вже їхня донька, Гізелла Мік-лович, одружилася з Кардичем... Ось яким чином дрібний продавець зерна Кардич став одним із найіменитіших людей міста.

— Отже, ми з тобою — шуряки,— сказав директор банку і взяв Пішту під руку.

Отак вони й попрямували по кільцю Франца-Иосифа.

На розі вулиці Вешшелені зупинились. Там стояв гарний будинок, в якому містився Кредитний банк. Цей будинок побудував Кардич.

— Увечері в четвер у нас звана вечеря. Приходь і ти з дружиною. Дуже й дуже негарно з твого боку, Пішто, що ти, наш родич, і досі не провідав нас. Глядіть же, неодмінно приходьте! Бо приїду по вас трьома парами волів... Хіба можна жити такими відлюдниками? Мабуть, уже йдеться до того, що давні угорські звичаї відмирають. Адже саме родова згуртованість підтримувала нашу вітчизну протягом тисячоліття.

Кардич вдруге міцно потиснув руку своєму шурякові, й повернув до входу в банк.

А Пішта, радісно усміхаючись, подався своєю дорогою — до міської управи.

Він почував себе щасливим.

Управа — старий будинок з численними арками — стояла на розі. Крізь двері під'їзду без упину входили й виходили люди. Деякі віталися з Піштою. Він збентежено озирався, боячись, що когось не помітить і не відповість на вітання. Повний чорнявий адвокат, прізвище якого Пішта не міг пригадати, помахав йому капелюхом. То був лідер опозиції, несусвітний базікало. На його пикатому обличчі застигла іронічна й водночас догідлива усмішка. Ага, та це ж доктор Мартіні! Пішта вряди-годи зустрічався з ним у казіно, вони навіть зверталися один до одного на "ти", однак не приятелювали.

Пішта широким жестом підняв свій капелюх і попрямував до під'їзду.

На сходах стояв гайдук, одягнений у синю форму із червоними шнурами. Побачивши Пішту, він виструнчився і віддав честь.

Оце новина! Шістнадцять років ходить Пішта до управи, але так шанують його вперше. Адже честь віддавали тільки бургомістрові та губернатору — повновладним господарям міста.

"З таких дрібниць можна зробити —відповідні висновки..." — подумав Пішта.

До свого кабінету він міг би пройти найкоротшим шляхом, яким ходив щодня: з вестибюля, через засклені двері, у внутрішнє подвір'я, а потім— через запасний хід, бічними сходами, на другий поверх. У внутрішній частині будинку, біля відділу оподаткування, містився відділ радника у справах культури. Однак сьогодні Пішта не пішов до скляних дверей, а піднявся на другий поверх парадними сходами, засланими широкою червоною доріжкою.

Приймальна бургомістра була відокремлена від коридора великою скляною стіною.

Коли Пішта минав приймальню, хтось раптом взяв його під руку. Це був секретар бургомістра.

— Як добре, що ми зустрілися, пане обер-прокурор! Низько кланяюсь. Його вельможність пан бургомістр кілька разів питав, чи зволив уже ти прибути. Він хоче, щоб ти зайшов до нього, і давно чекає на тебе,

— Хвилинку, тільки покладу портфель.

— Не клопочися, йди так як є.

Пішта ввійшов до приймальні разом із секретарем. Там теж стояли гайдуки, які, побачивши його, виструнчились і віддали честь. У цій приймальні Пішта завжди почував себе ніяково, бо коли приходив сюди за викликом бургомістра, то зі щемом у серці думав про те, в якому настрої його вельможність і чи вдасться одержати гроші, яких він, Пішта, проситиме. Йому повсякчас доводилося просити, канючити гроші на потреби освіти; годі було й сподіватися, що бургомістр матиме його за бажаного гостя. Радник з питань культури ніколи нічого не приносив, а завжди намагався щось випросити. Турбуватися про культуру — зовсім не те, що служити грошовому мішку, як це, наприклад, роблять люди з правового відділу...

Приймальня була дуже простора але темнувата: особливо темною видавалась вона тепер, у листопаді, коли крізь невеличкі низькі віконця ледь пробивалося невеселе осіннє світло. Як завжди, тут було багато відвідувачів: всілякі делегації та посередники — адже управа зі своїм величезним апаратом була найважливішим джерелом добробуту міста. Кожна організація мусила звертатися, сюди, якщо хотіла реалізувати якісь свої плани. До управи, як піп до вівтаря, тяглося чимало

відвідувачів у особистих справах, вимолюючи для свого знівеченого життя благодатних краплин дощу із хмар вищої влади.

Раптом якийсь молодик зухвало заступив дорогу новому обер-прокуророві і безцеремонно взяв його під руку.

— Хвилиночку, пане обер-прокурор, покірно прошу вибачення! Я маю написати в "Жаратнокську газету" репортаж про перший день роботи пана обер-прокурора.

Такого матеріалу в газеті ще не було. Надрукуємо на першій шпальті. Буду дуже вдячний, якщо ви знайдете годинку для конфіденційної бесіди, висвітлите свою програму...

Пішта не встиг і слова мовити — казати "ні" в таких випадках він іще на навчився,— як секретар бургомістра вже став між ними і сказав:

— Любий пане журналіст, прошу вас, заждіть трохи! Пана обер-прокурора чекає його вельможність пан бургомістр.

— Однак це дуже терміново.

— Нічого, нічого, до ранку ще встигнете взяти інтерв'ю. Адже газета виходить уранці, чи не так? Прошу вас, пане обер-прокурор, будь ласка...

Секретар відчинив, перед Піштою двері, оббиті зеленою шкірою.

За дверима була ще одна порожня кімната. Секретар перебіг її, відчинив наступні двері і сказав:

— Пан обер-прокурор Коп'яш.

— Одну хвилиночку,— почувся голос Отже, треба зачекати.

Зачекати! На шляху стрімкої річки несподівано з'явилися шлюзи...

Новий обер-прокурор почував себе трохи ніяково саме через те, що треба чекати. Увійшовши сюди, він якусь хвилину ще був під враженням зустрічі з Кардичем, уваги з боку лідера опозиції, вітання гайдуків, настирливості журналіста й запобігливості секретаря.

Якби він увійшов до кабінету відразу, то, певне, в розмові з бургомістром тримався б на рівних. Однак тепер, коли треба було чекати, його піднесення поволі згасало. Пішта знову відчув себе простим радником з питань культури, який звик довго й терпляче чекати, поки бургомістр його прийме. А таке чекання хоч і загартовує волю, але водночас позбавляє людину почуття гідності й упевненості в собі.

Пішта вже не відчував себе героєм дня. Той, кого приймає зараз бургомістр, безперечно, особа більш поважна й іменита, ніж він...

Секретар знову вийшов до відвідувачів — певно для того, щоб заспокоїти їх. Можливо, він сказав, що "там" — новий обер-прокурор — адже всі бачили, як він "туди" зайшов... А Пішті здається, що в бургомістра нікого немає, йому просто схотілося, щоб обер-прокурор почекав під дверима, щоб він не зазнавався... Ох, які ж усі вони хитрі.., ці політики! їм добре відомо, як знищити в людині надію.,, Чекання — чи не найстрашніша кара... Гордою почуває себе та людина, що може зайти відразу, коли їй заманеться, Вона вільно заходить і виходить, хто б не сидів у кабінеті, бо належить до того самого кола.

Але мучитися чеканням... Що тільки не спаде людині на думку, поки вона чекає! Бургомістр — друг Макроці. Ану ж як він вирішить аалишити поза увагою рішення зборів, опротестує результати виборів, визнає їх недійсними? Тоді всьому кінець. Пішті треба буде виїхати з міста,

рятуючись від ганьби... Тоді єдина рада — прийняти пропозицію тестя й господарювати на вісімдесяти хольдах, попив-аючи вино власного виробництва, бо продати його неможливо...

Пішта почав міряти широкими кроками кімнату. Біля одного з вікон на стіні висів план-креслення нового будинку управи. Цей будинок запроектовано вже давно, бо старий доживає віку. До того ж, він став тісний, тому що працівників побільшало. Та й непоказний він дуже...

Пішта дивився на план, намагаючись відшукати кабінет бургомістра, приймальню... Та скоро йому набридло це заняття. Він зціпив зуби. Зрештою, несамохіть зайняв він цю посаду. Його обрали таємним голосуванням. То що, відмовитись від неї'? Дурниці!.. Втім, може, саме цього й хоче бургомістр? Чи, може, він дає зрозуміти, Що Пішта однаково не впорається з дорученою йому справою? Власне, бургомістр і не повинен йому допомагати! Хто Пішта такий? Вчорашній дрібний чиновник. До того ж, і роду невисокого... Пішта знав, що у бургомістра є свої улюбленці; усі питання він вирішує з ними, а інших — більшість своїх радників — має ні за що. Невже й він, Пішта, муситиме погодитися на таку нікчемну роль, на таке принизливе становище?.. Ні, цього не буде!.. А, дідько б узяв того бургомістра! Чого все-таки він зволікає?..

Аж тут убіг секретар, відчинив двері до бургомістрового кабінету, зайшов туди й відразу повернувся назад: —

— Хвилиночку, ще хвилиночку!—довірчо кивнув він Пішті і знову зник.

Чому втішає його цей молодик? Не подобається він Пішті. Його звати Імре Кеєк. Родина Кеєк належить до однієї з найчисленніших та найзнатніших родин міста; в школах вчиться багато Кеєків. Один із них — Фері Кеєк — був Піштиним однокласником. А був ще і Дуцко Кеєк — юрист, найбільший гульвіса й розпусник у місті, він тепер повітовий начальник при комітатському управлінні... Всім містом вони заволоділи;

куди не кинь оком — їх бачиш!.. А все ж таки це жахливо — чекати так довго...

Імре Кеєк повернувся із цілою купою паперів і зайшов у кабінет. Звідти чути було розмову. Це заспокоїло Пішту; напруження й образа відразу зникли.

Звичайно, якщо хто-небудь там є — справа інша... Природно, що бургомістр не може його запросити... Пішта витер з чола рясний піт і остаточно заспокоївся.

Добре, що він тут, у внутрішній приймальні, бо там, за дверима, звичайно, всі впевнені, що він зараз розмовляє з бургомістром. Краще тут сидіти, ніж у першій приймальні, серед інших відвідувачів. Там, звичайно, було б важко ухилитися від запитань,— а оскільки він поки ще нічого не знає, то відкривати рота не слід. Воронь боже мати розмову із газетярем! Адже Пішта ще не дістав од бургомістра вказівок, як і що треба говорити...

Знову з'являється Імре Кеєк.

— Уже закінчують!

Тільки зараз Пішта подумав, що у всіх його сумнівах винен оцей молодик, який не сказав йому, з ким розмовляє бургомістр. А сам Пішта, чому він не спитав?..

Тут до нього підійшов Імре і завів розмову про вчо* рашню вечерю. Він теж був там і розважав усіх. Випив три бокали шампанського — один стоячи, другий сидячи, третій лежачи, усі вихилив одним духом і навіть не захлинувся.

Ясна річ, перед цим молодиком велике майбутнє на ниві адміністративної діяльності!

Чути дзвоник. Імре кидається до кабінету, за мить виходить і, не причиняючи дверей, запрошує Пішту.

Коли Пішта переступає поріг, серце в нього калатає так, мовби він заходить у лігво до лева.

— Сервус! — каже бургомістр.

111

Бургомістр, літній чоловік, невисокий на зріст, сивий, випещений, елегантний, сидів за столом, заглибившись у читання паперів. Стіл був величезний і громіздкий, як фортеця. До нього присунений ще один стіл із безліччю шухлядок. Ні на великому, ні на малому столах, крім кореспонденції, нічого не лежало. Бургомістр переглядав кореспонденцію й робив помітки на кожному листі. Під рукою до його послуг був цілий набір дзвоників; він повсякчас натискував то на одну кнопку, то на іншу.

— Сервус! — повторив він, поблискуючи порцеляновими зубами.— Сервус, любий мій, сідай-но, друже.

Але Пішта і далі стояв. Бургомістр так само гортав папери. Потім підвівся:

— Як, ти ще не сів? Кури, будь ласка! Дуже добре, Що ти зайшов; я чекав на тебе.

— Тисячу вибачень, високоповажний пане. На вулиці я зустрів Кардича і тому трохи запізнився. Він, так би мовити, мій шуряк...

Бургомістр звів брови: вони були куці й густі, однак не такі випещені, як борідка, а схожі скоріше на щіточку.

— Кардич... Із Кредитного банку?

— Атож.

— То він твій шуряк? .

— Шуряк. Його дружина — донька Фердінанда Коп'яша. Власне, для нас, угорців, така спорідненість — не дивина, високоповажний пане. Річ у тім, що Фердінанд Коп'яш був двоюрідним братом мого батька.

Бургомістр, нахилившись уперед, мовив:

— Та це ж чудово, просто чудово! — і поплескав його по плечі, немов би Пішті й справді випало незвичне щастя.— То сідай, коли твоя ласка.

У кімнаті стояли глибокі шкіряні крісла. Кімната була кутова; два ряди вікон виходили на вулицю. Пішта ще ніколи не сидів у цих кріслах. Досі, приходячи до бургомістра на прийом, він мусив стояти перед столом. І ось уперше він сидить у кріслі. Пішта відкинувся на бильце. Почуття було напрочуд приємне. Це не те, що чекати в приймальні, мордуючись сумнівами, змагаючись із бажанням усе кинути й негайно піти геть. А з такого крісла вставати не хочеться...

Пішта вибрав сигару й неквапливо, з насолодою закурив.

— Прошу, прошу. Як спалося після вчорашнього бенкету? Я, на жаль, мусив рано піти, бо дружина нездужає. Однак я чув, що бенкет був дуже вдалий, всі чудово повеселилися. Казали, що ти навіть танцював...

— Я? — здивовано перепитав Пішта.

Танці почалися досить пізно, мабуть, під ранок; він і не пам'ятає навіть коли саме, бо добре тоді захмелів.

— Так і має бути,— промовив бургомістр, і зуби його ще більше заблищали. Було щось дивне, навіть химерне в цьому поєднанні старечої попелясто-сірої шкіри з по-молодому білими зубами.— Так от, любий мій, хочу тобі сказати, що газета — це перш за все... передусім — газета... Публіку слід інформувати... Отже треба викласти програму... бо цього чекають.

Пішта уважно слухав бургомістра, боячись пропустити хоч слово. Говорив бургомістр дуже монотонно й безбарвно. А коли мовчав, то здавалося, що він — великий розумаха, дотепник і що слово в нього гостре, як криця. Але враження це миттю зникало, тільки-но бургомістр відкривав рота. Він говорив так, мовби жуйку жував, мимрив, м'явся, затинався, його було важко зрозуміти. Співрозмовники часом намагалися допомогти йому, підказати якесь слівце чи фразу.

— Треба бути дуже обережним. Жодного зайвого слова... Але ж ти, друзяко, чоловік розумний...

Що він іще скаже? Що відповідати? Але бургомістр замовк і почав смоктати сигару. Смоктав так, ніби хотів заткнути нею рота, щоб часом не бовкнути зайвого. До речі, з тими сигарами бургомістр завжди мав неабиякий клопіт. Він курив без мундштука, тож завжди гриз і жував сигару так, що вона ставала схожою на мокру ганчірку. В кутиках рота прилипали тютюнові кришки. Бургомістр їх не витирав, і повсякчас туди налипали нові. Його рот скидався на чорний закіптюжений казан, у якому блищали сніжно-білі зуби. Мимоволі спадало на думку, що кожного ранку служниця чистить їх спеціальною пастою.

Після тривалої мовчанки першим озвався Пішта.

— Каналізація...

Сказати ще щось він не ризикнув. Хто зна, чому він заговорив саме про це. Ага — вранці, вирушаючи з дому, він думав про будівництво каналізації...

— Так... це дуже добре... Це ракова пухлина нашого побуту,— скоромовкою сказав бургомістр.— Каналізація потрібна... дуже потрібна... тут ми відстали... було б добре побудувати... Навколо цієї справи слід створити відповідний настрій... однак багато противників... серед старших... бо кожен... лякається цих труб.— Похитуючи головою, він глянув Пішті у вічі й пошкріб собі потилицю.— Слід сказати їм... усе слід сказати... Це просто жахливо, що досі не маємо каналізації... Хіба що в центрі міста... А поки нема каналізації, не можна брукувати вулиць.:, бо перш за все треба прокласти каналізацію. Хіба ж ні? А вже потім брукувати...

— Слушно кажете, високоповажний пане!

— Ну, навіщо так? Називай мене дядько Бела. Я дуже радий... що Кардич твій шуряк... не можеш навіть уявити, який я радий...

— Він запросив мене на вечерю — в четвер,— мовив Пішта і додав: — З дружиною.

— Он як!.. У четвер... Там і зустрінемось... Твоя дружина...— бургомістр так закашлявся, аж почервонів.— Твоя дружина — вроджена...

— Сенткалнаї.

— Сенткалнаї! То вона з родини Сенткалнаї?..

— Так, високоповажний пане.

г— Дядько Бела...— поправив бургомістр і поклав на лікоть Пішті свою кістляву руку.— Дядько... Бела!.. Ну, а по-друге, реорганізація правового відділу... Чи не так?.. Про це теж слід сказати, оскільки правовий відділ не має авторитету... Слід перегрупувати... хто сидів за правим столом... того за стіл, що посередині... авжеж... бо тут потрібно створити правовому відділу авторитет... ха-ха, любий мій друзяко...

Пішта збагнув, що по суті ніякого перегрупування не повинно бути, хіба що про людське око...

— Я зрозумів ваші вказівки, високоповажний пане.

— Як homo novus !, ти нічим не зв'язаний — ні зобов'язанням шанувати, ні зобов'язанням щадити — нічим...

1 Нова людина (лат.).

Дуже радий, що наслідки виборів такі вдалі, бо, як по правді, то в нас іще багата неподобств... Усунення всіх аномалій, так, так, друзяко — це перший обов'язок нового обер-прокурора... Нам треба буде замінити кількох людей... призначити нових... Людина, яка давно працює тут, обплутана зв'язками та знайомствами, отже не може цього зробити, але нова... бо у зв'язках та знайомствах начальник відділу заплутується, як у павутинні., правда, друзяко? А в тебе руки вільні... Нова мітла у міській управі... це дуже добре, так, так, найкраще слово... мітла... це дуже добре, іншого й не треба, у цьому слові — все! Нова мітла, хе-хе. Нічого страшного не станеться, дорогенький. Гарне слово... нова мітла, хе-хе!..

— Гарне, високоповажний пане! Дуже гарне...

— Тс! Тебе чекають веселенькі справи... Тсс!

Пішта хотів усміхнутись, але стримався, бо хто зна, чи справді на Вагнера натякає бургомістр...

— А чи є надія, високоповажний пане, одержати американську позику? її слід використати на практичні й рентабельні справи... на капіталовкладення...

— Чудово,— сказав бургомістр, вийняв із рота сигару І довго оглядав її. Його маленькі, мов у жука, очі гостро блищали.— Чудово! — повторив він.— Міністр теж так сказав... тільки на практичні й рентабельні справи можна виділити гроші, якщо буде... американська позика... А для чого потрібні нам гроші? Га, друзяко? Яке най-практичніше, найрентабельніше капіталовкладення сьогодні?.. Ну?..

Пішта згадав про події недавнього минулого. Про що йшлося найчастіше? Правду кажучи, раніше такі справи його мало цікавили, бо ними займалися інші люди. А зараз мовби сяйнуло: розмови найчастіше точились навколо свинарської ферми. Це була до певної міри затія міської управи, затія, яка ось-ось мала зазнати краху.

— Економічні підрахунки... Зміцнення... укріплення!— вигукнув Пішта.

— Тобто?

— Місто має величезну потребу у свинарській фермі.

— А-а! — мовив бургомістр із задоволенням.

Він був такий вражений, що навіть підвівся з крісла і якийсь час стояв, не рухаючись.

— Дуже добре,— сказав він,— чудово. Я про це і не подумав... Однак це дуже добре.

Пішта відчув, що мимоволі влучив у найболючіше місце, і раптом збагнув — саме в цю справу не слід вкладати жодного філера. Від цієї

думки його кинуло в жар. Про свинарську ферму він не знав нічого, хіба тільки, що зять Сенткалнаї, Фері Боронкаї... Нараз обличчя його спаленіло... Магдалена... Свинарська ферма занедбана через те, що Боронкаї вкрав основний капітал і побудував на нього собі віллу. Либонь, це таки правда...

— Добре, дуже добре...— мимрив тим часом бургомістр.— Пішта, ти попав у точку... вдалий вибір... чудова ідейка, чи не так, друзяко?..— І знову поплескав його по плечу.

Пішта вирішив висунути ще один пункт програми.

— Слід також навести лад у питанні про дрібних орендарів... Гадаю... якщо високоповажний пан...

Бургомістр підніс палець. Пішта здогадався: це не зауваження щодо його програми, а нагадування про форму звертання.

— З дозволу високоповажного пана.., Дядька Бели...

— Отож то!

, Вони замовкли і дивилися один на одного, усміхаючись. Довгенько дивилися — на знак взаємної прихильності. Пішта, опустивши голову, дивився знизу вгору, а бургомістр, як.дядечко, що повчає своїх дітей,— згори вниз. Погляд першого був покірно-улесливий, а погляд другого — ласкаво-зверхній...

— Це дуже небезпечний пункт,— нарешті мовив бургомістр.— Слід дуже добре подумати над ним...

Дрібні орендарі — чи не найбільший клопіт міської управи. їх налічувалося десять тисяч або й більше, і внаслідок раптового падіння цін на сільськогосподарські продукти вони зазнавали страшних злиднів.

А тим часом управа нічого не могла їм виділити, бо це поставило б під загрозу увесь міський бюджет. .Однак треба було вжити якихось заходів, тому що місто мало прибутки саме від дрібних орендарів, оскільки великі господарства давали самі лише збитки.

Пішта не квапився висловлюватись, бо досі дотримувався в цьому питанні опозиційної думки. Як інспектор сільських шкіл, він добре знав, в якому тяжкому становищі перебувають дрібні орендарі. Вони не мали коштів, щоб учити дітей, купувати їм підручники, і Пішта боронив їхні інтереси. Але тепер він передчував: як обер-прокуророві, йому доведеться взяти під захист інтереси управи. Тож він мовчав і чекав на вказівки бургомістра.

Бургомістр і собі не квапився висловлюватися, бо хотів, щоб новоспечений обер-прокурор сказав свою думку першим. Він насторожено дивився на Пішту й чекав.

Пішта звів догори брови й несподівано для самого себе, всупереч власним переконанням, мовив:

— Слід зробити так, щоб і вівці були цілі, і вовки ситі!

Ця давня, як світ, заяложена фраза прозвучала мовби одкровення. Бургомістр витріщив на Пішту очі,— вони навіть заблищали якимсь скляним блиском, схожим на блиск його порцелянових зубів,— а потім голосно зареготав. "Та це ж чудово. Баран, виявляється, ручний! Певне, з цим хлопцем не буде ніякого клопоту! Такий, як і всі інші... А яким іще йому бути? Ми, старі люди, тільки за звичкою боїмося, щоб який-небудь новачок не вніс плутанини в наші справи",— так можна було витлумачити цей сміх.

— Ха-ха-ха, ха-ха-ха! Це чудово... чи не правда, друзяко? Чудово!

І Пішта, слухаючи цей сміх, раптом зрозумів, що в чомусь зрадив своїм принципам, ступив на поганий шлях. Бо чого б отак радіти цьому старому казнокрадові?

Невже і він, Пішта, піде тією ж дорогою, і його чекає такий самий кінець?.. Невже і в ньому розчаруються люди?.. Невже й він буде ненавидіти себе, споглядаючи внутрішнім зором зовнішні прояви свого "я", схвалюючи і стверджуючи його всією своєю пбведінкою: виразом обличчя, жестами, словами, вчинками?.. Хтось, що сидить у ньому, цуратиметься всього цього... Цей хтось — колишній радник у справах культури, який висловив стільки суворих та критичних думок про всі ці брудні справи... Колишній військовополонений, який і досі носить у душі світлі мрії та ідеали сподіваючись, що йому все-таки вдасться зробити людям добро... Колишній армійський офіцер, який чотири роки просидів у окопах на передовій і який бачив своє єдине та високе завдання в тому, що він — солдат і боєць людства, скоріше навіть — жертва... Давним-давно, в пору юнацького ідеалізму, він будував повітряні замки, виношував романтичні плани — як вивести людей, і перш за все бідну, багатостраждальну, пригноблену угорську націю, на широкий і добрий шлях... А тепер...

А тепер — як по правді! — він задоволений, що високоповажний гґан бургомістр регоче з його слів — значить, вони дотепні, сказані до речі й до місця — отже, ніщо не загрожує його кар'єрі...

І Пішта засміявся так само, як бургомістр. У цьому сміхові звучали ті самі нотки лихого задуму, хитрості, вдаваної скромності й безсоромного підлабузництва.

— Добрий дядечку Бела, високоповажний дядечку... Не сподівайся, що я буду читати тобі лекцію, бо моя єдина мрія — знати твої поради та побажання... Та й зі справами я ще не встиг ознайомитись, мушу уважно вивчити їх... Не хочу робити щось зопалу...

— Роби! Роби! — весело вигукнув бургомістр.— Як ти сказав? "Щоб і вівці були цілі, і вовки ситі"? Дуже правильно. Цим клятим вовкам забаглося овець... Але ж бачить бог — місто складається не тільки з них... Існуємо ще й ми; нас теж чимало... В місті живе дев'яносто тисяч душ... Тож і тим вісімдесяти тисячам треба жити, авжеж, друзяко?

— Є ще одна важлива річ, дядечку Бела. Слід виховувати в людях любов до сплати податків.

— Що?!

Бургомістра так уразили Піштині слова, що його обличчя застигло й стало схоже на маску. Роззявлений рот нагадував темні розкриті ворота.

— Що?! — перепитав він.

Пішта сміявся. Він був щасливий, що кількома словами викликав такий ефект.

— Ідеться про податки... Ми, тут у нас, в Угорщині, як відомо, маємо клопіт, великий клопіт: наші люди не. люблять сплачувати податків... Ніхто не любить... я теж.

— Оце так! — засміявся бургомістр.

— А наша країна, як відомо, доти не стане європейською, доки люди не приохотяться до сплати податків... Якщо вони не бажають сплачувати податків, тоді кінець муніципальному принципові. Місто треба любити — воно наше... Треба діяти в його інтересах. А що може зробити для цього городянин?.. Нехай сплачує податки...

Пішта замовк, сподіваючись, що бургомістр знову засміється, однак той не сміявся — вичікував. Тоді Пішта повів далі:

— Є два типи державності. В одному — податків не сплачують. У такій державі завжди панує утиск, бо їх збирають примусово, отже необхідні, по-перше, виконавці— жандарми, військо, а по-друге — відповідний закон, який дає можливість витискувати з населення ці податки... Інша річ, коли податки сплачують залюбки: така держава — це суспільство вільних, незалежних і свідомих громадян. Там кожен знає, що таке податки, навіщо вони потрібні, яка їхня мета та призначення, І громадяни самі визначають суму...

— Ну-ну, не треба так далеко заходити! — вигукнув бургомістр.— Це вже трохи схоже на утопію... на утопічний метод мислення...

Пішта раптом злякався, що мимоволі розкрив себе, втаємничив бургомістра в свої думки, І тому обережно сказав:

— Гадаю, це непогана програмна промова, авжеж, пане бургомістр?

— Авжеж. Для промови це годиться. Для промови досить добре, але тільки для промови...Дак, так, друзяко!

— Сплата податків — це страхування життя,— провадив Пішта, прибравши простакувато-спокійного вигляду.

Бургомістр знову здивувався:

— Що, що? Страхування життя? Дуже добре! — Однак у його голосі не було захоплення.— Все це тільки гарні слівця. А ними не слід розкидатися. Вони, звичайно, гарні, однак не можна допустити — ти це знаєш сам,— щоб за ними стояли переконання... В опозиційних газетах теж багато гарних слів. Ці газети пишуть, що влада повинна створити умови, які забезпечать громадян роботою... Просто і ясно... Однак нехай цим займається опозиція... Нам таких речей не варто обговорювати... Кожна фраза — крок уперед... І молодь починає виступати з но-: вими фразами... Та нехай, це потрібно, щоб... Одне слово, в четвер у

Кардича... Оце справді добре!.. А чи знаєш ти, чому Кардич завжди у четвер запрошує? Бо засідання муніципалітету бувають у п'ятницю, тож усі справи вирішуються під час вечері. В нього звичайно збираються всі, хто зацікавлений у засіданні. Там і складається загальна думка... Раджу тобі не пропускати жодного четверга. Це — майбутнє, друзяко! Майбутнє! А зараз можеш продиктувати газетяреві свою програму. Тільки не забудь потім сам відредагувати її. З цими журналістами треба бути насторожі; вони мастаки фабрикувати нісенітниці. Такого понаписують, що очі рогом вилізуть. Тож ні в якому разі не можна допустити, щоб з'явився бодай один не прочитаний тобою рядок... Бо такої біди наберешся, що... Скарги посиплються... спростування...

Вони ще із чверть години розмовляли про деякі актуальні проблеми. Потім бургомістр викликав газетяра й провів його та новоспеченого обер-прокурора в маленьку бічну кімнату. Пішта почав диктувати свою першу програму. Він був дуже обережний — пам'ятав бургомістрові поради.

IV

До кабінету бургомістра Пішта знову попав о першій годині пополудні.

На превеликий свій подив, він побачив там доктора Мартіні — лідера опозиції, найбільшого підбурювача дрібних орендарів.

Докторові Мартіні було років із сорок. Він справляв враження людини запальної, крутої на вдачу. Очі в нього були гострі, проникливі; здавалось, він тільки й жде, щоб до чогось присікатись. Голову він схиляв трохи набік, ніби готувався завдати удару із засідки.

— Вельмишановний пане обер-прокурор,—сказав Мартіні, підвівшись.— Ось уже годину ми чекаємо на вашу милість, щоб не проминути нагоди засвідчити вам своє шанування в перший день

вашого вступу на високу посаду, а також щоб звернути вашу увагу на разючу аномалію, яка є відмінною рисою цього-міста. А це мої друзі, лідери дрібних орендарів — Андраш Чордаш і Гашпар Береш. Маю честь представити їх вашій милості.

Пішта потиснув їхні великі, задубілі від роботи руки. Ці люди аж ніяк не вписувалися в обстановку кабінету, але було видно, що вони не відчувають себе розгубленими. Нічого дивного — адже вони вже бували тут не раз.

— Вельмишановний пане обер-прокурор, ми не маємо ніяких агресивних або провокаційних намірів. Ми прийшли сюди не звинувачувати і не скаржитись, бо ставимось до пана Іштвана Коп'яша із щирою приязню. Знаємо вас як колишнього радника у справах культури, якого поважали більше за всіх у муніципалітеті. Ми завжди знаходили у вас допомогу й підтримку; ви співчували надіям і планам хліборобів-трударів, на яких тисне потрійний тягар: неписьменність, безкультур'я та бідність. Ми хочемо просити, щоб, вступаючи на нову високу посаду, ви не залишали поза увагою забутий богом, людьми і всіма відомствами суспільний прошарок,— я б сказав, той прошарок міського населення, який живе в злиднях, але, незважаючи на це, тягнеться до усього доброго і прекрасного. Я маю на увазі дрібних орендарів. Ми просимо й чекаємо від вашої милості одного тільки слова. Це слово вселить у нас надію й віру, додасть нам сили.

Пішта не мав ніякого бажання виголошувати промову та й взагалі не любив надто популярного в Угорщині ораторського тону. Він міцно потис руки селянам та докторові Мартіні й, сам того не бажаючи, сказав підморгнувши:

— Головне, щоб і вівці були цілі, і вовки ситі. Так?

Доктор Мартіні спантеличено замовк, а тоді почав сміятись. В нього були погані зуби. Великі, рідкі, чорні від диму. Та й сам він, здавалося, був наскрізь прокурений.

Доктор Мартіні доброзичливо сміявся, дивлячись прямо в обличчя Пішти.

— Авжеж, так! Як же інакше, хай йому біс! І засміявся ще голосніше.

— Чули, друзі? — він повернувся до селян.— Ви зрозуміли?.. Це наша людина — плоть від плоті, кров від крові... "Щоб і вовки були ситі" — це наше благородне місто. А "вівці цілі" — це народ, його життя і майбутнє... Дякуємо, пане обер-прокурор, цього для нас досить. Ми заспокоєні. Підемо на хутори й усім розповімо про програму дій вашої милості. Нехай будуть і вовки ситі, і вівці цілі!..

Вони потиснули один одному руки, і Пішта квапливо попрямував коридором до свого колишнього відділу. Там на нього чекали з самого ранку, нічого не роблячи, всі співробітники. Пішта передав справи своєму заступнику Ваняї, зауваживши:

Ну що ж, Мартіні й цим може бути задоволений. Єдиний відділ, на який він повсякчас нападав за те, що на чолі його поставили юриста, віднині не даватиме для цього підстави: адже посаду радника у справах культури вже не займатиме юрист.

Цими словами Пішта хотів натякнути, що Ваняї, який був інспектором шкіл, призначать на посаду радника.

Всі вітали Пішту, очі у всіх тепло блищали, в них світилася відданість і подяка. Співробітники були щасливі, що і на високій посаді обер-прокурора Пішта залишився таким само простим, привітним та безпосереднім, яким був досі.

Згодом Пішта подався у правовий відділ, де його теж чекали всі співробітники.

— Панове,— мовив Пішта,— прошу вас, не треба ніяких церемоній. Я людина діла, а не базікало. Якщо вже шановні збори виявили мені таку велику честь, то моя мета — домогтися, щоб кожен був задоволений і весь відділ добре працював.

Цим і завершився вступ Пішти на високу посаду. Він не гаючись приступив до виконання своїх нових обов'язків. Перш за все він хотів ознайомитися із найважливішими справами й розподілити їх між співробітниками. Однак із цього не робив зайвого галасу: часу попереду вдосталь.

Іштi Бадаї, наймолодший із співробітників, чудовий організатор танцювальних вечорів, син Леврінца Бадаї, конфіденційно шепнув Пішті:

— Я, голубе, бачив, як ти йшов по вулиці під руку з дядьком Кардичем. Хоча ти й не зволив мене помітити, однак я був настільки відважним, що привітався до тебе на розі вулиці Сент-Маргіт.

Пішта не пам'ятав цього, більше того, він не повірив йому, бо зустрівся із Кардичем не на вулиці Сент-Маргіт, а біля міського поштамту. Втім, яке ц£ має значення?

— Стариган — мій шуряк,— поблажливо відповів Пішта і відвернувся, щоб приховати своє замішання: йому раптом стало ніяково, що сьогодні він уже кілька разів вихваляється своєю спорідненістю з директором банку.

— Ви були так захоплені розмовою!— не вгавав Іштi.— Дядько Кардич виявив тобі найбільшу милість. Всі знають: той, кого він бере під руку — обранець долі. Старий трохи задирає носа...

Пішта не зовсім зрозумів, що хотів цим сказати Ішті Бадаї, але він, безперечно, був правий. Про те, з ким і як вітається Кардич, ходили легенди. Той, кому він не подасть руки — пропаща людина; той, кого він візьме під руку — буде жити, ще й як жити!..

Всі співробітники були з Піштою дуже привітні, і він почав забувати про свої ранкові побоювання щодо того, як зустрінуть його в апартаментах Макроці. Макроці, звичайно, не було. Він навіть попрощатися не прийшов. Хтось сказав, що він іде на пенсію.

Дообідній час минув гарно, і коли перед другою годиною Пішта подався додому, то почував себе зовсім інакше, ніж уранці, коли вирушав на роботу. Він дійшов висновку, що має всі дані до 'Того, щоб стати справжнім паном.

V

А як гарно було дома! На столі стояли квіти. Досі Пішта не смів про це і мріяти — Ліна завжди казала, що на квіти грошей у них немає.

Діти були в захваті і безупинну розповідали, що вся школа знала наслідки виборів, і в класі, де вчився Борці — старший син — подейкували, ніби отці міста хотіли відлупцювати Макроці за його жарт із "М. Ж.", і тільки Пішта врятував бідолаху, сказавши: "Води старому!"

В цьому не було, звичайно, й крихти правди, однак Пішта дуже радів. Найдужче звеселило його те, що учні зустрічали всіх учителів словами: "Води старому!" А одному зовсім старому викладачеві, якого вже давно слід було спровадити на пенсію, хлопці протягом усього уроку гукали:

— Пане викладач, чи не хочете води? —

Так, так, це зовсім інша річ — бути сином обер-прокурора...

По обіді Пішта сів поряд із Ліною і розповів, їй, як минув його перший день на новій посаді. Сказав також, що вони запрошені в четвер на вечерю до Кардича. Ліна замислилась:

— Не маю підходящої сукні, не знаю, в чому піду. Сьогодні субота, завтра неділя, четвер недалеко. Не встигну нічого пошити...

— Все ж таки сходи, моя люба, до кравчині, замов сукню, а потім буде видно. Заплатимо пізніше...

— Ой, не звикла я до цього! — з сором'язливою по-смійікою відповіла Ліна й пішла на кухню — принести чоловікові міцної чорної кави. Сьогодні вона зварила натуральну — змолола зерна.

Кава припала Пішті до смаку. Гідне завершення цього великого дня... Він дуже любив добру каву, однак досі розкошувати нею доводилось не часто. Ліна була ощадливою, а справжня кава коштувала дорого.

Після кави ним опанувала солодка сонливість. Пішта давно вже не бенкетував і відчув, що після випитого вночі тіло прагне відпочинку. Пішов спати й проспав до самого ранку — тільки часом прокидався на якусь хвилинку. Ліна пильнувала його сон, мов ангел охоронець.

Наступного дня Пішта ввійшов у будинок управи як до себе додому. Вислухав доповідь про найтерміновіші справи і був задоволений собою — поки що він не зробив жодного промаху. Все місто з цікавістю прочитало інтерв'ю, яке Пішта дав у газету. Казали, що таке інтерв'ю не гірше від міністерського і що тільки найбільші політики мають звичку висловлюватися з такою панською зверхністю. Взагалі його інтерв'ю не викликало ніяких небажаних-ексцесів. Деякі слова й навіть фрази повторювали на кожному розі. Неабиякий успіх мали два його девізи, особливо той, який проголошував, що в питанні взаємовідносин із дрібними орендарями слід дотримуватися принципу: "Нехай будуть і

вовки ситі, і вівці цілі". Цю давню приказку зустріли так, мовби досі її ніхто не чув і вигадав її сам Пішта. Він ніяк не міг збагнути, що, власне, в ній так припало людям до вподоби. Чи не те, що вона — не дуже криклива, і кожен може пояснювати її як сам схоче?.. Так чи інакше, але Пішту це тішило.

Ще більше сподобався другий його девіз: "Треба, щоб люди полюбили сплату податків".

Ця його думка стала справжньою сенсацією. Всі тільки й повторювали її. Протягом цілого дня у всіх на вустах було те, що новий обер-прокурор хоче надихнути людей на сплату податків. Чи можна .сказати щось більш несподіване й недоречне в країні, де кожен тільки й живе всілякими податковими махінаціями?... Держава змушена вдвічі, втричі, в десяток разів більше оподаткувати людей, щоб одержати бодай якийсь прибуток. Однак і та мізерія, яка платиться, здається всім величезним тягарем, бо економічна кон'юнктура різко погіршилася в порівнянні з післявоєнним часом, коли Угорщина ненадовго стала справжньою країною мрій; про селян стали розповідати казки — буцімто їхні скрині напхом напхані грішми, і вони навіть не можуть порахувати тих грошей: доводиться наймати спеціальних людей, щоб лічили гроші господарям. Розповідали також про Мате Петеша, заможного селянина, який приїхав у місто замовити меблі для своєї Юлішки, що виходила заміж. Коли майстер заправив за меблі три тисячі пенге, старий Петеш сказав жінці.

— Ходімо звідси! Ми хочемо чогось кращого для своєї доньки!

Майстер похопився, почав рахувати й нарешті мовив:

— Не йдіть. За п'ять тисяч зроблю вам такі меблі, що й сам піп здивується.

— Ні, це нам не підходить; ми не такі злидарі-старці, як отой піп.

Тут майстрові сяйнуло:

— О, то ви хочете справжні меблі! Ну що ж — зроблю вам із палісандрового дерева,— і зовні, і всередині.

І знову почав підраховувати. Потім сказав: — Дванадцять тисяч! Таких меблів навіть у графів не побачите.

— Тож роби ще й піаніну! — зажадав Мате Петеш. Майстер зробив "піаніну" й заправив замість восьмисот пенге три тисячі. На цьому й сторгувалися.

Тепер цей час уже минув. Гроші почали знецінюватися, бо вартість пшениці впала із тридцяти двох пенге до двадцяти,.а пара чобіт замість двадцяти двох пенге коштувала сорок. Ввійшли в моду сільськогосподарські мотори; не було жодного заможного господаря, який не купив би мотор. Однак господарі не знали, як до них під-ступитися, тож через рік-другий мотори виходили з ладу. Треба було наймати механіка-мотористa. Потроху в душу селянина закрадався страх та недовіра, й після скоромн-нущого благополуччя настала пора невдач і турбот.

Аж раптом з'являється новий обер-прокурор і пропонує надихати людей на сплату податків!

Пішта тільки вранці згадав, що забув відредагувати своє інтерв'ю. Але, прочитавши його в газеті, побачив, що хтось уже його виправив. Заклик до сплати податків стояв без відповідного пояснення. Пішта згадав, що вчора він виклав репортерові свою теорію народногосподарської політики дуже детально, і той старанно все записав. "Чому потрібно сплачувати податки?" — "Тому, що платники будуть тримати в своїх руках і державу і владу. Вони дістануть право сказати своє слово щодо використання податкових надходжень". Пішта навіть приклади навів. Коли, приміром, болгари вступили у війну, то

навіть найбідніший господар підрахував, які збитки і який зиск може принести йому війна. В нас такого не було, тому що угорець не звик мислити в загальнонаціональному масштабі. Наш народ далекий від того, щоб думати про потреби нації. Ми сплачуємо гроші в казну тільки за примусом, й гадки не маючи, на що вони використовуються. Угорець — не господар своєї країни, а тільки платник податків.

Всі ці високі політичні міркування Пішти хтось викреслив; залишилось тільки невимушено-лукаве повідомлення про перший день роботи нового обер-прокурора.

Зачинившись у своєму кабінеті, Пішта перечитав це повідомлення, і йому стало трохи соромно. Та водночас він відчув і задоволення від, того, що в інтерв'ю не залишилось ніяких складних чи двозначних питань.

Учора, після настанов бургомістра, він наговорив газетяреві просто-таки неймовірних речей, і зараз щиро радів, що не треба буде за них відповідати. Яка ж це благородна душа врятувала його від серйозних неприємностей? Пішта підозрював, що сам бургомістр викреслив усе те, що виходило за межі легковажного б.азікання й дотепності. Пішті стало ясно: якби все, що він сказав, було надруковано в газеті, то його, либонь, звинуватили б у підбурюванні!..

Слава богу, що ці небезпечні фрази викреслені! Пішта аж почервонів від думки, що було б, якби бургомістр не прочитав це інтерв'ю...

Його роздуми перервав службовець, якого прислали із ощадної каси-банку. Потрібен був підпис обер-прокурора на одній дріб'язковій справі. Якась там була судова тяганина між муніципалітетом і банком. Пішта не підписався, посилаючись нате, що він ще не має повноважень.

— Це не терміново, пане обер-прокурор, зовсім не терміново. Я зважився потурбувати вас, а ви, будь ласка, вирішуйте самі, коли вам буде зручно...

— Я поговорю із його вельможністю паном бургомістром.

— Так, так... Дозволю собі зауважити — заява пана обер-прокурора просто блискуча. Блискуча! Наш пан генеральний директор у захваті; він сказав, що ви — чудова людина. Так і сказав...

Пішта мовчки всміхнувся.

"Еге, якби пан генеральний директор прочитав те, що я казав репортерові, то навряд чи був би у захваті!"

— Вибачте, пане обер-прокурор, я повинен вам ще дещо сказати. Генеральний директор пан Кардич доручив мені просити вас бути нашим клієнтом.

— Тобто в якому розумінні — клієнтом?

— Пан генеральний директор дуже хотів би, щоб пан обер-прокурор здійснював свої фінансові операції через наш банк. Він надає цьому питанню великої ваги. Для нас є справжньою ганьбою те, що прізвища пана обер-прокурора немає в наших книгах. Адже досі ви жодного разу, ні в якій справі не зверталися в банк...

— У мене немає банківських справ.

— Це неможливо, пане обер-прокурор! Торік навіть степові пастухи брали участь в грі на біржі. А один старший табунщик закупив акції кам'яновугільної та ріма-муранської шахт, і причому на дуже велику суму. А коли розрахувався зі своїм господарем, то на гроші, які залишалися, купив собі ще й садибу в Мадаші. Всі беруть участь у

банківських операціях. Ви, пане обер-прокурор, поки що єдина людина, яка й досі не прилучилася до них.

Причина тут була, звісно, не в Пішті. Річ у тім, що його Ліну, далеку від думки про будь-які спекуляції, не можна було вмовити взяти участь навіть у звичайнісінькій лотереї.

— Отже, як сказав пан генеральний директор, він "надає найсерйознішого значення тому, щоб пан обер-прокурор вступив у ряди ділових клієнтів Кредитного банку",— провадив службовець.

— А як це собі уявляє дядько Кардич? — сміючись, спитав Пішта, дивлячись йому в обличчя.

— Дуже просто. Можливо, наприклад, панові обер-прокурору потрібна буде бодай незначна конверсія його боргів...

— Я не маю боргів. Моїх грошей завжди вистачало, щоб зводити кінці з кінцями.

— Ну, від сьогодні, мабуть, так уже не буде,— сказав банківський службовець.— Вашій милості тепер доведеться вести інше життя. Я кажу тільки те, до чого мене зобов'язує моя посада. В усякому разі, пан обер-прокурор знайде з нашого боку максимально уважне ставлення й розуміння.

— Гаразд... Я говоритиму про це з паном генеральним директором. Мушу тобі сказати — всі ви дуже люб'язні...

Пішта не знав, чому раптом перейшов на "ти" з банківським службовцем. Він по-дружньому потиснув йому руку і провів до дверей.

Повернувщись до свого столу, голосно мовив:

— Перша афера... перша, друзяко, перша афера...

Пішта усміхнувся, спіймавши себе на тому, що говорить точнісінько як бургомістр. Та й це "друзяка" — теж улюблене слівце бургомістра.

"А що тут особливого? — почав він себе втішати по-думки. Адже я ніколи не піду на те, щоб допустити незаконність або несправедливість!"

Потім він розгорнув газету і підкреслив червоним олівцем речення:

"Я стою на фундаменті справедливості й права; моя єдина мета — захист інтересів громадян". Вагома фраза!

До кабінету зайшов секретар бургомістра і сказав, що його вельмишановність просить пана обер-прокурора до себе.

Пішта квапливо надів капелюх, накинув на плечі пальто і, притримуючи його спереду за рукави, пішов до бургомістра. Той прийняв його відразу; жодної хвилини не довелося чекати, хоч у кабінеті було двоє чиновників.

— Заждіть хвилиночку! — кинув їм бургомістр, і вони відразу вийшли.

— Ну, як спалося? — спитав бургомістр, майже силоміць посадивши Пішту в глибоке крісло.

— Чудово... А ваша милість має такий свіжий вигляд. Достоту як студент-правовик...

— Ну-ну,— усміхнувся бургомістр.— Ну-ну.

— Правду кажу, ваша милість...

— Ай-ай-ай!.. Чи в тебе пам'яті немає, що ти вже й забув, як мене звати?

— Ну що ви, любий мій дядечку Бела! Не знаю, як і дякувати вам за те, що ви зробили таку ласку — відредагували моє інтерв'ю.

, — А ти сам хіба не редагував?

— Ні, бо що гріха таїти — заснув, а дружина не знала, як це важливо; їй було жаль мене розбудити. Такі вже ті жінки!.. Так і пішла від мене коректура без правки.

— Он як...— пробурмотів бургомістр.— А втім, інтерв'ю гарне. Однак, уважай, що це — щасливий випадок; рідко коли трапляється, щоб таке інтерв'ю було без огріху. Власне, і в твоєму є...

— Який? Скажи, будь ласка... дядечку Бела!

— Фраза як така непогана: адже обер-прокурор і повинен спиратися на фундамент права та справедливості. Проте акцентувати слово "справедливість" було, мабуть, не варто... так би мовити... надмірно... різко звучить... Друзяко, на фундаменті справедливості стоїть кожний;

однак коли обер-прокурор протиставляє право й законність справедливості — ймовірно, що це викличе у деяких колах неприємну реакцію і може бути використане опозицією в її випадах проти властей. Створюється враження, нібито інші до цього часу не керувалися в своїй

діяльності справедливістю. А справедливість важлива тільки тоді, коли вона узгоджується з правом і законом. Чи не так?

— Так.

Сьогодні бургомістр був не такий привітний, як учора.

Чого він присікався до слова "справедливість"? Пояснити це можна тільки тим, що в нього поганий настрій. Чи не сталося якогось лиха? В цих стариганів найменша зміна в настрої відразу помітна і з виразу обличчя, і з тону...

Пішта сидів мовчки, вклякнувши на місці.

— Ну, ну, гадаю, це не така вже й біда! Сподіваюсь, що ніхто не зверне на це уваги. Але ти повинен зрозуміти й затямити, що люди — дуже норовисті. Своїм улюбленцям вони багато чого пробачають. Та коли ти перестаєш бути улюбленцем — тобі відразу згадають усе. Досить припуститися однієї помилки — і вони скажуть: "Де ж пак, він стояв за "справедливість"... Або: "Бач, він уже й тоді підкопувався під нас. Пам'ятаєте, він уже в першій своїй заяві торочив про "справедливість"... А втім, нічого поганого не,сталося, друзяко. Вийшло досить-таки кумедно... Ось що значить дати в газету невідредаговане інтерв'ю! Якби ти ррочитав його в гранках, то, безперечно, виправив би це. Глянь-но на наступні фрази... Опозиція може легко використати найменший твій промах і повернути його проти тебе, заявивши, що саме з тобі вона знайшла опору... Ні, мені рішуче не подобається, що ти не відредагував інтерв'ю...

— Я гадав, що твоя милість зробить мені ласку і прогляне його. Я сказав редакторові, щоб гранки надіслали на квартиру твоєї милості.

— Вони звичайно так і роблять,— мовив бургомістр.— Однак я викреслив зовсім недоречні місця. А цю фразу залишив навмисне: хотів бачити, помітиш ти чи ні?

Он воно що! Бургомістр наставив йому пастку! Невже так буде й надалі?..

— Красненько дякую,— сказав Пішта трохи згодом.— Я справді щиро дякую твоїй милості за доброзичливість і увагу до мене.

— Що там у тебе з Кредитним банком? Кардич телефонував мені й сказав, що потрібен твій підпис, а ти його не поставив.

— Саме про це я й хотів доповісти. А тому службовцеві пояснив, що маю намір обговорити... Мені хотілося б дістати від вашої милості вказівки з цього питання, бо ні суті діла, ні точки зору на неї управи я ще не знаю. Йдеться про тяжбу між містом і Кредитним банком, авжеж?

— Треба поставити підпис,— незворушно сказав бургомістр.

Потім спитав уже іншим тоном — веселіше:

— Я чув, що ти — мисливець.

— Так, але зараз я не стою на обліку в жодному мисливському товаристві. Квиток на право полювання в мене, звичайно, є, однак здебільшого я полюю на зайців в маєтку мого тестя, коли маю на те час.

— А-а... твій тесть... Сенткалнаї?

— Атож.

— Де його маєток?

— В Кишгедеші.

— А який маєток?

— Вісімдесят хольдів. Крім того, він орендує землю по сусідству.

— Так, зайців у цьому сезоні розвелося значно більше, ніж раніш. Воно й зрозуміло: під час революційних подій селянська голота знищила всю дичину. З війни в них

ще залишилася зброя, так що вони навіть у круків стріляли бойовими патронами.

Бургомістр засміявся, блиснувши порцеляновими зубами.

Коли він відпускав Пішту, той почував себе так ніяково, що не міг здобутися на слово.

— Прошу пробачення, ваша милість,— нарешті видушив він із себе.

— Ну, сервус, сервус, друзяко!

Пішта вийшов з кабінету бургомістра з таким розгубленим обличчям, що секретар, довірливо підморгнувши, шепнув йому:

— Сьогодні у старого паскудний настрій.

— Не помітив,— сказав Пішта.

Він повернувся до свого кабінету. Розгубленість потроху минала. Пішта втішав себе — мовляв, бургомістрові важко буде звикнути до думки, що нова людина приносить з собою новий дух, нові слова й нові цілі. Ні в якому разі не слід піддаватися! Добре, що на пропозицію Кардича він дав ухильну відповідь. Ні, підкупити себе він не дозволить!

Дуже добре, що його прізвища немає в книгах Кредитного банку. Це забезпечує за ним перевагу...

Нічого не скажеш — швидко Кардич повідомив бургомістра про те, що він, Пішта, відмовився підписати отой папір. Було б принаймні дивно, якби він не відмовився. Адже не міг він першого ж дня поставити свій підпис під справою, про яку нічого не знає...

Пішта звелів, щоб йому принесли цю справу.

До кабінету зайшов доктор Петерфі.

— Скажи, будь ласка, що являє собою справа Мач-каші?

Доктор Петерфі, сухий окостуватий блондин, був родом із Трансільванії. Він почав доповідати з такою підлесливістю, на яку здатні тільки хитрі й догідливі тран-сільванці. Суть справи полягала ось у чому. Кредитний банк орендував маленьку лісову ділянку, яку згодом передав якомусь Мачкаші. Той вирубав дерева, а садити молодняк, що було передбачено законом і угодою, не схотів. Натомість посіяв кукурудзу. Навколо цього питання й виникла тяжба. Згідно інформації доктора Петерфі, у всьому був винен банк. Він порушив існуючі правила, тож на підставі відповідної вказівки лісоуправи місто було змушене подати позов. Щоб зняти із себе відповідальність, управа почала справу проти банку, а банк почав справу проти Мачкаші.

— Але ж вимоги лісоуправи слушні.

— Так. Слушні.

Пішта не міг зрозуміти, що саме хоче ствердити його підписом банк. А раптом мова йде про підпис, який може бути вирішальним у розв'язанні справи?

— Будь ласка, зателефонуй у Кредитний банк і спитай, чого вони, власне, хочуть.

Поки Петерфі розмовляв тут же в кабінеті по телефону — відділ мав усього один апарат,— Пішта читав папери. Він побачив, що справа тягнеться вже чотири роки і, певно, така скандальна, що навіть Макроці побоявся не дати їй ходу.

З банку відповіли, що вони хотіли тільки підтвердити час, коли надійшов із суду один документ. А це можна встановити лише у правовому відділі муніципалітету.

Петерфі все це повідомив, стоячи біля телефону.

— Скажи їм, що проти цього заперечень немає. Петерфі переказав відповідь Пішти й поклав трубку.

— Звідкіля ти родом, любий Петерфі? Петерфі усміхнувся.

— З вашого дозволу, пане обер-прокурор, я біженець *із Трансільванії, із комітату Удвархей.

— Он воно що! Чудово.

Пішта й собі усміхнувся, подумавши, що він поводить себе з цим чиновником, своїм однолітком, так, як бургомістр поводив себе з ним самим.

У доктора Петерфі була хороша пам'ять, справи він знав якнайкраще. Обговорюючи їх, Пішта просидів з Петерфі аж до обіду. Цього дня він дечого, навчився...

VII

Через кілька днів прийшло затвердження від міністра внутрішніх справ.

Пішта зовсім заспокоївся. Тепер уже він міцно сидить у сідлі. Бургомістр сказав: незабаром треба буде поїхати до міністра, щоб засвідчити йому свою повагу. Міністр повідомить, коли зможе його прийняти.

Лінина сукня була готова в середу. Сиділа сукня чудово. Взагалі з Ліною діялися дива: вона явно помолодшала, стала жвавою і веселою, як колись замолоду. Без-угаву щось наспівувала.

Годі було її впізнати.

Вони повінчалися під час війни. В них є двоє дітей — Берці, який вчиться у четвертому класі гімназії, і Каль-мушка, першокласник, йому одинадцять років. Більше дітей Ліна не хотіла мати. А чому — для Пішти це було загадкою.

Звичайно, турбот із ними багато, та й витрати великі. Ліна намагалася .дати дітям гарне виховання. Доки вони були маленькі, їх виховувала німкеня-гувернантка, але коли старший хлопець пішов у гімназію, гувернантку довелося відпустити, бо на її утримання не вистачало грошей. До того ж, хлопцям була потрібна окрема кімната, і для гувернантки не залишалося місця. Вся сім'я жила в трьох кімнатах. Пішта вже давно пропонував перебратися в більшу квартиру, проте їхнє помешкання було дешеве, і вони відкладали переїзд з року в рік, мовби

сподіваючись, що їхнє терпіння буде винагороджене — одного чудового дня перед ними виросте новий просторий будинок.

Пішта належав до тих людей, які в колі сім'ї охоче розповідають усе, що їх цікавить, проте стороннім своїм ду-мхж' не звіряють. В дружині він знайшов доброго друга і порадника. Ліна була розумніша за нього і могла дати критичну оцінку думкам і вчинкам чоловіка. Від часу призначення Пішти обер-прокурором минуло вже кілька днів, і Ліна відчувала, що він, певно, зуміє постояти за себе і не .зашкодити своїми фантазіями становищу, яке так несподівано дарували йому небеса.

Ліна ніколи не говорила чоловікові про необхідність змиритися, тим більше, що сама була дуже горда, більш горда, ніж він. Часто її навіть дивувало певне пристосовництво Пішти: сама вона не могла терпіти бодай дрібних образ. Ліна втішала себе тим, що Пішта переживе той нелегкий період, який випадає на долю кожної людини, котра посідає нову посаду.

Аби тільки нічого не трапилось... Ліна дуже боялася тієї званої вечері в четвер. Аби тільки її там не образили — адже вона ні за що не може примусити себе змовчати. Якщо її не посадять на відповідне місце або господиня не виявить до неї належного такту,— нехай вони живуть хоч тисячу років, але вона ніколи більше не переступить їхнього порога. Ліна думала про це, прасуючи білизну та штопаючи одяг своїх синів, який —завжди рвався. Проте вона була майже певна — все обійдеться. Якщо вже їх запросили, то господарі мусять поводитися так, як це заведено в порядному товаристві. Зрештою вона це теж визнає — Пішта посів таке становище, що навіть "генеральний директор Кредитного банку вважає за потрібне бути з ним у добрих взаєминах. До того ж, добрі взаємини краще за все закріплюються через дружину. Той, хто забажає мати спільником її чоловіка, повинен і до неї ставитися так, як до спільниці. Тільки дружина може швидше за інших настроїти чоловіка на потрібний лад! Вони це прекрасно знають!

Ліна гордо всміхнулася й прикусила губу, подумавши, що непомітно й вона набуде певної впливовості. Добре! Дуже добре, що саме з нею, Ліною Сенткалнаї, рахуватимуться в місті...

Ліна багато думала і про свою двоюрідну сестру Магдалену. Чи прийде вона на вечір? У якій буде сукні і як поведеться з нею, з Ліною? Вони з Піштою повінчалися раніше, ніж Магдалена із Фері, однак Магдалена не вважала за потрібне навідати сім'ю радника в справах культури. "А що в неї спільного з культурою?" — спитала себе подумки Ліна. Серед поважних і так званих порядних жінок Магдалена мала досить погану славу. Чоловіка вона не любила й була сповнена пихи й марнославства. За її власними кресленнями — вона виступала в ролі архітектора й художника-декоратора — побудовано велику гарну віллу; розкішно обладнану й умебльовану в найновішому німецькому стилі, із водопроводом, зимовим садом, гаражем та машиною. Магдалена мала навіть власного шофера. В невеличкому місті все це видавалося чимось надзвичайним і повсякчас було темою для балачок. Востаннє Ліна зустрічалася з Магдаленою ще в дитинстві. Ліна закінчила коледж, тут, у Жаратноку, а Магдалена вчилася в Будапешті, приїжджаючи в Жаратнок на канікули. її батькові, який мав крамницю залізних товарів на центральній площі міста, поталанило під час війни, і він розбагатів; сім'я жила у великих достатках; отже, виключалася будь-яка можливість зближення Магдалени з Ліною.

"Ну, годі вже сушити собі цим голову. Хай що буде,— подумала Ліна, нащупуючи пальцем ще одну дірку в синових штанятах.— Магдалені такими справами не треба займатися. Хоч би тому, що у неї немає дітей. Вона безплідна..."

Жінки-матері завжди згорда дивляться на бездітних жінок — так, наче на тих стоїть якесь тавро. Адже для матері ніякий земний скарб не замінить дитини...

"Тільки б нічого не стало на заваді! Тоді не буде ніякої біди",— так вирішила Ліна, хоч зовсім не уявляла собі, яка саме біда може статися за такий короткий строк.

Аж раптом у середу після обіду приїхав Берці — Піш-тин дядечко. Ліні здалося, що над нею грянув грім.

VIII

Дядечко Берці — дуже статечний чоловік. Він усього лише сільський стряпчий, однак з вигляду такий показний, мовби той торговець худобою.

— Сервус, діти мої! Ось вам і дядечко Берці!

Він так широко відчинив двері, що вони аж заскрипіли,— їх зроду ніхто так не відчиняв. Став на порозі — обличчя рум'яне, аж сяє від задоволення, очі блищать — не дядько, а справжнє тобі новорічне засмажене порося.

— Ну, племінничку! — вигукнув він.

Цим звертанням було сказано все. Тут звучало і поздоровлення, і захоплення, що в нього є такий племінник, і зверхність, що все ж таки він, його дядечко, старший, розумніший чоловік, який завжди ладен налутити молодих на добро. Однак була тут і фамільна пиха — мовляв, ось ми, Коп'яші! Де ще в біса є такі?!

Оце "ну, племінничку" походить ще від епохи куру-ців або навіть ще з давніших часів, чудових часів битв і перемог, коли нечисленні загони угорців розбивали полчища ворогів і гордо повертались на батьківщину, вихваляючись: "Ну, племіннички, погляньте лишень на нас!"

Однак Ліна надто добре знала зміст цього "ну, племінничку!" Знала, що це означає: "Племінничку, одне слівце!.. Дай грошей, грошей дай!.."

1 К у р у ц и — учасники великого національно-визвольного руху в Угорщині кінця XVII — початку XVIII ст., спрямованого проти австрійського гніту.

Знала Ліна також і те, що поки вона тут, ця стереотип* на фраза вимовлена не буде. І тому, щоб врятувати чоло* віка, вона намагалась якнайдовше пробути в кімнаті, хоч у неї, як і в будь-якої господині-жінки, справ не браку, вало. Та й нагодувати родича треба, бо й'ін завжди при-їздить здалека, завжди в нього "кишки марш грають", а в їдальню він не звик ходити — хіба ж там нагодують так, як удома... Разом з тим, дядько дуже проханий — він, мовляв, не хоче надто переїдатись. А коли й кине щось у рот, то тільки тому, щоб не образити дорогу господиню, милу сестричку, щоб не подумали, нібито він гидує...

Ліна слухала нескінченні балачки дядечка Берці, з яким завжди щось траплялося. Взяти хоча б цю зустріч у Фюзешабоні...

Тільки-но Ліна вийшла, як дядечко Берці підсів ближче до свого найдорожчого племінника й мовив таємниче:

— Ой, племінничку, така в мене новина, що й не сказати! Велика новина! Я став власником шахти...

— Шахти? — здивовано перепитав Пішта.— Якої шахти, дядечку Берці?

— Вугільної, племінничку, вугільної...

Пішта засміявся. Де ж пак — дядечко Берці, який ніколи жодного пенге не має — власник шахти...

— Ось послухай, племінничку. В комітаті Боршод є одна дуже добра шахта. Калач, Калацька шахта в Ке-лешері. Отож один парубок прийшов до мене й розповів, що в нього помер батько, дуже скромний, порядний, роботящий чоловік, коваль-майстер, який тяжкою працею та кмітливістю створив оцю Калацьку шахту. Так... Але йому завжди бракувало грошей, щоб видобувати вугілля по-справжньому, і всі його зусилля були спрямовані головним чином на те, щоб за всіляку ціну не втратити цієї шахти, незважаючи на всі страхітні світові потрясіння. Вугілля добували тільки в такій кількості, щоб не дати гірничій інспекції закрити шахту. За життя коваля, діло якось посувалося — адже старий був на диво спритний, працьовитий та метикований і йому вдалося час від часу назбирати трохи грошей, необхідних для того, щоб шахта хоч як-небудь функціонувала. В свою шахту він вірив, яК у бога. І був переконаний, що в неї велике майбутнє—-адже вона дає чудове вугілля!.. Ти тільки глянь, племінничку, я привіз із собою шматок, щоб показати тобі...

Дядечко Берці вийняв з кишені якийсь пакунок, розгорнув і простяг Пішті шматок чудового антрациту.

— Ось що я тобі привіз, племінничку! Це тобі мій подарунок. Поклади його на свій письмовий стіл і милуйся. Це наша рятівна зірка. Зірка, яка світить всьому роДові Коп'яшів. Бачиш, як блищить? А золоті прожилки бачиш? Глянь, яке воно чорне, яке міцне та важке! Може конкурувати з найкращим пруським вугіллям. Наше вугілля, навіть несортове, краще за шалготор'янське К Так, так! Бери його, племінничку, бережи й пишайся ним. Показуй усім і кожному, хто розуміється на вугіллі. Віддай на хімічний аналіз, нехай його палять і випарюють у колбах, випробовують на нагрів, очищають,— бо я повинен знати, чого варте це вугілля...

Пішта роздивлявся: вугілля справді було дуже гарне. Одну лише ваду воно мало: дядечка Берці.

Коли б цей шматок показав Пішті хто-небудь інший, він би йому повірив. Однак у руках дядечка Берці він викликав настороженість. Пішта роздивлявся вугілля з усіх боків, крутив і сяк, і так: нарешті поклав на стіл.

— Ні, ти його не відкладай, племінничку, не відкладай! — вигукнув дядечко Берці.— Не випускай його із рук, якщо боїшся бога. Це — наш порятунок, племінничку! З його допомогою ми знову позолотимо герб Коп'яшів... Одначе, стривай — розповім що ж було далі... Одне слово, у коваля є шестеро синів. Він дав їм можливість

1 Шалготор'ян — велике родовище кам'яного вугілля в Пів-нічно-Східній Угорщині.

учитися, проте жоден не став майстром. Один служить писарем, другий у земельному відомстві, третій пішов у гайдуки !. Всі — освічені... І їм уже не до ковальського молота. А тут оця історія із шахтою. Брати ніяк не могли домовитися щодо поділу спадщини, і один із них вирішив звернутися до мене, як до стряпчого, за порадою.

Дядечко Берці вийняв носовичка й почав витирати чоло.

— А мені, племінничку, тільки цього було й треба. Побачив я оцей шматок та й сказав собі: "Калач... це наш Калач..." Навів довідки, глибоко познайомився із справою, підрахував і подався до свого шуряка Антала. Він чоловік метикований, постійно служив управляючим маєтками... Скінчилося тим, що ми теж вступили в це діло, вся сім'я... Щоб багато не говорити, скажу одне: ми всі разом заснували акціонерне товариство. Щодо синів коваля, то ми з ними розрахуємось якоюсь дрібницею, а шахту запустимо на повну потужність. Розпочнемо видобувати вугілля... Такі-то справи, друже Іштван, нарешті і моя голова знайшла собі застосування.

— Прекрасно, дядечку Берці! Вітаю тебе.

— Мене вітаєш? Це я тебе вітаю, любий мій племінничку! І вітаю тебе від щирого серця, бо ти єдиний із усього племені Коп'яшів, який зробив справжню кар'єру за останнє сторіччя. Ти ж став обер-прокурором міста Жаратнок! Розумієш, що це значить і хто ти є?.. Особливо, якщо познайомишся ближче зі справою й візьмеш у ній участь... Міста зараз мають багато клопоту з паливом. Скрізь не вистачає палива. Картелі нав'язують містам найгірше вугілля в світі, а платити треба високу ціну... Мені, племінничку, поки багато замовників не треба, вистачить Жаратнока. А потім...

Пішта мовчав, уникаючи дядькового погляду.

— Це не в моай компетенції,— сказав він нарешті.

Гайдук — тут — сільський поліцейський.

— Не в твоїй компетенції? А в чиїй? Одного твого слова досить. Поговори з міським управлінням комунального господарства. Скажи єдине — нехай вони випробують це вугілля. Нехай для проби замовлять його на шахті. Я згоден задурно-дати вагон вугілля, щоб місто випробувало, чи придатне воно, скажімо, для опалення театру. Коли не придатне — я не візьму з них і філера. Нехай випробують його на всіх підприємствах міста. Якщо можна використати — добре, якщо ні — не скажу ні слова.

Пропозиція дядечка Берці була для Пішти, який досі ніколи не займався комерційними справами, незбагне-ною.

— Не можу нічого зробити, дядечку Берці, не можу,— нерішуче сказав Пішта.— Це не входить у коло моїх обов'язків, і мені не хотілося б використовувати моє становище, щоб робити якісь сумнівні торгові ґешефти.

— Ти що, з глузду з'їхав, племінничку? — вигукнув Берці, і обличчя його враз змінилося.— Ти збираєшся викинути у вікно купу золота!.. Адже ти теж людина! І дітей маєш; про них теж треба потурбуватися... Можу запропонувати тобі з усього замовлення двадцять процентів. Якщо замовлення складатиме сто тисяч пенге, на твою долю припаде двадцять тисяч, друже мій, тепленьких, готівкою! Кругленька сума! Невже ти відмовишся від таких грошей, дурнику. Я нацькую на тебе твою ж власну дружину і всю родину. Необхідно заснувати сімейне акціонерне товариство, і це врятує нас усіх...

— Але ж ти сказав, що воно вже засноване.

— На папері. Однак щоб практично здійснити це, треба дістати замовлення і мати можливість його виконати. За нинішніх важких умов гроші не робляться із повітря, якщо навіть задумана справа прибуткова. Але якщо е таке замовлення — вважай, діло зроблене. Тоді у нас буде стільки грошей, що ми не знатимемо, куди їх подіти. Сам ти при цьому не вкладеш жодного філера: ми візьмемо шахту на себе і налагодимо видобуток вугілля разом із моїм шуряком Анталом. У тебе не буде ніяких турбот: прибуток у кишеню — та й гайда!.,

Пішта слухав старого з великою неохотою. Все життя дядечко Берці снував абсурдні плани, і зараз Пішта гарячково розмірковував над тим, як знайти рятівні фрази, за якими можна заховатись від цієї несподіваної бурі.

За традицією, що існувала в їхній родині, критикувати її членів не годилося: хто ж і пожаліє, як не родичі! Так виховували Пішту, така була мораль його матері. Тому він зараз мовчав і слухав нескінченні теревені старого.

-Коли Ліна заходила у кімнату, дядечко Берці відразу переводив розмову на інше. В нього завжди було що розповісти про когось із членів

родини. Він знав усіх, зустрічався з усіма і, здавалося, був нашпигований усілякими цікавими плітками.

— А чи знаєте, дядечку Берці, хто першим поздоровив Пішту? — з тонкою посмішкою запитала Ліна.— Дядько Лайош!

— Який Лайош?

— Лайош Бажаї.

— А це ще хто?

— Ваш брат, дядечку Берці.

— Бійтеся бога — що ви маєте з ним спільного?! Дайте йому один пенге, хай він іде під три чорти... Бо ж то такий пройдисвіт, яких світ не бачив!

Ліна й Пішта мовчали, ледь стримуючи усмішку.

— А що він просив? — спитав дядечко Берці, жуючи смачні шматочки м'яса.

— Одяг.

— Ви, звичайно, нічого йому не дали?

— Чому не дали? Дали.

— Ха-ха! Та ви тепер не здихаєтесь його, Одягнеться і сяде вам на шию. Який одяг ви дали?

-— Стару Піштину угорку.

— Кепські ваші справи! Завтра ж він піде до єпископа. В нього манія: мовляв, його слід було виховувати й навчати на попа. Ми ніколи не дарували йому чорного одягу: бо тільки-но вдягнеться в чорне — починає вчащати до попів і компроментувати нас перед усім світом. Друже мій, із родичами треба бути обережним...

— Це він уперше звернувся до мене з проханням,— тихо сказав Пішта.— Досі він ніколи ні про що не просив, навіть листів не писав...

— А чого йому було до тебе звертатися? Адже він не чекав...

Пішта якось дивно глянув на дядечка Берці. Власне, дядечко Берці теж до цього часу ніколи не звертався до нього.

Старий не збирався нікуди йти, залишився й на вечерю. Почав гратися з дітьми і сам захопився забавами, як дитина. Дядечко Берці любив дітей і знав як прихилити їх до себе. Хлопці скочили йому на плечі і вмостилися там, немов-горобчики на дереві. Старий розповідав про свої молоді роки й пригоди, які з ним траплялися. Навіть Ліна часом усміхалася і признавалася собі подумки, що дядечко Берці — дуже веселий і приємний чоловік.

Наступного ранку старий поїхав. Пішті й Ліні сподобалося, що він не прагнув побачитись з ким-небуть у місті і повсякчас був із ними. Коли вже прощалися, він звернувся до Пішти:

— Племінничку, чи не знайдеться у тебе двядцяти пенге?

— Двадцяти пенге?

— Та я розтратився трохи. Проте, як немає — не біда, обійдеться... До речі т^— ти не забув про справу з шахтою? Подумай про це гарненько. Наступного тижня знову буду в цих краях, зайду до вас. Квапитися з цією справою особливо нема чого, однак і зволікати не

слід... Звичайно, ти ще недавно на своїй посаді... Але віддати через управу цей шматок вугілля на дослідження ти все ж таки б міг. Я дуже зацікавлений в тому, щоб знати офіційну думку з цього приводу... Якщо думка буде схвальна — можна дещо починати... Звичайно, пора вже пізня, листопад; добрі господарі давно вже запаслися паливом на зиму. Але слід подумати й про майбутнє. Гроші згодяться й тоді... Треба підготувати грунт.

. Пішті дуже хотілося дати дядечкові Берці хоч скільки-небудь грошей, але в нього справді не було в кишені жодного філера, а просити в Ліни він не наважився. Намагаючись виправдатися перед дядечком, він пробурмотів, що дружина, мовляв, у нього... те й се... хай іншим разом... Він ще і сам не знає, як підуть справи, як усе буде...

— Ну, то я поклопочуся, щоб була складена офіційна пропозиція від імені управління шахти, і надішлю тобі,— сказав дядечко Берці.

"Управління шахти!.." — подумав Пішта і вирішив, що про це вугілля він більше з дядечком Берці не розмовлятиме.

— Чого він домагався від тебе? — спитала Ліна, випровадивши гостя.

— Нічого!

— Як-то нічого? А про що ж ви балакали?

— А так,— трохи ніяково усміхнувся Пішта.— Він викладав мені одну із своїх "великих ідей". Є шахта, з якою він зв'язаний якоюсь справою. Напевно, агент...

— Ну і все ж таки, чого йому треба від тебе?

— Він хоче дістати замовлення від міста.

— Господи, Пішто, невже ти встрянеш у цю справу? І на гадці цього не маю.

— Будь обачний, мій любий, бережись... Він старий осел, та й годі. Не сприймай його слів надто серйозно...

Пішта мовчав, і Ліна, похопившись, що мова йде все ж таки про рідного Піштиного дядька, пом'якшила тон. їй не .хотілося ображати чоловіка.

. — Я не кажу категорично, бо, власне, не чула вашої розмови... Однак знаю: словам дядечка Берці не можна вірити...

— — Звичайно, ні... Він залишив шматок вугілля, щоб я віддав його на аналіз.

— Цікаво, де він його роздобув? Певно, на якійсь залізничній станції заїїхнув у кишеню...

Ліні ці слова здалися смішними, однак Пішті її жарт не дуже сподобався.

IX

А життя тим часом пливло своїм плином. Пішта вже звик, що хоч куди б він ішов, хоч би з ким зустрічався,— всі розмовляли з ним з великою повагою. Він прийняв службові справи і був досить здивований, що ось уже минуло три дні, п'ять днів, а він не напав на слід ані-найменшої афери, хоч і був готовий до того, що після Макроці залишилося багато гріхів...

У середу Пішта, йдучи додому на обід, зустрівся із Ва-даші, депутатом парламенту, з яким учився в одній гімназії, тільки на два класи нижче. Вони донині підтримували знайомство. Зараз Вадаші з

підкресленою люб'язністю привітав Пішту, і той відчув таку втіху, наче вдихнув на повні груди свіжого повітря.

— Що нового в політиці? — спитав Пішта.

Вадаші розсміявся, відкинувши назад чудернацької форми голову й широко розкривши рот.

— Так далі справи йти не можуть! — промовив він.— Ввічлива усмішка — це ще не керування країною. А "господар" тільки й знає, —що усміхається. Хоч би які події сталися — він тільки усміхається. Особисто в нього все гаразд, отже в інших — теж... Цього гладуна бог створив спеціально для того, щоб у такі важкі часи, як оце нині, посадити нам на шию. Еге ж, сидить у нас на шиї й скалить зуби з висоти свого трону... Він і уявлення не має, що таке нещастя. Ніколи в житті не потрапляв у скруту, ніколи не голодував. Звідкіля йому знати, що таке голод?

"Ти, голубе, теж скалиш зуби,— подумав Пішта.— І ти швидко виплив на поверхню... Можеш реготати, бугаю..."

— Він усміхається, коли ми кажемо йому про те, що діється в країні, — провадив Вадаші.— Зіб'є попіл із кінчика сигарети й усміхається. Злидні, селяни, яким нікуди докласти рук, тридцять тисяч безробітних землекопів — нічого цього для ньогр не існує... Він усміхається собі — мовляв, хтось же повинен бути бідним, так уже повелося, відколи світ створено.

Пішта знав прем'єр-міністра тільки з портретів, але зараз ця відверта характеристика дуже його вразила й здалася досить влучною. Дивним було лише те, що так говорить про прем'єр-міністра депутат від правлячої партії.

— Однак він має популярність,— заперечив Пішта.

— А чи знаєш ти, із чого складається популярність?.. П'ятдесят відсотків її складає державна влада. Невід'ємна від будь-якого уряду, вона автоматично перетворюється у популярність. Двадцять п'ять відсотків — це особиста чарівність; коли людина, яка займає високу посаду, не зажила сумнівної слави скандальними історіями, її вважають дуже милою та популярною. Що ж до тих двадцяти п'яти відсотків, які залишилися, то в них, власне, немає потреби. А коли людина тільки добра, коли ніхто на неї не сердиться, це теж погано. Ти знаєш, що кажуть про таких людей наші селяни? "О, він добрий! Добрий, як кусень хліба! Такий добрий, що всі його називають не інакше, як нікчема".

Вони перезирнулись і весело засміялися, наче змовники.

На цьому й розпрощалися. Дорогою додому Пішта думав про те, що Вадаші має слушність. До того ж, все, що сказав депутат, стосується і його, Пішти, як і кожного, хто сидить в кріслі Влади,— байдуже, вищому чи нижчому... Пішта глузливо посміхнувся. Що ж, тим краще. Він уже почав усвідомлювати, що таке влада і чому люди борються й змагаються за неї.

Однак владою треба вміти користуватися. А він цього ще не вміє. В ньому й досі живуть залишки студентських ідеалів: мовляв, влада — це самі тільки обов'язки; владу не можна використовувати для власного блага...

Дома панувало велике пожвавлення. Ліна приміряла сукню, і через це ще не був готовий обід. Діти теж роздивлялися нове вбрання. Вони стрибали навколо матері, гукаючи: "Гарна сукня! Чудова сукня! Наша мама гарніша за всіх мам!"

Пішта був у захваті. Він і не уявляв, що його дружина — така гарна жінка. Вечірня сукня була їй дуже до лиця. Здавалося, в їхню маленьку трикімнатну квартиру завітала жінка з вищого товариства. Раніш Ліна була схожа на Попелюшку, а тепер... Тепер навіть стіни наче

розсунулись перед нею. Навіть меблі, прості, скромні, старі меблі ніби завмерли, замилувавшись своєю чудовою господинею. Навіть дешевенькі квітчасті шпалери мовби вилиняли і зблякли ще дужче... Пішта відчув, як це було, несправедливо, що така чудова жінка з роду Сенткалнаї стільки років сиділа в цих чотирьох стінах, жила в тісних, задушливих кімнатах.

— Ліно!—захоплено'вигукнув він.— Ти дуже гарна жінка!

Ліна усміхалася. І ця м'яка грайлива усмішка теж була їй до, лиця. Як чарівно розтулялися її тонкі вуста! Як сяяли її рівні маленькі зубки! її чорні очі то розширювались і загорялися, то примружувались і ставали чарівно-таємничими.

— Хай йому чорт! Я навіть не підозрював, що ти така красуня! Ти всіх полониш!

Ліна втішено сміялася. Адже їй самій і на думку це не спадало.

І тут Пішта запитав, чому запізнюється обід.

У Ліни враз зіпсувався настрій. Вона почала" сікатися до дівчини-швачки: плечі в сукні вузькі, під пахвами тисне і взагалі у цій сукні їй незручно, вона в ній погано себе почуває.

— Але ж, високошановна пані, сукня чудово сидить на вас!

— Ні, в такому вигляді я її носити не можу. Я не манекен, котрому все однаково, а жива людина, і хочу вільно рухатись. Ну де ж таке бачено? Навіть руку підняти важко.

— У вас, високошановна пані, чудова постава,— сказала дівчина,— багато хто позаздрив би такій. І нічого не треба затуляти, все показати можна.

— Я не бажаю нічого показувати! Хочу носити сукню, і вона повинна бути такою, щоб у ній можна було рухатись!

Ліна глянула на Пішту й роздратовано провадила:

— Не хочу бути лялькою-манекеном, які стоять у вітринах. До біса цю сукню, якщо я не почуваюся в ній вільно!

Пішта засміявся, проте йому було дивно, що Ліна вередує. Адже вільною та зручною повинна бути домашня сукня, а вечірня — зовсім іншою. Він не бачив на цій сукні ніяких дефектів.

— Ще б пак! Бо ти дивишся на колір і матерію. Я їх сама вибирала. Але пошита сукня зовсім кепсько!

Швачці довелося майже все переколювати шпильками заново. Власне, слід було перешити всю сукню: де випустити, де підкоротити, де підібрати, а головне — зробити її зручнішою, більш вільною. Одна спинка була настільки вузька, що виправити її, до того ж — в останню хвилину, було неможливо. Адже Ліна попередила кравчиню, що вони запрошені в один дім на обід, тож сукня потрібна напіввечірня!.. Ліна ніяк не бажала зрозуміти, що на переробку залишається всього півдня.

Потім відбулася розмова по телефону. Нервова суперечка, вперемішіз слізьми.

— Зовсім непридатна сукня! Що б я робила, якби треба було йти в гості зараз? Я не чекала від вас такого! Зробіть з нею бодай що-небудь...

Кравчиня, власниця одного з наймодніших у місті ательє, довідавшись, що сукня потрібна на вечір, сказала, що до неї пасуватиме пелерина, і запропонувала замовниці взяти пелерину напрокат зі своєї майстерні.

Взагалі, було багато нарікань л докорів. Зрештою Ліна крізь сльози сказала, що краще б їй померти, ніж отак жити.

Потім сукню відвезли в ательє, Ліна наділа домашній халатик і заспокоїлася.

Історія з сукнею дуже роздратувала жінку. Вона знов подумала про прикрості, які можуть чекати на неї сьогодні ввечері, і знову пожалкувала, що прийняла запрошення Кардича.

— Навіщо все це мені здалося! — сказала вона сердито.— Пнутися зі шкіри, щоб допомогти чоловікові зробити кар'єру!.. Дай мені, будь ласка, спокій! Це просто жахливо: мало того, що всі раптово почали з тобою панькати-ся,— тепер уже і я задля твого задоволення повинна перестати бути сама собою! Навіщо ти силуєш мене йти на такі тортури? Невже я не подобаюсь тобі такою, яка є, якою була завжди?..

Вони сіли обідати в дуже поганому настрої. Сини теж притихли. Мовчки з'їли суп, який переварився, і м'ясо, яке пересмажилось. Тільки за тістечками всі трохи повеселішали.

Пішта, щоб позбавитися подальшого клопоту, пішов до управи й поринув у роботу. Слід було добре попрацювати, щоб якнайшвидше ознайомитись з усіма справами, а він у них багато чого не розумів — адже досі ніколи не займався правовими питаннями. Добре, що доктор Петерфі. який усе знав, про все мав власну думку і міг роз'яснювати та швидко розв'язувати найскладніші питання, був поруч...

А ввечері почалися нові хвилювання. В меншого сина заболіло горло, і Ліна страшенно стурбувалася. Як це так? її дитина хвора, температура тридцять дев'ять, а вона піде розважатися, як ота мачуха!

До того ж сукня не стала кращою,— навпаки, мороки з нею було ще більше. Ліна вже ладна була зірвати її з себе, однак Пішта, який виявив

чималу витримку, зумів умовити дружину, пообіцявши, що завтра вони повернуть сукню в ательє і замовлять нову... Пішта твердо вирішив: де завгодно, але гроші на це доведеться дістати... "А може,— подумав Пішта,— вдасться що-не-будь зробити для того ательє через міську управу... бо грошей поки що немає..."

І тут ще один сюрприз! Приїхав дядечко Лайош...

Це був дуже симпатичний чоловік, на вустах у нього завжди грала усмішка — всі Коп'яші такі. Втім, якщо гарненько розібратись, ніякий він не Коп'яш, а Батаї, дядько Пішти з материнського боку, але Ліна спересердя зробила його Коп'яшем...

"І цей дядечко Лайош ще й ночуватиме, бо куди ж він дінеться? Де йому* послати? Поставити разкладачку в кімнаті хлопців — іншої ради немає. Старший син, звичайно, не робитиме уроків — слухатиме теревені цього старого базіки... а менший помре до ранку..."

Нарешті вони викликали таксі. Не йти ж пішки, дарма що дорога близька. Раніше Ліні й на думку не спало б їхати машиною, але тепер становище зобов'язувало: Та й як можна йти по такій грязюці у замшевих черевичках із срібними пряжками! Скільки ж доведеться платити за таксі? Настрій У Ліни геть зіпсувався. Вона з великою охотою ^ягла б зараз спати. А тут іще треба дати чоловіку гроші...

— Не бери мене більше на такі вечері, Пішто, прошу тебе, не роби з мене іншу, ніж я є насправді! Куди воно годиться — вилазити на світ із цієї пацючої діри і їхати в гості до великих панів. Інша річ — ті, які живуть у шістьох кімнатах і не мають ніяких клопотів. Ні, це не моє амплуа — бути світською дамою... *

Пішта не міг стримати сміху: Ліна вже уявляє себе світською дамою!

Нарешті вони сіли в таксі.

Ліна немов задерев'яніла. Пішта почував себе трохи ніяково від того, що їде разом із дружиною в таксі; такого з ним досі ще не бувало. Таксі, оббите всередині витертим шовком, із лялькою на задньому віконці, здавалося йому казковим кораблем, який ніс їх із бідності до осяйних обріїв багатства... Він спробував обійняти Ліну, яка була у взятій напрокат пелерині, однак жінка випручалася й відштовхнула його. Вдруге наполягати він не зважився. Та й часу не було, бо таксі вже зупинилося біля будинку Кардича. Дядечко Кардич жив на головній площі міста, в двоповерховому особняку. Він займав весь другий поверх, а перший здавав у оренду.

Вікна особняка яскраво світилися.

Вийшовши з таксі, Ліна озирнулася, щоб перевірити, чи дасть Пішта водієві на чай, але не встигла побачити, скільки саме він дав. Здається, багато. їй стало досадно. Мабуть, Пішті припало до вподоби це старезне таксі. Біда, та й годі!..

X

Вони піднялися широкими, яскраво освітленими сходами, покритими червоною доріжкою, і подзвонили.

Слуга, який відчинив їм двері, допоміг роздягнутися. Пішта глянув на себе у дзеркало: смокінг сидів бездоганно, а Ліна була схожа на ангела, який спустився з небес на землю. Він замилувався дружиною.

— Тобі потрібне дзеркало?

Ліна усміхнулася.

Залитий незвично яскравим світлом передпокій виходив у відкритий хол, у якому теж стояло величезне дзеркало.

Ліна ковзнула очима по своєму відображенню, потім підійшла ближче, оглянула себе з ніг до голови, торкнулася рукою волосся,— адже жінка завжди вважає за потрібне поправити зачіску. Ліна стриглася під хлопця. Ця зачіска їй подобалась, тому що була зручною. І зараз вона дивилася на себе з задоволенням: у всякому разі її зачіска була не така шаблонна, як у інших жінок.

А Пішта був задоволений з того, що зустрів їх сам дядечко Кардич. Він ласкаво взяв їх під руку і провів у салон.

— Глянь-но, жінко, хто прийшов! — сказав він досить голосно.

Гостей зібралося уже чимало. Ліну й Пішту це обрадувало: значить вони прийшли вчасно — не дуже рано і не занадто пізно. Відразу за ними приїхав голова суду Амбруш Дарко із дружиною і двома дочками. Можливо, дівчата були й гарні, однак перш за все впадала в око їхня надмірна худорлявість.

Віце-губернатор виявився давнім знайомим Пішти. Він по-дружньому привітався й відразу завів розмову про родинні справи Сенткалнаї, бо син його одружився з дівчиною із цієї родини. Таким чином, було уже швидко встановлено, що Пішта й Ліна Коп'яші мають родинні зв'язки і з віце-губернатором.

Пішта й Ліна тільки зараз почали придивлятись до пані Кардич.

Коли господар навмисне голосно представив їх, вони раптом так знітилися, що не могли здобутися на слово. Ліну бентежила та обставина, що ця бліда, холодна, негарна жінка майже не звернула на неї уваги. "Справжня світська дама!",— вирішив Пішта, який теж почував себе трохи ніяково, бо тільки тепер йому спало на думку, що перший візит подружжю Кардич він повинен був зробити перед тим, як іта на цю вечерю.

Так, так, Коп'яші ще не знають усіх звичаїв цього світу!

Пішта навіть злякався за наслідки своєї необачності. На лобі в нього виступив піт. Чи можна якось виправити становище?..

Але він переборов себе. Зрештою, його запрошено сюди не як Пішту Коп'яша, а як обер-прокурора міста.

Він сів у велике крісло, закурив сигарету, хоч_ курити перед їжею йому не хотілося. Вмостившись зручніше, Пішта заспокоївся. Дивився на Ліну й дивувався. Дружина трималася на диво невимушено. До того ж, вона була найгарнішою поміж усіх жінок.

І все-таки приємно усвідомлювати, що ти раптом опинився у найбільш вибраному товаристві. Мабуть, щось схоже відчуває потопаючий, якого хвиля випадково винесла на берег. Він приходить до тями й бачить себе на казковому острові, серед троянд... Яким чудовим здається життя!

Товариство зібралося дуже імените. Був тут відомий адвокат Болдижар Кемень із трансільванських Кеме-нів,— правда, не з графської парості. А втім, у тих місцях графський титул не має особливого значення. Зате адвокат мав справжню графську поставу — високий, імпозантний, справжній трансільванський вельможа без ознак виродження, які бувають у тутешніх титулованих осіб. Він прийшов із донькою — напрочуд гарною дівчиною.

Був тут і інспектор навчального округу, теж дуже високий, з гордою поставою. Пішту, як колишнього радника в справах культури, зв'язувала з ним давня дружба, і вони тепер дивувалися, що досі не зробили один од-одному жодного візиту. Власне, тут усі мали гордий вигляд. Навіть той, хто був низенький на зріст, велично ніс голову. А може, так здавалося через високі комірці?

Бо ж тут, у своєму середовищі, ці люди трималися природно, доброзичливо, сміялися так по-дитячому, наче не відчували ні свого віку, ні свого багатства, ні своєї влади, ні того, що країна їхня геть зубожіла...

Серед гостей був і прелат. Його широкий пояс з лілового шорку спершу навіть трохи злякав Коп'яшів — вони як кальвіністи побоювались католицьких попів: це почуття було їм прищеплене ще в ранньому дитинстві. На їхню думку, католицький піп — особа більш привілейована, ніж реформатський. їм здавалося, що він має багаті маєтки, більшу владу й навіть вищу культуру. Отож Пішта протягом усього вечора не наважувався завести з ним розмову — боявся, що бовкне яку-небудь недоречність, зробить що-небудь не так. Прелат був схожий на єпископа часів Ренесансу: витончений, із світськими манерами. На руці в нього блищав перстень із величезним діамантом, а з обличчя весь вечір не сходила якась всепрощаюча, точніше, милостива, лагідна усмішка.

Всі інші гості були або торгові, або адміністративні тузи — носії всім відомих прізвищ, що їх народна преса звичайно бере під обстріл. Були тут також начальники управлінь та відділів, судді, які нагонять страх,— тобто ті, що вирішують долі людей. Навіть найменше містечко має свою власну знать. Що ж до Жаратнока, то це місто досить велике, у якому є ціла галерея можновладців. Місто це особливе, і протиріч у ньому багато, але враження таке, немовби їх немає. Ну зовсім як угорський степ — безмірні простори і в той же час лякаюча тіснота.

Пішта перш за все хотів зорієнтуватися в ситуації і тому дуже уважно прислухався до інших, стежив за собою, намагаючись сидіти з належною гідністю, але без зайвої напруженості. Нелегко поводитись так серед природжених вельмож. Вш добре відчував, що на ньому ще стоїть учорашнє тавро, тавро пришельця з нижчих кіл.

"А де, мовляв, був ти до цього часу і як сюди потрапив?"

Пішта уважно розглядав тих гостей, котрих досі знав здебільшого через їхню дурну славу: голову суду, який нещадно засудив би його, коли б випала нагода, банківських тузів, які ніколи не дали б йому і філера; великих підприємців, з якими він не мав нічого спільного і які ще вчора дивилися на нього так, немов крізь повітря.

Раптом Пішта почув одне слово, і враз смертельно сполотнів, а тоді почервонів до самих кінчиків вух.

Злякався так, що, здавалося, все в кімнаті перевертається і треба втікати...

— Чекаємо Магдалену?

Тільки це і спитав один пан іншого.

Такого Пішта ніяк не передбачав, Звичайно, він міг здогадатись, що Фері Боронкаї з дружиною теж часті гості в цьому домі. Проте за останні дні було стільки хвилювань, що Пішта просто не подумав про таку можливість

Що-то буде, коли зараз він зустрінеться тут із Магдаленою в присутності дружини?

На банкеті, де вітали нового обер-прокурора, самої тільки появи Боронкаї було досить, щоб Пішта схвилювався — під кінець вечері він майже не тямив себе. І тепер сталося те саме. Пішта зовсім розгубився. Глянув на ' Ліну — чи помітила вона, що з ним діється? Обличчя в нього аж пашить. Якщо прийде Магдалена, він зовсім розгубиться і не зможе опанувати собою. Який жах!

Пішта сидів як на жаринах. Кожної хвилини чекав, коли прийдуть Боронкаї. Вирішив триматися дуже обережно, і якщо буде можливість,—

не вітатися з Магдаленою за руку. Це неймовірно — доторкнутись до її тіла! Бо рука —хіба не тіло?

Нарешті було оголошено, що вечеря подана, і всі перейшли до їдальні. Пішта й далі напружено чекав. Однак Магдалена не з'явилась. Не було й Боронкаї. Всі посідали за стіл. Біля кожного прибору лежала картка з прізвищем гостя. Не залишилося жодного вільного стільця. Може, Боронкаї не прийдуть?

Пішта відчув полегкість і дуже зрадів, що йому виявили таку високу честь — посадили по ліву руку від господині дому. По праву сидів прелат.

Пані Кардич була справжньою великосвітською дамою. Сама вона розмов не вела, а тільки слухала і дивилась. Однак у її погляді ясно читалося, що вона знає ціну кожному співрозмовникові. Дядечко Кардич, навпаки, був жвавий, мов ртуть, хоч ніщо не зобов'язувало його до такої поведінки. Ходили чутки, що він — неймовірно багатий. До того ж, через свій Кредитний банк він став повним володарем міста.

Ліну посадовили по другий бік довгого столу. їй ще ніколи не доводилось бути так далеко від Пішти. Вони сиділи навіть не навпроти одне одного. Досі, хоч би куди вони ходили, завжди сиділи поряд. Однак сьогодні про це не могло бути й мови. Не можна навіть перезир-нутися, тим більше, що Пішта в поті чола намагався викликати в господині бодай слабку посмішку. А Ліну дуже турбували власні руки. Вона мала тільки одну служницю — просту селянську дівчину,— тому змушена була куховарити сама. І хоч протягом останніх днів Ліна парила руки й регулярно змащувала їх кремом, тепер, коли зняла рукавички, побачила: руки червоні.

За столом прислуговували двоє лакеїв у чорних фраках та в білих рукавичках. Один обносив гостей по правий бік столу, а другий — по

лівий. Обидва були дуже послужливі й дуже пильнували, щоб гостям було добре.

Ліну зараз мучило одне: навіщо вона прийшла сюди і як вона прийматиме цих людей у себе. Адже доведеться їх запросити?..

Ну, а коли не брати всього цього до уваги, то Коп'яшам не було на що жалітися. Всі гості обходилися з ними, немов би з великодніми писанками. А під кінець вечері на адресу Пішти навіть проголосили тост. Інспектор навчального округу сказав чудову промову, в якій відзначив, що новий обер-прокурор є для міста справжнім здобутком. При цих словах віце-губернатор уголос висловив своє схвалення: "Правильно, правильно!" Ліна мало не розплакалася.

Вставши з-за столу, гості почали збиватися в невеличкі гурти. Пішті тільки на хвилинку вдалося підійти до Ліни.

— Як ти себе почуваєш, моє серденько?

Ліна усміхнулася. І з цієї посмішки можна було зрозуміти: "Непогано".

— Ти тут найгарніша!

— Тсс! — Ліна опустила очі і застережливо кивнула головою — мовляв, не ображай інших дам...

Пішта всміхнувся, радіючи, що все йде гаразд. Тут до них наблизився дядечко Кардич.

— Ох, ці вже мені молодята! — вигукнув він, сміючись.— Люба моя сестричко, доведеться тобі обходитись без чоловіка, бо сьогодні ми його з'їмо.

Ліна засміялася.

— Гадаю, і мені щось та залишиться! — жартівливо сказала вона.

— Що ж саме? — грайливо підхопив Кардич.

— Його поганий настрій,— відповіла Ліна. Дядечко Кардич зареготав.

— А в нього буває поганий настрій?

Однак Ліна більш нічого не сказала про свого чоловіка, тому що боялася за нього. До того ж, їй не сподобався інтимний тон Кардича, оте звертання на "ти".

— Чудова в тебе жіночка,— сказав банкір і вщипнув її за щоку. Ліна збентежилася так, що аж зблідла.

Дядечко Кардич, здавалося, цього не помітив і вже зовсім безцеремонно обійняв її за стан та поцілував.

Ліна не посміла пручатися, однак почервоніла, як півонія.

— А-а! — раптом крикнув дядечко Кардич.— Найкращу троянду — найкращій жінці!

Він підійшов до столу, вийняв із вази троянду на довгій стеблині й віддав Ліні.

— З тебе хоч картину малюй.

Дуже сподобалось йому слово "картина": він повторив його двічі або й тричі: "Ти, як картина... Як чудова картина... Ліонарда де Вінча" 1.

Пішта був із ним згоден: збентежена Ліна й справді була напрочуд гарною.

Тендітна блондинка—дружина помічника секретаря міської управи, який належав до однієї із знатних родин міста, взяла Ліну під руку і повела в інший куток кімнати. Ліні здалося, що ця жінка стоїть не на найвищому щаблі вельможної ієрархії, і вона відчула себе вільніше.

Дендешське вино добряче підігріло Пішту, а що головна небезпека — поява Магдалени — певне, минула, то ним опанувала така веселість, якої він не знав від студентських років. Немов би за плечима не було шістнадцяти років подружнього життя... Він сипав дотепами, снував серед жінок, говорив їм компліменти; жінки у відповідь мило усміхалися. Ніде правди діти — Пішта мав успіх. Де й поділася його напруженість, скутість. Він почував себе як риба в воді. Йому здавалося, що він — своя людина в цьому товаристві.

Пішта завів розмову про театр. Його здивувало, що ці жінки знають любовні пригоди будапештських актрис краще, ніж біблію. Недавно одна популярна красуня примадонна попала в якусь скандальну історію. Пішта читав про це в газеті, але не звернув особливої уваги. А ось тепер він переконався: якщо хочеш мати успіх у цих жінок, треба згійти всі закулісні таємниці артистичного світу.

1 Невіглас Кардич спотворює ім'я великого італійського художника епохи Відродження Леонардо да Вінчі.

За весь вечір не сталося нічого особливого, коли не рахувати того, що, вибравши нагоду, дядечко Кардич підвів Пішту до столика в кутку кімнати і мовив серйозно:

— Послухай, Пішто, хочу тобі щось сказати.

— Будь ласка, кажіть, дядечку Кардич.

— Є тут недалеко одна чудова вілла. Ти повинен її купити.

Пішта мимоволі розсміявся, бо згадав, скільки грошей лежить у його кишені. Ліна дала йому кілька купюр і про всяк випадок дрібні гроші — срібло і навіть нікель. Хіба ж на це купиш віллу?..

— Поки що не скажу, яку саме маю на увазі, але вілла чудова. Скільки в тебе дітей, Пішто?

— Двоє хлопців. Один у четвертому класі гімназії, а другий — у першому.

— Прекрасно... Ця вілла саме для тебе. її можна купити за ціну, яка набагато нижча за фактичну.

— Вона не може коштувати настільки ничже своєї фактичної ціни, щоб бути доступною для мене,— сміючись мовив Пішта. Потім раптом посерйознішав, бо жартувати з мождовладцями не дозволено. Якщо дядечко Кардич щось пропонує, то це тільки вигідно.

— Любий племінничку, віллу треба купити негайно,— повчально сказав Кардич.— Обер-прокуророві належить жити в пристойному помешканні. Державний службовець не має права бути пожильцем. Він повинен мати власне гніздо.

Вони засміялися. Річ у тім, що в Жарантоку "пожильця" мали за ніщо. Коли заможні люди кололи свиню, то навіть не запрошували своїх квартирантів на обід1. їх взагалі не вважали за людей. Де ж пакового дому немає...

1 За старовинним звичаєм, що існує в Угорщині й до сьогодні, коли колють свиню, то влаштовують частування.

— Любий мій Пішто, якщо ти купиш віллу через рік, люди казатимуть: о, цей теж уже насмоктався! Якщо ж купиш сьогодні — ніяких балачок не буде. Кому завгодно можна пояснити, що в віллу ти вклав рештки дідівської спадщини. Більше того: наш народ шанує тільки тих, хто має хоч якусь власність. Тільки їм він і довіряє. На коронації короля Карла 1 я почув, як двоє селян, що стояли біля королівських карет, сказали: "Ти диви — навіть спиці на колесах... золоті. Ці Габсбурги — справжні королі!"

Промовивши цю тираду, Кардич відійшов від Пішти, не чекаючи, поки той щось скаже. Мовляв, думай сам, обмірковуй справу з усіх боків.

Пішта відразу спохмурнів. Ніби якийсь здоровенний цвях убив йому в голову цей змій-спокусник!..

"Я не прийняв запропонованої банком позики. Але вони добре знають, що буду змушений це зробити..."

Пішта відчув себе приниженим. Адже пропозиція Кар-дича свідчила ще й про те, що завітати до Піштин$ї квартирки банкір не вважає за можливе. Тож Пішта— такий як він є зараз — для їхнього товариства не підходить. І вони хочуть переробити його на свій кшталт.

Замислившись, Пішта пахкав сигарою — він вибрав собі найтовстішу — і слухав розмови гостей. Думав про те, що Макроці, який прожив шістдесят два роки, зазнав краху, а ось він, Пішта, хоч і молодший за нього на двадцять років, стрімко просувається вперед. Щоправда, Макроці живе у чудовому будинку на головній площі. Будинок триповерховий — справжній княжий палац. У цьому середовищі хоч-не-хоч треба жити на широку ногу. Пішта роздивлявся гостей. Кожен має або власний будинок, або таку квартиру, що можна тільки позаздрити. Навіть службовці прагнуть домогтися по-

. 1 Мається на увазі останній угорський король із династії Габсбургов — Карл IV (1916—1918), скинутий внаслідок революції в Угорщині в жовтні 1918 р. ,

мешкання з шести кімнат. Так наче голова суду має право на більш суворі вироки тільки тому, що в нього краща квартира, ніж у інших, і що він по вуха зав'яз у боргах, живучи невідповідно до своїх достатків... Цей грізний голова суду мешкає в тому будинку, що й Макроці. Будинок для вищих кіл... Невже Макроці купив собі апартаменти, вдавшись до послуг Кардича?

Пішту раптом вколола образа. Адже йому пропонують будинок не на головній площі, а хочуть випхати за межі міста — всі вілли стоять саме там. А як звідти добиратись? До того ж, там є тільки одна велика вілла — Боронкаї. Решта — будиночки в німецькому стилі, з невеличкими кімнатами... Цікаво, який саме намітили для нього?.. Та дзуськи — він не дозволить запроторити себе в якийсь глухий закуток...

За п'ять хвилин до півночі прелат підвівся і не попрощавшись пішов. Пішта дуже здивувався, що його ніхто не проводжає, крім господині дому, яка скоро повернулася. Господиня була католичкою, бо її-мати, вийшовши заміж, прийняла католицтво, а можливо, дала тільки письмове зобов'язання згодом перемінити віру. Дивно, що дружина Кардича за весь вечір і слова не мовила про родинні зв'язки із Піштою. В жилах цієї жінки тече кров Фердінанда Коп'яша. Той теж був високий, худорлявий, статечний... їздив каретою, запряженою чотирма кіньми... Можливо, і йому, Пішті, треба мати таку карету? Або автомобіль? Але ж на які гроші?

Ліна кивнула Пішті — мовляв, час іти додому. Однак дозволити собі покинути господарів, не попрощавшись, вони не. могли. І тут обоє з подивом помітили, що ніхто з гостей не наслідує прикладу прелата, а, навпаки, дуже церемонно прощається. Дехто відкланювався так, немов зібрався вирушати в Америку... —

Перед будинком була стоянка таксі. Накрапував дощ, неприємний, холодний дощ початку листопада. Коп'яші сіли в машину й поїхали додому.

Тихо ввійшли в квартиру. Ліна відразу побігла глянути на хворого сина. Повернулась заспокоєна — хлопчик спокійно спав.

Засім-вісім років, протягом яких Пішта з Ліною жили в цій квартирі, вони звикли до неї. їм було тут навіть добре. Перебралися сюди, коли Пішта став кандидатом на чин радника. Та й діти на той час уже підростали. В старій квартирі ніде було повернутися. Щоправда, містилася вона в будинку, що виходив на базарну площу, але в задньому його флігелі, в дворі. Мешкали вони і в гірших умовах — це коли Пішта повернувся з полону. Як військовослужбовець, він одержав маленьку кімнатку. Тулилися в ній, але раділи, що мають хоч таку. Чимало років минуло, поки перебрались сюди, на вулицю Сант-Каталін. А тепер треба думати про нове переселення...

"Оце так! — міркував Пішта.— Значить, доведеться вибиратися з міста?"

— Добре їм, цим багатіям,— зітхнув він і, не скидаючи смокінга, сів у старе крісло, розбите хлопцями — навіть пружини стирчали. Діти залюбки гуцались на цьому кріслі, власне, вони на ньому виросли.

— Так, їм живеться добре,— мовила Ліна.— Я навіть не змогла порахувати, скільки в них кімнат. Там, за кабінетом, здається, є ще одна?

Пішта хотів був розповісти Ліні про те, що Кардич запропонував йому купити віллу, але потім вирішив зачекати і спершу дізнатися, що жінка думає про сьогоднішній вечір. У всякому разі, ясно: тут жити їм більше не можна.

Ліна мовчала і дивилася перед собою.

— Як гадаєш,— спитала вона трохи згодом,— зроблять вони нам візит?

Пішта не квапився з відповіддю. Звичайно, Кардичі мусять зробити візит... Він почервонів, уявивши, як при-

йде сюди пані Кардич. Вона буде поводитись так, немовби завітала до кур'єра з канцелярії. Зробила ласку...

— Як ти себе почувала? — спитав Пішта, щоб змінити розмову.

Якийсь час Ліна не озивалась, а потім мовила:

— Все обійшлося. Все гаразд.

По суті, вона відповідала сама собі, тому страхові, який охопив її перед цим візитом. Адже вона боялася, що до неї поставляться з погордою, може навіть образять. А воно й справді "обійшлося". Пішта зрозумів Ліну і подумки усміхнувся. Але на душі в нього було неспокійно.

— Вечеря була чудова,— сказав він.

— Кажуть, що в них кухар, а не куховарка.

І вони знову замовкли. Нещодавні хвилювання давалися взнаки. Чоловік і жінка не відчували гармонії, яка колись була між ними. Раніше,

приходячи додому з гостини, вони завжди ділилися враженнями, довго гомоніли про те, що подавалося там на стіл, хто був запрошений... Власне, всі люди з їхнього кола обговорювали ці вечірки в такий спосіб. Жінки — з погляду домашніх господарок, а чоловіки — з точки зору успіхів чи невдач у фінансових справах. Однак така розмова зараз була неможлива. Сьогодні Коп'яші побачили й почули таке, чого ще ніколи не чули й не бачили. Якийсь спектакль, засліплюючий фейєрверк, розкішна учта в ніч святого Стефана! Що тут можна обговорювати, з чим можна це порівняти?

■— Родичі,— буркнув Пішта, швидко роздягся й ліг у ліжко. Він нишком дивився на дружину, яка мовчки щось робила. Потім роздяглася, повісила дороге вбрання на вішалку і почепила на верхній гачок віконної рами, щоб сукня до ранку відвиснула. Коли Ліна піднесла руку, її постать стала надзвичайно стрункою і гнучкою. В Пішті збудилося бажання.

— Не підглядай,— сказала знітившись Ліна, і він для годиться заплющив очі, однак за мить знову розплющив їх. Дивився, як старанно складає дружина комбінацію — наче власник крамниці свій товар. Потім вона сіла перед дзеркалом. Довго розчісувала волосся, робила масаж обличчя. Пішта то куняв, то прокидався. Розмовляти з Ліною не хотілося, але він відчував до неї теплоту й ніжність...

Що зробити, аби відмежуватись від чужих впливів і жити вдвох, тільки вдвох? Він боявся, що їхнє сімейне щастя, їхня близькість порушаться. Він не проміняє свою Ліну на всіх тих світських дам разом узятих... Яка гарна була вона сьогодні — така знайома, звична, і водночас нова й приваблива. Після вечері Пішті кілька разів кортіло обійняти Ліну, віддячити їй коханням за те, що вона існує, що вона така

щира, правдива і проста. Зараз, якщо глянути' ззаду, вона схожа на молоду дівчину. Дивно! Шістнадцять років подружнього життя й сліду не залишили на Лініній фігурі. А вона ж народила двох дітей, повсякчас поралась по господарству, ходила на базар, варила, прала... Яка вона струнка й свіжа, особливо зараз, при електричному світлі!

Коли він знов прокинувся, дружина вже лежала в ліжку. Пішта простяг руку, і вона дозволила погладити себе.

— А" чи знаєш, що сказав дядечко Кардич? — тихо спитав Пішта, цілуючи плечі Ліни короткими поцілунками.— Що за містом продається вілла, дуже дешево, і що її легко можна було б придбати.

Він відчув, як Лінине тіло напружилось. Вона ніби заклякла — повідомлення Пішти її злякало. Що б могло це означати? В голову знову закралася підозра,, що ці люди хочуть їх погубити.

— Чия то вілла? — спитала Ліна тихо. Потім згорнулася калачиком, як робила в дитинстві, склала руки перед обличчям і підтягла коліна до підборіддя.

— Не знаю,— відповів Пішта. Витягнувся в ліжку й додав уже більш розважливо: — Правду кажучи, я побоююсь... щоб цей старий шахрай не прибрав мене до своїх рук... Треба бути дуже обережним...

— Аби тільки біда не трапилась,— тихо сказала Ліна.

— Що робити? — вголос міркував Пішта.— Прийняти пропозицію Кардича важко, але й відмовитись не легко. Банк купить віллу, тут нічого поганого немає. Та й за всім іншим діло не стане — обладнання, меблі... Однак я ще не розібрався, що діється в управі. Мене дивує одне: Макроці не залишив після себе ніяких слідів, а я ж був підготовлений до того, що потраплю в справжній мурашник; вони все це роблять або надзвичайно спритно, або всього цього просто не існує. Можливе й інше:

Макроці сконцентрував сили на великих справах, а ті не так швидко спливають на поверхню... Зараз Кредитний банк носиться зі м-ною,— недарма дядечко Кардич зарахував мене в племінники. Отже, я йому потрібний. Навіщо? Це тільки він знає! Яку ж позицію мені зайняти? Позицію охоронця порядку? Тоді я викличу до себе антипатію, можливо, й усього товариства... Всі вони — я сьогодні в цьому переконався — грають в одну дудку. І всі породичалися між собою... Віце-губернатор— одному шуряк, другому шуряк, а всі разом — якась таємна мафія. Для мене це поки що загадка, яку дуже хотілося б розгадати. А якщо закрити на все очі? Ні, цим я принижу себе...

Ліна не відповідала. Сховавшись від майбутнього під ковдрою, вона лежала так тихо, що, здавалося, спала. Задоволена фізично й морально, вона не хотіла більше думати про погане й немовби колихалась на хвилях сну.

— Дуже влучно сказав головний інженер,— промовив Пішта.— Він сказав: "В одному провінційному місті посаду головного інженера замінили посадою технічного радника, запросивши для цього з Будапешта, із міністерства внутрішніх справ, якогось спеціаліста. У відповідь на запрошення цей пан і питає: "Водопровід у вас є?" — "Є".— "А як шляхи? Вони забруковані?" — "Так, забруковані".— "Ну, а газовий завод уже перебудований на'електростанцію?" — "З ним теж усе в порядку".— "Тоді,— каже він,— навіщо мені їхати в це місто?" І Пішта засміявся.

— Дуже добре,— повів він далі.— Пани із міністерства внутрішніх справ уявляють собі місто саме з цієї точки зору. А в нашому Жаратноку є на чому погріти руки... В нас нічого немає. Треба будувати водопровід, брукувати вулиці. Єдина справа, яка вирішена,— це електрифікація. Бідолаха Белатіні зламав собі на цьому зуби... Дуже не пощастило... місту.

І Пішта знову засміявся.

Ліна пробудилася від дрімоти й тихо спитала:

— Слухай, чи не вілла Белатіні продається? —

— Може й так.

— Вдові важко її утримувати. Та й прибутку з тієї вілли ніякого. Навіщо вона їй потрібна?

— Авжеж... Чоловік бореться і б'ється, ні за яких обставин не відступає назад. Але варто йому померти — і все відразу лопається, мовби мильна булька... Як по-твоєму, коли б дядечко Кардич, не дай бог, упокоївся, давала б його дружина ці розкішні прийоми по четвергах? Навіщо це їй? Вони ж потрібні тільки для комерції. Уявляю собі, як остогидли бенкети цій худорлявій дамі, дарма що вона не має з ними майже ніякого клопоту — адже все робить прислуга. Але скільки енергії вкладає у все це Кардич? Він завжди напоготові. Ніколи не забуду, як, зустрівши мене на вулиці, він одразу налагодив зі мною родинні зв'язки... Завжди бродить, мов той мисливець із зарядженою рушницею, і не проґавить навіть найменшої дичини...

Пішта говорив іще довго, але Ліна не відповідала — вона поринула в сон.

" Помітивши це, Пішта замовк і прислухався до Ліни-ного дихання. Потім повернувся спиною до дружини й невдовзі теж міцно заснув.

XI

Наступного ранку вони прокинулися похмурі та мляві. Пішті не приснився віщий сон, який підказав би йому, як треба діяти, однак він відчував, що поїзд його поставлений на якісь нові рейки і вже котиться по них. Паровоз веде, незнайомий машиніст, а він, Пішта, їде як пасажир, із паспортом засланця, депортований в невідомий йому світ.

На службі все було добре. Крім того, Пішту чекала приємна несподіванка — гонорар за першу угоду1. Він одержав п'ятдесят пенге. Ніяк не міг у це повірити.

Заховавши гроші в гаманець, у потаємний внутрішній відділ, Пішта подався до бургомістра.

Бургомістр розмовляв з ним як із рідним сином. Цей низенький елегантний дідок був справжнім чарівником: він умів розумно і спритно розплутати будь-яку найскладнішу справу, дати їй належне витлумачення. .До бургомістра вже дійшли чутки, що вчорашній вечір удався. Сам він не був у Кардича, пославшися на те, що в нього вечеряють представники міністерства. Він примусив Пішту розповісти всі подробиці — кого було запрошено, які велися розмови, і Пішта із його слів поступово довідався багато такого, про що досі й уявлення не мав. Нарешті зайшла мова про віллу. Пішта спитав, що означає пропозиція дядечка Кардича.

— Кардич — чудовий чоловік,— відповів бургомістр.—1 Він створив Кредитний банк, і тепер це найкращий банк на Альфельді. Якщо він вважає: справа варта уваги,— слід не вагаючись приймати його пораду...

1 Чиновники правового відділу укладали угоди на всілякі підряди і діставали за це особливу винагороду.

Пішті кортіло спитати про Макроці. Хотілося також, щоб бургомістр признався, що дядечко Кардич робить подібні послуги і йому самому. А найдужче бажав Пішта почути з уст бургомістра підтвердження, що махінації з земельними ділянками — теж ідея Кардича. Отоді можна було б зрозуміти, чи міцно тримає бургомістра у своїх лабетах Кредитний банк. Пішта відчував, що всі заплутались у цю сіть... Натякнути ж на це Пішта, звичайно, не зважився б — адже взаємини між

ним і бургомістром ще не досить близькі. Про такі речі або кажуть прямо, або мовчать.

Однак все-таки він вирішив запитати, чи не про віллу Белатіні йдеться.

— Мабуть, ні,— відповів бургомістр.— Зараз у районі вілл кілька будинків під загрозою розпродажу, але з віллою Белатіні справа зовсім інша... Важливо те, що твій шуряк Кардич ставиться до тебе напрочуд доброзичливо. Я кілька разів мав із ним розмову про тебе, і він завжди казав, що дуже полюбив тебе і що містові буде велика користь від твого обрання. Тут ти можеш бути спокійним.

— Дуже дякую тобі, дядечку Бела, дул^е дякую. Я в усьому слухатимусь твоєї поради.

Бургомістр уже міг не нагадувати про те, що він — не "вельможність", а просто дядечко Бела. Взаємини між ними встановилися такі теплі й довірливі, що Пішта цілком покладався на бургомістра — немовби той і справді був його рідний дядечко.

Пішта почував себе так, наче його вже визнали, прийняли до того особливого союзу, який дасть йому і владу, і становище в суспільстві. Йому здавалося, що Жа-ратнок з усіма своїми інтересами й справами знаходиться в його руках, а сам він — невід'ємна частка цього великого міста,

Пішта простував широким коридором управи, ніби саме втілення влади. Причиною цього була не його нова посада, бо як обер-прокурор вій іще нічого особливого не зробив, не показав себе, ні на що не вплинув. Відчуття сили того суспільного прошарку, до якого він тепер належав,— ось що розпростало йому спину, високо піднесло голову. Усвідомлення того, що він приятелює з високими панами, володарями долі,— зроджувало в ньому почуття власної гідності.

І особливо тепер, коли він має потаємний капітал — п'ятдесят пенге — гонорар, одержаний на новій посаді... Про ці гроші Ліна не повинна знати — вони згодяться для представництва. Він знайде їм ужиток!

Треба завжди мати при собі трохи грошей. На сигарети, сигари, на пляшку пива...

Раніше Пішта завжди квапився проминути подвір'я управи. Він ішов, похнюпивши голову, намагаючись бути непомітним,— звичайний собі службовець, байдужий до всього на світі. А тепер він простував повільно, статечно, з гідністю благополучної і впевненої в собі людини. Пішта мовби грівся у променях цього благополуччя.

І в ворота свого дому він увійшов поважно, гордо несучи голову й розпроставши плечі. Йому здавалося, що він виріс і ворота стали для нього затісні. А двері — занизькі: переступивши поріг будинку, він ударився головою об одвірок.

Біля самісіньких воріт були ще одні двері, які вели в їхню квартиру, однак їх ніколи не відмикали, бо відчинялися вони просто в спальню. Незручно, щоб гості проходили через спальню... Отже, щоб потрапити в квартиру, треба було проминути нерівно забруковане-подвір'я й підійти до дверей, які вели на кухню. А вже з кухні увійти в маленький, мов скриня, передпокій з чотирма дверима, звідти — у вітальню, де теж було двоє дверей: одні відчинялися в кімнату синів, другі —■ в спальню. Ці три кімнати й були їхньою квартирою. Біля воріт Пішта зупинився і подумав, щр все це дуже незручно. Треба відч;инити двері біля воріт, перемістити спальню у вітальню і навпаки. Тоді хоч в одній кімнаті можна приймати гостей.

Досі Пішта й Ліна зустрічалися з родиною ветеринарного лікаря, деякими приятелями-учителями та кількома земляками, які хоч і мали власні садиби, однак жили в таких самих квартирах. І все було добре. Але як тепер змиритися з тим, що коли до нього завітає хто-небудь з

отих вельмож, то неодмінно побачить усю квартиру. Якщо приймати гостей в середній кімнаті, де зараз вітальня, членам сім'ї обов'язково доведеться проходити у дві інші, які мають вихід тільки сюди.

Та що скаже Ліна, коли запропонувати їй поміняти місцями вітальню і спальню?..

Поки що Пішта ввійшов у квартиру так, як звичайно: двері кухні були відчинені, і в передпокої пахло смаженою цибулею.

Пішта мимохіть шморгнув носом, повісив на єдину вішалку пальто, капелюх та палицю і зайшов у вітальню.

Яка ж вона незатишна! Його мовби вдарило електричним струмом. Як він досі цього не помічав? Стіл уже був накритий. Скатертина гарна, біла, але тарілки грубі, товсті, наче в ресторані. Сервіз Ліна берегла і в будні майже ніколи не ставила на стіл. Проте, чимало предметів з нього було вже розбито.

Вітальня—досить простора кімната, в ній навіть сто-* яло піаніно, на якому раніш грала Ліна. Втім, грала вона поганенько, найчастіше — тільки екзерсиси; в неї не вистачало вправності зіграти навіть простеньку народну пісню. Сини теж училися грати, однак охоти до музики не мали. Вони звичайно барабанили тільки заданий урок, здебільшого коли батька не було вдома. В меншого ще був . сякий-такий слух і бажання грати, але старшого доводилось садовити за інструмент силою.

"Ні, якщо із спальні зробити вітальню, туди не стане піаніно,— подумав Пішта.— А якщо перенести сюди із спальні дві шафи, то піаніно не поміститься і тут".

Пішта згадав, як вони переставляли меблі в кімнатах, коли купили піаніно. Ліна ретельно виміряла обидві кімнати й знайшла місце для

інструменту. В квартирі стало просторіше, і можна було грати на піаніно навіть тоді, коли в спальні хто-небудь спав або лежав хворий.

"Нічим тут не зарадиш,— зітхнув подумки Пішта й узяв зі стола листи.— А цей письмовий стіл? Правда, його можна поставити і в меншій кімнаті... з ним особливого клопоту не буде...

Він глянув на один із листів, і в нього стислося серце. Впізнав почерк меншої сестри.

Відтоді, як Аделка вийшла заміж, Пішта не бачився з нею десять років. Якийсь час він тримав у руці листа, розглядаючи нерівно надірвані^краї,— певно, Ліна розірвала конверт рукою. Погана це в неї звичка — відкривати листи!.. Але як все-таки, зворушливо, що Аделка, довідавшись про нову посаду брата, вітає його...

Пішта вийняв лист із конверта і почав читати.

Лист був жахливий.

Аделка писала, що її шлюб — невдалий. Вона мусить розповісти все відверто й просити допомоги в старшого брата, бо її чоловік... Тільки тепер, після десяти років подружнього життя, виявляються всі його вади. їй уже несила терпіти таке життя; вона мусить розповісти любому братикові Пішті про своє жахливе становище. Чоловік її—нездара, людина, зовсім не пристосована до життя. Вже два роки він ходить без роботи, і вони живуть на заробіток Аделки. Вдома часто немає навіть шматка хліба. А в неї ж п'ятеро дітей... І вона часто не знає, чим їх нагодувати...

Пішта опустив листа. Читати далі не міг—серце так Щеміло і такий жах пройняв душу, що треба було перепочити, аби хоч трохи отямитись...

Він поклав листа на стіл і відійшов у протилежний бік кімнати, де стояв диван і маленький шестикутний, з дзеркальною поверхнею, столик для куріння, на якому лежала повна сигаретниця.

Пішта закурив, пройшовся по кімнаті. За дверима ліворуч про щось сперечалися хлопці. Ці двері тепер завжди були замкнені,— так звеліла Ліна. Кімната синів скидалася на студентську комірчину; прибирати в ній — марна справа. А до них міг завітати хто-небудь такий, від кого слід приховувати, що... Зараз Пішта радів, що двері замкнені, і йому не треба гримати на синів, закликаючи їх до порядку.

Він знов узяв листа, сів за письмовий стіл, що стояв між двома вікнами, під самісінькою стіною, і.заходився читати далі. Аделка писала, що, крім усього іншого, її чоловік почав волочитись за чужими спідницями... Йому байдуже, що дружина, маючи трьох дітей, взяла ще двох від його першого шлюбу і турбується про них, як про своїх рідних. Завів собі коханку і виправдується тим, що йому несила жити в цьому пеклі, що він прагне хоч якогось тепла. А дружина, мовляв, не може цього йому дати. І ось маєш! — знайшов усе це в повії, у розмальованого опудала! Весь час пропадає в тієї шльондри, тижнями не приходить додому. "Я вже боюся,— писала Адель,— що чоловік хоче мене кинути..."

Пішта знову відклав листа, скочив зі стільця й почав міряти широкими кроками кімнату. Аделка була улюбленицею усієї їхньої сім'ї, мила, чарівна дівчинка, за яку кожен з братів ладен був віддати життя. А потім — оцей клятий шлюб... Вона закохалася в панича із збіднілої родини, в неробу й гультяя, в нікчему. А брати ж бо передбачали її майбутнє. Чого тільки не робили вони, щоб урятувати Аделку! Скільки клопоту, скільки страждань! А той мерзотник, перш ніж брати шлюб з Адел-кою, розлучився з першою дружиною. І ось яка доля судилася нещасній сестричці! Як вона воювала із рідними через'цього покидька! Мати тоді ще була жива. Як її, бідолашну, вразив, вибір Аделки! Страшно згадувати!.. Пішта читав далі.

"Я не бачу ніякої ради. Терпіти це — значить приректи себе й дітей на голодну смерть. Соромно признатись, але в мене не залишилося жодного філера. Я в розпачі. Він не дає мені грошей, а я вже не маю сили працювати. Та й хіба багато заробиш тим, що я вмію робити? Сидимо на картоплі й сухому хлібі, та й цього іноді немає. Я терпіла скільки могла, але тепер уже не стало в мене сили. В цьому році навіть дітей не вдалося записати до школи. Вже листопад, а вони, бідолашні, й досі тиняються дома, бешкетують, а я нічого не можу зробити... Не вчаться, ростуть на вулиці, перед очима — приклад батька, нероби й гультяя... Що з ними буде?.. Коли приїдеш в Пешт —то навідайся — побачиш все. на власні очі, може, даси якусь пораду..."

Пішта кинув лист і стис руку в кулак.

— Тепер давай пораду! А хіба я не застерігав її, не попереджав!..

Його гризло сумління. Знервований, вибитий з колії, він нетерпляче чекав на дружину.

Ліна прийшла весела, підставила йому своє миле личко для поцілунку й спитала, що нового на службі.

— Ет, що там служба... Прийшов такий лист від Аделки!..

Ліна кинула погляд на стіл.

— Ох, ця Аделка! Завжди від неї сумні звістки. Пішта був уражений тим, що Ліна сприймає звістку

не так трагічно, як він.

— Боже мій! — вела Ліна далі.-г-Вона сама винна. Всі бачили... Такий, як Густі Раба,— і раптом ідеал! Не нервуй, серденько. Аделка пише під

настрій. Не слід надто їй вірити. Вона завжди фантазує і сама цим переймається. Я певна — вона вже жалкує, що написала такого листа, ,

— Але ж вони голодують!

— Любий мій, адже у всіх так буває — часом з квасом, а часом з водою... А колись вона гидувала моїми харчами. Як приїхала до нас після революції1,— пам'ятаєш у ту жалюгідну комірчину, яку виділили нам із реквізованого фонду,— і побачила, що я рахую кожен філер, то просто-таки зненавиділа мене, хоч я поводилася з нею коректно і досить пристойно її утримувала... Правда, тоді в мене не було таких коштів, щоб дати їм ту суму, яку вони просили... Втім, якби й мала я багато грошей — все одно не дала б. Вони б усе розтринькали... До того ж, румуни 2 реквізували тоді в батька останнього коня, останню зернину, забрали навіть півкілограма сала, яке лежало в коморі... І вона ще має до мене претензії!..

Пішта слухав як загіпнотизований. Він уже давно забув про це і був вражений, що Ліна все пам'ятає так, ніби воно було вчора. Пішта згадав тільки, що якось він став на бік дружини проти свого зятя й так посварився з ним, що протягом десяти років вони й чути не хотіли один про одного. Та тепер спогади про сварку стерлися, І Пішта відчув страшенну тугу за сестрою, яку ще змалечку обожнював за незвичайну красу — красу власного роду... І ця ніжно кохана колись дитинка голодує!.. Всі ці роки він сподівався: може все ж таки не варто зневажати сестриного чоловіка, може Аделка має слушність. Однак сподівання виявились марними. Його молодша сестра голодує! І діти її теж голодують...

— Це ж треба — мати аж п'ятеро дітей! — осудливо сказала Ліна.— Народити вміли — нехай навчаться і

1 Маються на увазі революційні події 1918—1919 років в результаті яких 21 березня 1919 року Угорщину було проголошено радянською республікою.

2 Після падіння Радянської влади в Угорщині, восени 1919 року, країна, за наказом західних імперіалістів, була окупована військами буржуазно-поміщицької Румунії.

утримувати. Мало було своїх-—то вона ще й узяла дітей чоловіка... А тепер хай турбуються про них інші?. Добре мені діло!

Пішта мовчав. Ліна вийшла. Певно, подалася на кухню — принести обід.

— О господи, що мені робити? — вигукнув Пішта, стискаючи руками чоло.

Він згадав матір. Небіжчиця теж мала звичку стискати чоло. Отже він успадкував душевний склад матері...

Пішта сів за обідній стіл на своє звичне місце, розгорнув білу серветку й поклав її на коліна.

Аделка має диплом учительки. Кілька разів Пішта збирався запропонувати їй взяти участь у конкурсі — він зумів би влаштувати її тут на роботу. Однак обидві жінки завжди були проти цього. Ліна й чути не хотіла про те, щоб жити в одному місті зі своєю шурячкою, і навіть погрожувала розлучитися з Піштою, а сестра за десять років жодного разу не приїхала в місто.

Що робити тепер? На що вона здатна в свої тридцять чотири роки та ще й з п'ятьма дітьми на руках? Де вона зможе працювати? А що скаже Ліна, коли він запропонує Аделці перебратися сюди?

Сімейний нелад гірше всякого лиха...

Ліна принесла суп і крикнула в сусідню кімнату:

— Обідати!

З шумом перекидаючи стільці, хлопці кинулися на поклик, але двері відчинили тихо, обережно висунувши з них ясні, веселі личка. Діти скидалися на звірят, які насилу стримувались, щоб не пустувати. Мати гримнула на них:

— Ну, що там? Що там? Біжите, немов поросята... Хлопці тихо, слухняно підійшли до столу.

— Помили руки?

в— Помили,— відповіли обоє, показуючи руки — вогкі від недавнього миття, але з чорнильними плямами.

— Сідайте на свої місця! — скомандувала Ліна. Вона, звичайно, побачила, що руки помиті погано, але не хотіла більше робити зауважень.

" Хлопці посідали.

— Татку! — вигукнув Кальмушка, менший син.— То правда, що в дядечка Кардича подають до столу золоті прибори?

— Від кого ти почув таку дурницю? — спитала Ліна.

— В школі сказали, що поважним гостям на стіл завжди ставлять золоті прибори. Невже вам не на золоті подавали?

— Мовчи і їж як слід. Зав'яжи серветку.

Діти відчули, що в матері поганий настрій, і замовкли. Тільки інколи лукаво перезиралися.

— Я вас розсаджу, якщо будете пустувати,— сказала Ліна.— їм, бачте, тісно в одній кімнаті! Тож один буде обідати в дроварні, а другий — у підворітті!..

Хлопці на хвилину затихли, а потім голосно зареготали. Вони не могли стримати сміху — такою фантастичною здалася їм материна погроза. Кальмушка навіть похлинувся супом. Він довго кашляв, чхав і пирхав, врешті змушений був устати з-за столу й піти у другу кімнату, щоб прокашлятися і насміятися досхочу. Трохи згодом він повернувся назад.

Пішта строго глянув на дітей і взявся до обіду. Суп був смачний, та й взагалі Пішта дуже любив супи. Вій звик до смачних страв, бо Ліна добре готувала. Протягом усього їхнього спільного життя він смакував чудовими наїдками... А ось його сестра та її п'ятеро дітей голодують... Хто знає, чи є у них сьогодні шматок хліба..

— Ще будеш їсти?

— Ні, дякую.

Ліна взяла тарілку й вийшла. Хлопці знову відчули свободу.

— Татку! Адже то неправда, що в дядечка Кардича столові прибори із золота? — спитав Берці, старший син.

— Замовч! Не мели дурниць!

— Золотою ложкою тільки король їсть,— промовив Кальмушка.

— Дурний! — вигукнув Берці.— Діти королеви зараз голодують, в Лекейто.

Пішта сердито глянув на хлопців.

— Замовкните ви чи ні?

Ліна принесла таріль із другою стравою. Галушки були із сиром, сметаною та вишкварками. У хлопців аж слинка потекла.

— Татку,— за хвилину сказав Берці.— До Голубеків приїжджав гість із Америки, якийсь американський підприємець, дуже багатий. Коли на вечерю подали галушки з вишкварками, він подумав, що то родзинки і вирішив/ що перед ним — солодке тісто з кремом. А коли проковтнув шматочок і відчув запах смальцю, його занудило.

Пішта мимоволі усміхнувся.

— Хто тобі сказав цю дурницю? — спитав він і знов усміхнувся, бо ця історія здалася йому досить кумедною.

— Петер Кеніг розповідав у класі,— голосно відповів хлопець, задоволений з того, що йому вдалося розсмішити батька.

Навіть Ліна засміялася. З цими дітьми не занудишся, звеселяють вони душу. Вона погладила сина по голові. Настрій у неї покращав. Якби Пішта не турбувався через Аделку, було б і зовсім добре.

— Та де їм, американцям, знатися на стравах,— сказала Ліна зі зверхністю доброї господині.

— Воно й не дивно — адже вони самі консерви їдять. В них усе консервоване.

— Навіть гуляш,— засміявся Пішта.

— І гуляш, татку, і будь-яка інша страва. Вони кажуть куховарці, що подавати на обід, а вона йде і купує в крамниці консерви: суп, м'ясо, підливу, овочі.

— Саме так, дурненький ти мій! — сказала Ліна і засміялася, аж почервоніла.

Отже, обід удався. Батьки в доброму настрої слухали веселе базікання хлопців.

— Принеси солодке, Берці,— звеліла Ліна. Хлопець устав і пішов до буфету, на якому лежала таця

з фруктами. Це були яблука, що їх прислав дід із хутора. Берці обережно поставив тацю на стіл, пильнуючи, щоб жодне яблуко не впало. Він дуже пишався своєю спритністю.

Кожен взяв по яблуку, і обід на цьому скінчився.

— Ось спіткає нас лихо, тоді будете знати! — повчально сказала Ліна.— Зараз вам добре живеться, бо батько дістає вам усе. А ви не хочете ні вчитися, ні працювати... Виростете нікчемними ледарями.

Після обіду Ліна подалася в кухню дати розпорядження щодо миття посуду. Витирала вона посуд звичайно сама. Служницю — молоденьку селянську дівчину — постійно доводилось усьому навчати. Навіть таку просту справу, як миття посуду, не можна було їй довірити.

Пішта вийняв із столу чистий рожевий бланк, написав на ньому адресу Аделки й проставив суму — п'ятдесят пенге. Потім обережно видобув із задньої кишені гаманець, дістав із нього асигнацію — перші гроші, які заробив уже на посаді обер-прокурора,— і віддав Берці.

— Синку, збігай на пошту й відправ цей переказ. Я не можу це доручити нікому іншому. Такі справи ми з тобою повинні робити самі.

— До другої години переказів не приймають,— сказав Берці.

— Гаразд, підеш пізніше.

Пішта навмисне залишив бланк на видному місці —• для того, щоб,дружина його побачила,— а сам приліг на диван подрімати.

Увійшовши до кімнати, Ліна відразу помітила бланк та гроші. Вона наблизилась до столу й прочитала його.

Пішта був радий, що написав усього лише кілька слів: "Твій гаряче люблячий брат".

Ліна кинула бланк на стіл і мовчки вийшла.

Пішта відчув неабияке задоволення — так, наче цими п'ятдесятьма пенге спокутував свій гріх, виплатив борг, який дуже мучив його. Цього боргу ніхто не вимагав, але тим дужче тривожив він душу. Пішта чомусь згадав, що коли був гімназистом, то вирішив до кінця своїх днів протегувати засновану, точніше, .реорганізовану ним спілку допомоги. Він навіть розробив детальний план, скільки грошей щороку даватиме цій спілці аж до того часу, поки вона стане такою міцною, щоб кожний юнак, бідний чи багатий, одержував підручники безкоштовно. Це був чудовий, натхненний план. Пішта мріяв про його здійснення і в університетські роки; яка солодка то була мрія!.. А що вийшло? Спалахнула війна, Пішту забрали до війська. (В цей час йому було б

легше, ніж будь-коли, висилати гроші спілці, однак довелося помагати матері...) Потім він потрапив у полон. А коли повернувся додому, нічого іншого не залишалось, як радіти бодай із того, що на свій скромний заробіток він утримує дружину та дітей... Ніколи нікому не розповідав Пішта про свій потдємний план і тільки тому не червонів перед самим собою, що ніхто не підозрював про його заповітну мрію. Що ж, як радник у справах культури він не мав змоги допомогти школі. Але тепер, як обер-прокурор, він неодмінно що-небудь для неї зробить...

Тішився Пішта і тим, що допоміг Аделці. Вона одразу заспокоїться, переконавшися, що в Піштиних жилах кров іще не перетворилася у воду... Хіба ж можна не допомогти людині, коли вона голодує? Дарма, що Піштині передбачення щодо чоловіка Аделки справдилися. Адже їй треба було вийти заміж за людину із спокійним характером, статечну, заможну...

Отже, з п'ятдесятьма пенге покінчено. Пішта не хотів наслідувати приклад Макроці, який розбестив своїх прихильників, щотижня влаштовуючи їм банкети під тим чи іншим приводом. Макроці був затятим мисливцем. Своїх компаньйонів він збирав на березі Тиси в рибацькій корчмі, і вони там пиячили та розважалися під циганську музику. Тому вони й ладні були піти за ним у вогонь і у воду. Пішта теж мав намір завести собі недоторканий грошовий фонд, хоч би на той випадок, якщо схочеться випити з друзями кухоль пива... Але цим разом гроші зберегти не вдалося — послав їх Аделці. Він спершу і не думав розповідати Ліні про ті п'ятдесят пенге. Бувши радником у справах культури, Пішта ніколи не дозволяв собі таких витрат, та й Ліна не погодилась би на них. Однак щось робити все ж таки потрібно. Він уже почуває себе незручно щодо інших людей, почуває себе в боргу перед ними...

Ну, годі про це. Він знайшов цим грошам чудовий ужиток. Аделка купить на них дітям їжі...

Пішта поглядав на годинника, намагаючись не заснути. Коли вибило другу годину, він гукнув Берці, що уже час іти на пошту.

Хлопець уже зачиняв за собою двері, коли Ліна з кухні спитала куди він іде.

— На пошту! — гордо відповів Берці.

Пішта чекав, що дружина скаже що-небудь, але вона промовчала. Це заспокоїло його, і він задрімав.

Прокинувся від того, що Ліна ввійшла у кімнату.

Ввійшла мовчки, але грюкнула дверима. Це був знак, що вона сердиться. Принесла з собою якийсь папірець і кинула на стіл. Помітивши, що чоловік не спить, Ліна озвалася:

— Таки послав?!

Пішта не відповів. Він мовчав довго. Ліна порядкувала в кімнаті: поставила на місце стільці, прибрала зі столу.

— Божий подарунок,— сказав нарешті Пішта примирливо.— Краплина в морі... Ці гроші я сам заробив.

-г~ Якраз тому,— сказала Ліна і зупинилась з ганчіркою в руці.— Якраз тому, що сам заробив... А тепер хочеш вилити ці краплини в море?

— Не маю такого бажання. Я раз і назавжди покінчив із сестрою.

— Як це "раз і назавжди"? Правильніше буде сказати — все тільки починається! Чи, може, цих грошей їм, вистачить до самої смерті?!

— Більше дати не можу. Я не Крез і не збираюсь розоряти себе заради них.

На очі Ліні набігли сльози. Вона витерла їх носовичком.

— Пішто, ти ступив на дуже небезпечний шлях. Якщо у тебе виникне бажання зібрати всіх своїх родичів — дядечків, братів, сестер—та ще й усіх земляків на додачу, я не знаю, чим усе це може скінчитися. Це блощичне плем'я висмокче з тебе усю кров...

Пішта підскочив, немов його вжалила змія, і підійшов до дружини.

— Як ти сказала?—вигукнув він.— Для тебе Коп'я-ші — блощичне плем'я? Що це ти в біса придумала? Як смієш так розмовляти зі ,мною? Через якихось п'ятдесят пенге отаке верзеш! Чи, може, ці п'ятдесят пенге я взяв із спадщини Сенткалнаї? Може, Сенткалнаї цими грішми допомогли мені вибитися з злиднів? Може, ось уже шістнадцять років я існую тільки завдяки твоєму батькові, який посилає нам зайців і кошики гнилих яблук?!

— Гнилих?— лагідно мовила Ліна.— Як тільки в тебе язик повернувся? Мій батько відбирає для нас найкращі яблука! Ти лаєш мого батька, який ладен віддати за тебе життя? Який відмовляє собі у всьому, висилаючи нам найкращі продукти?..

Пішті стало соромно. Чого це він так розходився? Хоч він не дуже любив тестя, який і собі не жалував Пішту, бо, мовляв, той не вміє заробляти гроші, а Ліна працює в нього і за покоївку, і за куховарку,— все-таки слід визнати, що стариган завжди намагається бути щедрим і послужливим. Однак сказаного вже не вернеш. Цей його випад зовсім затьмарив оте блощичне плем'я.

— Мої родичі до цього часу не коштували тобі жодного філера. А батько завжди посилав нам яблука — хай навіть і гнилі, але ти їх їв. Я

бачила — ти якось взяв із кошика одне побите, але тільки зараз зрозуміла: ще тоді ти запідозрив батька в тому, що він навмисне відбирає для тебе нікудишні яблука. І ти їх жер...

У голову Пішті шугнула кров, та він не міг промовити й слова. А Ліна вела далі:

— Твоє черево все перетравлювало. Не виблював... Тільки товщим став. Добре ж я відгодувала тебе яблуками Сенткалнаї! Можеш тепер гнути кирпу і надиматися від пихи — ось, мовляв, який я великий пан!.. Гадаєш, я не бачу, що ти вже у власну шкіру не вміщаєшся... А подвір'ям проходиш так, ніби якийсь гість, що випадково завітав сюди, до злидарів. Кидаєшся п'ятдесятьма пенге... Де ж ти у біса їх узяв? У тебе й філера не було за душею, коли ми лічили гроші останній 'раз. Тож ти їх у мене або вкрав, або затаїв, приховав, щоб я не знала. А може, вже запускаєш лапу в міську казну; вже присмоктався, як комар?

Пішта аж похитнувся від Лініних слів, мов бик, оглушений сокирою різника.

— Чорти крадуть, а не я!—сказав у тон дружині, хоч і не мав звички вживати грубі вирази. А втім, і Ліна вживала їх тільки тоді, коли дуже сердилася.— Це мій чесний заробіток! Мені заплатили ці гроші за договір, який я склав у відділі. Красти у тебе? А що? Те, що сам тобі даю?! Та нехай воно буде все прокляте!..

Пішта зав'язав краватку, яку трохи попустив, коли ліг відпочити, й зібрався піти геть.

Ліна хотіла ще щось сказати, але змовчала і довго дивилася просто в очі чоловікові. Пішта з жахом завважив, що вона за якусь хвилину страшенно постаріла: щоки ввалилися, шкіра на обличчі взялася зморшками, під очима залягли темні кола, а погляд випромінював ненависть.

Ліна мовчки повернулася на каблуках і вийшла.

Пішта поправив краватку, обсмикнув костюм і майже бігом, немов боячись, що його зупинять, подався на вулицю.

Здається, це вперше в житті він не поцілував дружину, йдучи із дому,

XII

Очі його запливали слізьми, обличчя пашіло. Він прямував за місто. Йшов і йшов, не стишуючи кроку. Зараз йощу було несила зустрічатися з людьми.

Життя раптом здалося Пішті зовсім безнадійним. Чого воно варте, якщо людина — самітня в ньому І не може присвятити себе ідеалам, які жевріють у її душі? Ідеалам, заради яких тільки й варто жити? Адже він дуже любить своїх сестер і братів. Пішта вперше замислювався над тим, що тільки завдяки випадкові він піднявся на вищий суспільний щабель, а їм не пощастило туди сягнути. Ну то й що? Невже з усіх пташок одного гнізда жодна не повинна злетіти вище за інших? Має ж бути серед них сильніша, спритніша пташка. І хіба не повинна вона допомагати іншим, слабшим, кволішим?

Взяти хоча б його обрання на посаду обер-прокурора. Не сам же він організував його! І навіть не в здібностях тут річ — тільки у випадкові. То невже божа ласка впала на їхню родину тільки задля того, щоб ощасливити Ліну Сенткалнаї?,, А Аделці Коп'яш не повинно перепасти і п'ятдесяти пенге?..

А втім, годі сушити собі цим голову. Якось-то буде. Замість цих п'ятдесяти пенге знайдуться інші п'ятдесят.

І сто. І тисяча. І десять тисяч. Бо перед ним одкрива-ються фантастичні можливості... Ліні Сенткалнаї навіть і не сниться, що чекає на неї...

Пішта й далі подумки сперечався з дружиною. Він уже не вибирав виразів. Ліна — що правда, то не гріх,— добра дружина, уважна, охайна, ощадлива, вона заразом і покоївка, і куховарка, і праля, і посудомийниця. Це чудово. Однак йому потрібна не служниця, а подруга життя, близька й рідна душа. Із цією жінкою він ніколи не доможеться того, чого прагне; вона тягне його в бо-" лото...

Блощиця!., блощичне плем'я!.. Що вона хотіла цим сказати? Холуйське плем'я, так?.. Та чи не вона висотує з Пішти кров, спустошує його мозок, нищить його ідеали, все гарне, що в ньому є? її цілком улаштувало б, якби він засів у тому маєтку — ха, теж мені маєток, усього вісімдесят хольдів!—і став батраком, скнів, немов той червак, що копошиться в гної... Ні, його це не влашто вує.

І ось Ліні випала доля бути його супутницею на шляху вгору, в райську височінь! Ні, вона — тягар, вона стане на заваді його великим справам, його поступу! Вона не в змозі збагнути, що часи Попелюшок давно минули. їй слід стати зовсім іншою — дружиною, жінкою, яка здатна допомагати чоловікові робити кар'єру.

Через неї в Пішти немає друзів, приятелів. Вона завжди нищила під корінь усі його спроби завести з кимось дружбу. її ніхто не цікавить, їй ніхто не потрібен, крім кількох жінок, таких само обмежених, як і вона,— приміром, як ота дружина ветеринара, що з нею можна обговорювати по телефону "питання" про маринад для зайця...

Коли ти хочеш узяти владу в свої руки, тобі для цього потрібні союзники. Хто ж твій союзник? З ким ти можеш сісти і обговорити свої плани? З людьми, що з ними досі приятелював? Жоден не гідний .навіть спогаду...

Раптом вій згадав про свого меншого брата Меньхерт та. Оцей, либонь, підходить.

Треба якось викликати його сюди. Немає в нього ближчих друзів, ніж Альберт і Меньхерт. Надто Мень-херт. Вони розуміють один одного з півслова. Завжди радо зустрічаються, ведуть нескінченні розмови. В поглядах на життя вони майже у всьому схожі, але зрідка між ними все ж таки спалахують палкі суперечки. Не суперечки, а справжні рицарські турніри! Так, наче обоє вони стоять на корті зі шпагами в руках, немов шанувальники цього шляхетного й витонченого бою. І, щиро кажучи, кожен був у захваті від того, з якою майстерністю супротивник завдавав йому ударів...

Із Ліною сперечатися просто неможливо. Хоч вона й жінка, але в суперечках — це справжній призовий борець, який в першому ж бою вбиває свого супротивника. Блощичне плем'я!.. Це ж треба знайти таке слово! Завжди вона знає, як' уразити иайдошкульніше. З усіх тих паскудних комах, які кусаються і ссуть кров, вибрала найогиднішу... Спробуй після цього продовжити суперечку!

Ploro думки знов і знов поверталися до Ліни. Може, тому, що вона посварилася з Меньхертом? Колись молодший брат утяг її в одну справу, яка зазнала краху, і Ліма після цього зненавиділа його на все життя. А втім, Меньхерт тоді чудово все продумав... Під час війни солдати привозили із фронту багато усіляких витворів мистецтва. Незважаючи на найсуворіші заборони командування, вони вирізували ікони із церковних вівтарів, ховали їх у заплічні мішки й привозили додому. Солдати брали все: святі дари, золоті та срібні келихи, скарби старовинних замків. Солдат, який побував там, де стріляли гармати, що перетворювали на руїни не тільки будники, а й цілі палаци, мимоволі думав: чому б йому не витягти з-під обгорілих колод якусь блискучу цяцьку й не сховати в кишеню, щоб згодом привезти додому й подарувати дітям?

Отже, у Меиьхерта — він тоді був музейним працівником — виникла ідея створити товариство порятунку трофеїв. В такий спосіб удалося б зберегти витвори мистецтва для музеїв і навіть для реституції1 їх після закінчення війни. З іншого боку, вдалося б захистити бідних солдатів од зажерливих лихварів, які скуповували в них музейні скарби за безцінь, щоб згодом продати за мільйони. Адже солдати мало розумілися на витворах мистецтва.

Ліна, жінка, схильна до комерції (в жилах її тече трохи вірменської крові, бо Сенткалнаї були колись Кара-керами, хоч тільки господові богу відомо, як стали вони Сенткалнаї), зметикувала, що на цій справі можна заробити, і віддала Меньхертові гроші, одержані від батька як посаг. Але компаньйонів, спіткала невдача: військове командування, посилаючись на те, що офіційна торгівля воєнними трофеями може дістати небажаний зовнішньополітичний відголос, не дало на неї дозволу. Таким чином, Лінині гроші, витрачені на організаційні заходи, пропали. Однак знайшовся один спритний єврей, який не злякався військової інспекції, розпочав торгівлю на свій страх та ризик і добряче нагрів руки на ідеї Меньхерта...

А Ліна досі оплакує ті триста сімдесят крон, що їх у три заходи "виманив" у неї Меньхерт: спершу двісті, потім сто, тоді сімдесят. Тепер вони згадуються їй як справжні "золоті крони". До речі, недавно, риючись у скрині, вона' знайшла п'ять непроштемпельованих асигнацій2, вартістю по сто крон кожна. Забувши свого ча*

1 Реституція — повернення майна законному власникові, яке було вивезене із окупованої території.

2 На початку 20-х років в Угорщині після інфляції було проведено девальвацію валюти; паперові гроші, непроштемпельовані у встановлений строк у банку, втрачали свою вартість.

су, де вони заховані, Ліма не встигла їх проштемпелювати. Вона довго себе картала, але зрештою примирилася. А ось Меньхерта через ті нещасні триста сімдесят крон вона і бачити не бажає!

Треба, щоб Меньхерт приїхав у Жаратнок.

Пішті раптом сяйнуло: адже в місті якраз будується музей! Він запросить Меньхерта директором!..

Така ідея і раніш приходила Пішті в голову, бо, як радникові з питань культури, йому іноді доводилося займатися питаннями будівництва музею. Однак тоді не можна було й натякнути на Меньхерта, бо Макроці мав намір улаштувати на посаду директора музею меншого брата своєї дружини, вбогого каліку, викладача місцевої гімназії, який, до речі, зовсім не знався на музейній справі. В кого вистачило б відваги сваритися з Макроці?..

Пішта раптом подумав, що тепер, коли він став обер-прокурором, ідею з улаштуванням Меньхерта легко здійснити. Меньхерт — чудовий фахівець, працює в археологічному відділі національного музею, має власні статті й навіть книги, багато часу присвячує розкопкам. Він написав велику працю про могили доугорського періоду. Угорська Академія наук не видає її тільки тому, що основний капітал академії вкладений в облігації" воєнної позики...

Настрій у Пішти покращав. Він напише Меньхертові, щоб той негайно починав діяти: добував рекомендації відомих професорів та вчених, відгуки-характеристики найавторитетніших установ. І він, Пішта, на своїй посаді, безперечно, доб'ється, щоб Меньхерта призначили директором музею. Меньхерт стане йому помічником і близьким другом. Адже брат — не просто собі кабінетний учений, він сповнений фантазій, цікавих планів. Одне слово — справжній Коп'яш! І якщо вони вдвох візьмуться до діла, то в Жаратноку забуяє нове життя...

Пішта довго блукав околицями міста. Він ішов широкими кроками по вибоїстих, де-не-де заболочених вулицях, обабіч яких стояли будинки, схожі на селянські хати. Нарешті — він і сам не знав як — прийшов у район вілл. Ноги немовби самі принесли його сюди.

Пішта давно хотів побувати тут. Він зупинився і почав розглядатися навколо. Адже в одній із цих вілл він незабаром житиме...

Тут стояло чимало нових будиночків, які належали чиновникам.

Пішта залюбки оселився б у будь-якому з них. Вони були добротно побудовані, затишні, з садочками. В кожному будиночку вільно могла розміститися сім'я. Великі, блискучі вікна, просторі веранди, покриті червоною черепицею або етернітом дахи. Ці дахи дуже гарні, червонясто-іржавого кольору, блищать, як мідяк.

Пішта неквапно простував вулицею. Хтось привітався до нього. Він увічливо відповів, хоч і не впізнав перехожого. Потім знову замислився. Думав тільки про одне: він — обер-прокурор, новий обер-прокурор...

Пішта вийшов на широку алею. Тут, серед лісу, стояли великі вілли; поміж них він упізнав ту, яка належала Белатіні.

Стишивши ходу, він уважно оглянув віллу й мимоволі усміхнувся. Як жити в такому величезному будинку? Ліні було б важко самій наводити в ньому лад. Адже вона завжди власноручно прибирала їхню квартиру...

Чому Ліна гадає, що йдеться про віллу Белатіні? Хіба вона не знає, що це не вілла, а справжній замок? І вона уявляє себе в ролі господині такого будинку?

Раптом Пішта зупинився, мовби ноги вросли у землю.

Попереду йшла жінка. Висока, струнка, надзвичайно, елегантна, у світлому костюмі. Без парасолі. На голові капелюшок а ля вікінг, теж світлого кольору.,. Витон-чено-проста й витончено-показна водночас.

Магдалена Сенткалнаї! Пішті забило дихання. Йому схотілося втекти — помчати у безвість. Але за мить він злякався, що Магдалена зараз пройде, зникне з його очей. І він подався слідом за нею.

Магдалена рухалася не швидко й не повільно. Щось незвичайне було в тому, як вона йшла. Якась самітність, якась журба витали над нею. Пішта це відчував. Магдалена тримала голову прямо, її кроки були пружні, однак у ході помітна скутість. Руки знесилено повисли. Можливо, через це...

Пішта не міг відвести від неї очей.

Слід би її наздогнати... Привітатися... Чи впізнає вона його? Серце калатало, здавалося, десь аж у горлі...

Ох, ця доля! Навіщо вона його мучить? Чому саме зараз вона зіткнула його з цією жінкою?..

Пішта йшов, як автомат, .потерпаючи при думці, що може втратити Магдалену... Власне, як це втратити?.. Адже ось вона, попереду. Хіба вона привид, щоб зникнути?

Магдалена ритмічно ступала у своїх маленьких черевичках, крок її був твердий і рівний.

Чому вона сама?.. Хоче бути наодинці? Чи просто повертається пішки з міста? Або була в гостях у когось недалечко?

Де Фері Боронкаї? Невже правда, що вони не кохають одне одного? Пішта не раз чув про це. Як могло статися, щоб таку жінку та не кохав її

чоловік?.. А їй теж було б до нього байдуже... Навіщо ж тоді жити разом?..

Однак ці думки плуталися в голові. Коли він бодай трохи наближався до Магдалени, його кидало в жар, а коли відставав, то тремтів від жаху. Чому вона так діє на нього? Чи зустрінуться вони коли-небудь?.. А якщо зустрінуться?..

Магдалена зупинилась біля воріт однієї з вілл і подзвонила.

Пішта не відразу це помітив і розгубився. Якщо він піде далі, то промине Магдалену. Що тоді буде? А якщо зупиниться — приверне до себе її увагу...

Він рушив. Ще три кроки... О, вже відчиняють ворота!.. Проте Магдалена дивиться на нього. Знетямлений, він вітається, піднявши капелюх. Магдалена не відводить погляду. Упізнала? Вона кивнула головою, усміхнулася й зникла за воротами.

Пішта глянув їй услід і пішов далі. Встиг побачити густо зарослe деревами подвір'я, частину саду, доріжки, посилані блискучою жовтою рінню. Магдалена пройшла подвір'ям, проминула скляну галерею й піднялася по сходах.

Нічого не скажеш — велика вілла.

Пройшовши трохи далі, Пішта зупинився й знову подивився на будинок.

Який гарний! Такі вілли він бачив тільки в журналах, які переглядав у кав'ярні "Золотий фазан"...

Діставшись до лісу, Пішта повернув назад. Він перейшов на другий бік вулиці і ще раз уважно оглянув віллу. Аж раптом злякався, що Магдалена може визирнути у вікно, і пришвидшив ходу.

Так, це зовсім інший світ, аніж той, у якому він живе. Невже в ньому можлива зустріч з Магдаленою?

Ні, цей світ необхідно взяти штурмом, атакою! В нього конче треба вдертися...

ХНІ

Пішта простував вулицею, не підводячи очей, Зненацька хтось привітався з ним.

*— Вибачте, пане обер-прокурор,— підійшов до нього худорлявий пан.— Сподіваюсь, ви не образитесь, що я перервав ваші роздуми? Але, побачивши вас, пане обер-прокурор, я так зрадів, що не міг стримати бажання відновити наше старе знайомство... Ви не пам'ятаєте мене? Колись ми ходили в одну школу. Так, так, сім років. Я був на клас молодший. Тому я краще знав пана обер-прокурора, ніж пан обер-прокурор мене...

— Авжеж, авжеж, пригадую, тільки як ваше прізвище?

— Я Холлакі, отой маленький Яні Холлакі. Ми з вами кілька разів бавилися разом у шкільному садку. В ту пору футбол ще не мав великої популярності, ми просто бігали наввипередки... Яким чудовим було шкільне життя за мирних часів! О, пане обер-прокурор, то був милий і добрий світ. Золотий світ!..

Маленький Яні Холлакі мав дуже неприємний голос. Яка недоречна зустріч! І надало ж цьому Холлакі впізнати його!.. Проте дітися було нікуди, і Пішта до самісінького Ринкового майдану мусив слухати

базікання маленького Яні Холлакі. Той розповідав про своє життя — від шкільних років аж по сьогодні. Розповідав і про свої невдачі, бо, як не дивно, вони завжди переслідуй вали його. Можливо, саме через голос?.. Пішту так дратував цей монотонний і водночас різкий, каркаючий голос, що йому незабаром закортіло затопити маленькому Холлакі в пику, аби той замовк. Пішта простяг йому руку на прощання саме тієї миті, коли Холлакі звернувся до нього з проханням... про незначну протекцію...

Бідолаха так і залишився стояти, мов укопаний. Сумно дивився вслід обер-прокуророві, який швидко віддалявся, а потім завернув у двері казино, куди маленький Холлакі — його шкільний товариш,— напевно, не мав входу. Пішта уявив собі, що зараз думає про нього Яні, і навіть відчув якусь зловтіху. В особі Яні Холлакі він ураз зненавидів усіх своїх шкільних приятелів.

Пішта піднявся по сходах. Швейцар у гардеробі квапливо взяв у нього пальто. На швейцарові була новенька мисливська куртка із срібними дубовими галузками на комірці.

— Вельмишановний добродію,— мовив швейцар до Пішти,— якщо у вас коли-небудь знайдеться трохи часу...

— Ну, що таке, Яніко? — неуважно спитав Пішта й пішов у залу.

Тільки через хвилину він збагнув, що то не Яні Хол-лакі, й засміявся. Ясна річ — швейцар теж хотів просити протекції...

Пішта ще не був у казино відтоді, як його обрали обер-прокурором. Він глянув на присутніх — усі ті, що й завжди. В кожному казино є завсідники: вони завжди приходять у певні години. Одні читають газети, інші грають у карти із своїми постійними партнерами, ще інші нічого не роблять — сидять, розвалившись, на червоних диванах. Вони могли б отак сидіти й у себе вдома, в затишній кімнаті, однак їхнім нервам потрібне саме задушливе повітря казино. Пішті ця простора

зала, оздоблена високими дубовими панелями, не заміняла домівки. Він навідувався сюди дуже рідко.

— Сервус, Піштіко! — гукнув повний чоловік із широким веселим обличчям.— Як це ти потрапив сюди, куди й пташка не залітає?

Це був Балінт Манді — майор, з яким Пішта востаннє зустрічався на фронті. Вони теж училися в одній школі, тільки Манді — на клас старший, і тому, як слушно підмітив Яні Холлакі, Пішта знав майора краще, ніж той його.

— Гарний був урожай? — спитав Пішта, згадавши, що Балінт Манді — поміщик.

— Ха-ха-ха! — голосно зареготав той!—Друже мій, я давно вже не сію вівса! їсти його буду, чи що?.. Я вже не мужик, а пан. Із землею покінчено.

— Та невже? А чим же ти займаєшся?

— Діл стільки, що й світу не видно. Друже, я вирішую любовні справи нашої молоді! Бідолахи звертаються до мене зі своїм клопотом; при тому кожен гадає, що я ніколи ні з чим таким не стикався. Але ж я бачив і страшніші бурі. Jam vidi ventos alíenos l.

Я бачив чужі вітри (лат.).

У Балінта був красивий рот з міцними блискучими зубами. Коли він сміявся, обличчя його ставало дуже привабливим. Він мав славу великого ловеласа й страшенно цим пишався.

Балінт підхопив Пішту під руку й повів у дальній куток зали.

— Скандал із поцілунком залагоджений,— мовив він весело.

— Який скандал?

— Невже ти нічого не знаєш? Оце так! То скажу тобі: нинішня молодь не та, що ми були колись. Коли ми залицялись до дівчат, то почували себе щасливими, якщо наш ідеал дарував нам усмішку або ласкавий погляд. А нинішнім шалапутам не хочеться марнувати час на залицяння, їм це, бачите, нудно... Тож на одній вечірці трьом хлопцям закортіло цілуватися. Недовго думаючи, вони схопили якусь дівчину — двоє держали за руки, третій затис рот, щоб не пищала,— і розцілували її. Всі троє...

Балінт голосно зареготав. Хай там що, а дивитися на нього приємно. Втілення здоров'я й радості. Хоч скульптуру ліпи!..

— Але ж це жахливо!-—вигукнув Пішта,

. — Таки жахливо,— відповів, сміючись, Балінт.— Був великий скандал. Дівчина, звичайно, поскаржилася батькам, її батько, старий вояка і стопроцентний інвалід, страшенно роздув цю історію. Одне слово, був призначений суд честі, а мене запросили головувати. Ну й нагнав я страху на хлопців! Фундаментально допитав їх, а потім сказав: "Хлопці, справа стоїть так. Оскільки батько дівчини, який віддав усі силц вітчизні й став інвалідом, сам не може вимагати від вас сатисфакції, то це мусимо зробити ми, члени суду честі... Але ви ще гімназисти, тож нам нічого іншого не залишається, як записати цю справу в протокол. Коли ж ви здобудете право на дуель, ми надішлемо вам виклик. За умовою, записаною

в протоколі,— ми будемо стрілятися з відстані двадцяти п'яти кроків. Після кожного пострілу — п'ять кроків уперед. Зрештою, ми стрілятимемось через носовичок... Адже нам нічого втрачати — життя таке коротке, що це вжене має значення. Та ви, певно, вважаєте, що кращим вінком життя є смерть на полі битви в ім'я честі жінки".— Балінт знову голосно засміявся і повів далі:—Хлопці, звичайно, дуже злякалися і дуелі, і того, що про цю справу довідаються в гімназії. Адже тоді їхні батьки матимуть великі неприємності. Всі хлопці—з бідних сімей. Один— син генеральської вдови, другий теж сирота, а у третього батько якийсь пенсіонер. Через цей скандал їх можуть позбавити пільг по виплаті за право навчання, бо в гімназіях тепер не цяцькаються, як це бувало за наших часів. Дисципліна строга, наче в казармах... Отак, друже мій... Отак... Як бачиш, живемо весело...

Пішта слухав Балінта і не вірив власним вухам. Невже людина може займатися такими справами? Чудасія та й годі! І йому, Пішті, усміхається цей Балінт, живий уламок давнини...

Здоровий, сильний, кмітливий чоловік марнує життя на дурниці. Він вважає це за природне, більше того — в цій атмосфері він почуває себе як риба в воді. І такі люди задають тон, на них рівняються інші, маючи їх за божих обранців. Вони можуть дозволити собі все: насолоджуватися сонячними променями, свіжим повітрям, теплом. Вони весело й безтурботно сміються, байдужі до того, що мільйони інших людей працюють від світання до смерку, щоб заробити на шматок хліба. Трударі обливаються потом, умиваються слізьми. їхні обличчя поора* ні зморшками, спини згорблені, руки натруджені. А пестунчики долі тим часом солодко їдять і м'яко сплять, теревенять, плетуть плітки, залицяються до жінок...

Минулого літа Пішта був на грязях, лікував придбаний в полоні ревматизм. Він придивлявся до публіки — хотів краще зрозуміти, що то таке — вище товариство.

На озері, в якому купалися курортники, було одне дуже глибоке місце. Глибина там сягала двадцяти п'яти— тридцяти метрів. "Висока" публіка окупувала саме його. Ніхто інший не смів туди потикатися. Ця заборона не була зафіксована ні в яких правилах, юднак так склалося само собою й увійшло у звичку. Всі представники тієї публіки — добрі плавці, вправні вершники, спритні спортсмени. Але проста трудова людина не може наслідувати їхній приклад, вона мусить відмовляти собі в тих розвагах, які зміцнюють тіло і дух, бо в неї немає для них ні часу, ні коштів. їй залишається тільки здалека дивитись, як, сильно змахуючи веслами, сини та доньки панів пливуть на човнах... Або як гойдаються на гойдалках... Або як сидять на знаменитій "лавці пліток", що є обов'язковим атрибутом кожного "високого" курорту...

Коли людина, яка не належить до цього кола, випадково опиниться в ньому, то незабаром відчує себе зайвою; хто не належить до вищого товариства, той не повинен знати його приватні, інтимні справи.

За якими ж ознаками представники тієї публіки впізнають одне одного? Адже на курорт приїздять хворі. Це не сімейний пікнік, не збори приятелів, які заздалегідь домовились зустрітися. Однак стороннім здається, що ці люди — члени однієї родини, що вони все життя виховувались разом і об'єднані спільними спогадами.

Власне, так воно і є. Цей прошарок єдиний і однорідний. І в кожному, хто зв'язаний з ним становими нитками, відразу впізнають свого. Він уже з ними нерозлийвода. Людина, яка не належить до них, і протягом десяти років не зробить собі такої кар'єри, як з перших же хвилин той, що є представником цього прошарку в будь-якому куточку країни.

Це могутня організація. В її руках зосереджена сила і влада. її члени належать до найвищої чиновницької знаті, до вищого офіцерського корпусу або до наймогут-ніших землевласників. В жодному таємному товаристві

члени не зв'язані між собою так міцно, як представники цього, створеного самим життям, прошарку.

І всі вони веселі, життєрадісні та щасливі. Навіть хворі, навіть ті, кого спіткало горе, незабаром забувають про життєві негоди. В них завжди хороший настрій; вони розуміють одне одного й одне одному довіряють.

Проте матеріальні основи, які породили на світ цей союз вищого стану, поступово втрачають свою міць. Платня чиновників зменшується — в цьому році уже втретє. Маєтки поміщиків спустошуються. А господарі, які володіють тисячею хольдів землі, залишилися без жодного філера; над ними тяжіють борги. Поміщики, що мають по п'ять тисяч хольдів, заборгували по одному-два мільйони пенге; тільки надзвичайні заходи та укази рятують і підтримують їх. Вони, власне, вже тільки називаються поміщиками й не втрачають своїх маєтків лише тому, що їх не можна продати з молотка. Серед поміщиків є й такі, предки яких жили в замках, де інколи було по шістдесят кімнат. Зубожілі нащадки притулилися тепер десь біля замків, а їхні колишні дорогі вбрання жадібні комісіонери перепродують на пештському аукціоні. Землями графів Кертвеєші, баронів Череснеші, рицарів Медеші вже заволоділи всякі там Шварци й Вайси.

А ті, що стоять на нижчих щаблях суспільної драбини, приречені на злидні. Платня повітових начальників упала до ста шістдесяти пенге, й на таку мізерну суму вони часто змушені утримувати велику сім'ю. Ці люди вже не мають пристойних, відповідних до їхнього службового становища квартир, але ще не втратили свого авторитету та впливу, й тому на цьому грунті виникають усілякі трагічні конфлікти; гордієві вузли чимраз частіше розриває тільки револьверна куля. Сім'я

потрапляє у безвихідь. її члени, мов шматки метеориту, розсіюються по землі, й ще довго животіють, аж поки не помруть.

Пішта думав про все це, слухаючи базікання майора.

Останній притулок для таких людей — казино, де ще можна бути паном, не витрачаючи жодного філера. Тут збираються милі члени цього доброго товариства. На курорти вони їздять по путівках, бо є ще установи, завдяки яким ці люди відпочивають у санаторіях і їдять строго нормовані обідиГ А ночі вони просиджують на терасах казино та кав'ярень за склянкою газованої води, замість шампанського, тішачись життям не гірше, ніж за старих часів, коли вони грали в карти чи рулетку, а внизу під платанами на них чекали карети, запряжені четвіркою коней.

Пішта неуважно слухав невпинне базікання Балінта Манді, і в нього щеміло серце від того трагікомічного тону, з яким цей милий, щедро обдарований вродою і доброчесністю чоловік розповідав про занепад своєї родини.

— Угорський закон, любий мій друже, воює з боржниками драконівськими методами. Раніше законодавці до цього питання підходили так: людина може розоритися тільки через те, що пиячить або грає в карти. Отже вона заслуговує суворої кари, щоб" іншим не кортіло. Тепер часи змінилися. Вартість грошей піднялася, а ціни на продукти знизились. Настав кінець великим господарям. У надії відбудувати маєток, розорений після революційних потрясінь і румунського вторгнення, вони залазили в борги. Якщо хтось із них, приміром, позичив тисячу пенге, а пшениця коштувала тридцять, то він змушений тепер, коли її ціна впала до восьми пенге, платити вчетверо більше процентів, точніше — він платив би, але не має коштів, бо врожай ледве покриває найелементарніші особисті потреби. За вола, якого раніше продавали за тисячу пенге, тепер правлять сто вісімдесят. Спробуй прожити!.. А головне — крах такого поміщика передусім завдає збитків його позикодавцеві, банку. Кожна людина, відчуваючи, що

настала катастрофа, має право оголосити себе банкротом. Однак кредитора така перспектива кидає у дрож. Він згоден дати ще одну позичку, аби тільки боржник не оголосив себе банкротом. Бо коли боржник це зробить, над ним негайно призначать судову опіку під наглядом голови суду (не місцевого, а з іншого міста) і його заступника, теж судді... Ще гірше, коли опіку доручать адвокатові. Мій маєток тричі був предметом судового розгляду. Позов був дорожчим, ніж вартість маєтку... Майор раптом замовк і глянув на Пішту.

— Це правда, друзяко, що тебе можна вітати, як майбутнього власника вілли?

— Мене? — сторопіло вигукнув Пішта.

— Авжеж! Дуже гарна вілла. Найкраща в місті. Побудована так, що хоч виставляй на світовий конкурс вілл.

— Я не розумію, про що ти кажеш...

— Та про віллу Боронкаї. Віце-губернатор дядечко Андріш сказав, що Кардич хоче продати її тобі.

Пішта мовчав. По-перше, ця новина була для нього зовсім несподіваною. А по-друге — це ж вілла, в якій живе Магдалена! Магдалена Боронкаї...

— Фері Боронкаї" йде статс-секретарем в міністерство землеробства. — Майор похнюпився й похмуро повів далі:—Що ж, для бідолахи Фері це, мабуть, найкращий вихід... В такий спосіб він іще, можливо, як-небудь виборсається. Адже Фері заліз у величезні борги... Свиноферма дуже підмочила їхню репутацію... Не розумію, яким чином вони вплуталися в цю справу саме тоді, коли кон'юнктура змінилася... Звичайно, це Макроці винен. Тому його й усунули...

Пішта слухав, не вірячи власним вухам. Кожне слово, немов прожектор, освітлювало досі незрозумілі для нього обставини.

Отже колишній обер-прокурор винен не тільки в тому, що на виборах дозволив собі фатальний жарт — "М. Ж"! Цей жарт—усього тільки привід, щоб позбутися Макроці. Пішта навіть здригнувся. Може, й на нього чекає така сама доля?.. Слід бути дуже обережним, не припуститися бодай найменшої помилки. Коли захочуть його усунути, будуть сікатися до кожного промаху...

— Але якщо в тебе не забракне спритності і ти зумієш укласти вигідну угоду — вілла варта того, щоб її придбати. Сподіваюся, все буде гаразд. На світі немає нічого неможливого. Якщо тобі пощастить, то в тій віллі твоїй дружині і дітям добре буде житися...

Підійшло кілька незнайомих людей, і Баліит замовк.

Пішта так розхвилювався, що не міг далі залишатися в казино й слухати базікання майора та його приятелів. Він непомітно вислизнув на вулицю й подався в управу.

Зустрівши там доктора Петерфі, почав розпитувати його про свиноферму й довідався про страшні речі. Справжнісінька афера!.. Вілла Боронкаї побудована із решток матеріалів, які залишилися після будівництва ферми. Це — незаперечний доказ проти Боронкаї, який був її директором.

Пішта не відразу зрозумів суть справи. Однак на нього війнуло таким холодом, що йому раптом захотілося мерщій бігти додому, до Ліни, до дітей, щоб чимскоріше опинитися в своїх маленьких кімнатах, де він досі жив так тихо й спокійно, не думаючи про вищий світ, який щомиті може розвалитися... Ні, нема нічого кращого за його скромне гніздечко — миле, тепле, затишне.

Навіщо йому та вілла — розкішна, проте холодна й чужа?..

Але як помиритися з Ліною?

XIV

Пішта повернувся додому вже затемно. На вулицях горіли ліхтарі — їхнє полум'я мерехтіло в пасмах туману.

Він гірко картався тим, що образив дружину і втік з дому. А ось зараз припхався назад, несподівано, як сніг на голову.

Пішта зняв пальто й відчинив двері на кухню. Ліна, звичайно, була там — прасувала. " —

Він тихенько підійшов до неї і поцілував у шию. Ліна здригнулася, однак не промовила жодного слова.

Пішта трохи постояв у неї за спиною, а потім тихо сказав, ніби жартуючи:

— Ти більше не любиш свою блощицю? На очі в Ліни набігли сльози.

— Залиш мене, залиш, прошу тебе,—.несподівано схлипнула вона.

Сіла на табуретку й заплакала, затуливши обличчя руками.

Пішта безпорадно стояв над нею.

— Ліно, Ліночко! — розгублено повторював він.— Серденько моє, голубонько, не побивайся так.

— Облиш .мене! Не винна я перед тобою!—ридала Ліна.— Невже тим ображаю, що захищаю твої інтереси? А втім, коли хочеш, розтринькуй хоч усю свою платню...

Пішта довго мовчав. Нарешті мовив:

— Ліно, не сердься! Адже нічого особливого не скоїлося. Я прочитав сестриного листа, і мені стало дуже її жаль. Аделка вже десять років не зверталась до мене по допомогу...

— Не зверталася! Тому не зверталася, що я тут, поряд...— прошепотіла Ліна.— Якщо я стою тобі поперек дороги, можу піти геть. Тоді мені буде байдуже до твоїх вчинків...

Пішта не знав, що відповісти. Потім підійшов до Ліни, нахилився й почав цілувати її волосся, яке тхнуло жиром і цибулею — запахами кухні. Спіймавши себе на тому, що він це відчув, Пішта засоромився. Бідна жінка! Майже все її життя минає на кухні. Вона тут варить, пере, прасує. Задля нього, задля дітей... Це свята жінка!..

Пішта цілував Лінине волосся й шепотів їй на вухо:

— Ліно, ти справжнє чудо... Ти й тільки ти відстояла наше життя в ті жахливі часи, коли все навколо падало й руйнувалося. Тільки завдяки тобі ми ще можемо існувати у цьому жорстокому світі... Я добре це знаю! І дуже вдячний тобі!..

Пішта обійняв Ліну. Вона схилила йому голову на плече й мовчала. Давно вже вона зрозуміла, що Пішта завжди тільки великим зусиллям волі переборював у собі прагнення до чогось кращого, примушував себе бути щасливим у їхньому тісному сімейному колі. Однак тепер із ним щось трапилось. Щось спонукало його остаточно змиритися. І Ліна, зі свого боку, теж вирішила відмовитися від боротьби...

— Іди в кімнату,.— спокійно сказала вона.— Там на тебе чекає племінниця,— і засміялася.

Пішта, навпаки, чомусь злякався.

— Племінниця?.. Яка ще племінниця?

— Іди, йди, привітайся! Будь із нею люб'язний... Ліна знову засміялася і знову в її очах заблищали

сльози.

Увійшовши в кімнату, Пішта побачив, що' на дивані сидить тітонька Каті, двоюрідна сестра його матері.

— О, тітонько Каті! — здивовано вигукнув Пішта.— Як ви сюди потрапили?

— Взяла та й приїхала, синку,— відповіла вона, швидко підвівшись, і кинулася на шию племінникові.

— Давненько я вас не бачив! Як живете, люба тітонько Каті? — спитав Пішта, погладжуючи плечі й спину тітки. Старенька була худа, як тріска.

— Ох, якби тебе зараз побачила Жужіка, твоя добра матінка! — витираючи сльози, промовила тітонька Каті.—Яка вона була гарна родичка, боже, боже! Але я теж така. Не можу всидіти на місці, коли треба допомогти рідній людині... Тому, мої дітоньки рідні, я до вас і приїхала. Ясна річ — вам потрібна допомога. Адже доведеться вести велике господарство...

— Не турбуйтеся, тітонько Каті! Розкажіть краще, як ви живите, що поробляєте? Як ваше здоров'я?

— Живу, дорогенький. Як бачиш, живу...

Плачучи й сміючись, схлипуючи й сякаючись, вона радісно примовляла, що не помилилась у племінникові. Адже він так гостинно й сердечно її зустрів...

Ліна з,утіхою дивилася^ як чоловік упадає біля тітоньки Каті. Вона саме проходила через вітальню, несучи до спальні випрасувану білизну.

— Глянь-но, Ліно, та це ж тітонька Каті! Ліна всміхнулася, але нічого не сказала.

— Чим тобі допомогти, серденько? — спитала тітонька Каті.— Я дуже скучила за роботою.

— Відпочиньте, тітонько, порозважайте мого чоловіка,— відповіла Ліна й вийшла.

— Яка вона мила, яка чарівна! Ти повинен цілувати сліди її ніг!— прошепотіла тітонька Каті.— А як вона працює! За старих часів благородні дами жили не так* їм було легко. В тім-то й біда... Якби вони вели тоді господарство ощадливіше, нам тепер жилося б краще...

Пішта засміявся. Про старосвітських дам звичайно говорили, нібито роботи їм завжди вистачало. А ось перед ним людина, яка знала їх сама і може дещо розповісти.

— Невже ж вони не працювали, тітонько Каті?

— О, синку! Тоді жінки здебільшого тільки розважалися. Що вони тільки виробляли! Не варто про них і говорити. Твоя прабабуся, наприклад, їздила в місто четвіркою коней і не випускала із рота ось такенну сигару.

Пішта зареготав, та відразу примусив себе стриматись, щоб тітонька Каті, бува, не образилась.

— Дуже поганий був тоді світ, синку! Тільки й знали, що грати в карти, жерти без міри, пиячити. Господарство доводилось, звичайно, вести як належить, але працювали вони не самі, помічників було, хоч греблю гати. Навіть хвоя небіжчиця матуся замолоду мала силу-силенну нахлібниць та нахлібників. Усе село сиділо в неї на шиї. Правда, твій бідолаха батько успадкував від своїх —батьків добру звичку: завжди вимагав порядку. Ну, годі про це! Як ти виріс, змужнів! Справжній мужчина! Якби твоя сердешна матуся могла зараз глянути на тебе—ото зраділа б!.. Ще б пак — обер-прокурор! Велика посада. Позолотиш старий герб..

— Який там герб, тітонько Каті!.. Нема вже його. Давно нема. І добре — кому він потрібен, той старий жебрачий герб?.. Ну, а ви як там? Все така ж, як і були, зовсім не змінилися.

— Ех, синку, минув мій час! Щоправда, гріх скаржитись: гарно я жила і всі мене завжди любили, не хотіли від себе відпускати. Та й тепер уся сім'я дядечка Андрі-ша плакала, благала залишитись. Мовляв, ніде мені так хороше не буде, як у них... Однак я вже не могла бачити те горе...

— Яке горе?

— Та вже зовсім нема життя в Рімавельді. Хазяї там — чехи. Бідолаха Андріш! Не дай бог дожити до таких часів, дійти до такого убозтва.

— Невже в дядечка Андріша нічого немає?

— Нічого! Навіть хліб, синку, буває не щодня. О, якби ти що-небудь зробив*для нього! Влаштував на якусь посаду... Такий господар, справжній угорець! Всі говорять про нього із захопленням. Торік їздив у Прагу, зайшов там до крамниці купити якусь дещицю для' сім'ї,— бо раз уже в Празі, то чому б не привезти що-небудь на згадку про неї. Продавці його не зрозуміли, адже він не знає жодного слова по-чеськи. Тоді він їм і каже: "Ех ви, вже дев'ять років як належите до нас, а досі не навчилися угорської мови..."

Пішта голосно розсміявся. Тітонька розповідала це таким поважним тоном, що, здавалося, поділяла думку Дядечка Андріша.

— Так ось, серденько, залишився дядечко Андріш із шістьма синами без клаптика землі.

— Це справді жахливо... А хлопці чого-небудь навчилися?

— Чого, синку? Хіба що дихати. Ото й усе. Чого можуть навчитися там бідні угорські діти? Тепер і молитися вони мусять по-словацьки, а це не до душі справжньому угорцю. В школі викладають чеською мовою. І коли батько-угорець чує, як його діти вчать уроки тією мовою... Одне слово, Андріш сказав, що повикидає всі їхні книжки... Ось і стали його сини чимось на взірець прикажчиків, мучаться — один туґ, другий там... Менші добре вивчили чеську мову, можливо, якось і проживуть. Але старших треба повернути на батьківщину. Якби ти їм у цьому допоміг! Бог тобі віддячить...

Пішта посерйознішав. І це його дядечко, Андріш Та-коні, землевласник, до якого він— їздив у гості влітку перед війною! Дядечко Андріш був чудовий господар. А які були в нього коні!

— Всі його сини вже відслужили в армії. Вільмош, який був колись інженером,— тепер комісіонер по шовку! Петер працював у повітовому управлінні, а тепер сидить у батька на шиї. Габор служить у банку, заробляє дуже мало. Бела та Ендре бідують так, що й не сказати. А малий Матяш — кращого танцюриста навряд чи знайдеш — мріє стати паркетним шаркуном.

— Невже?

Бісеринки, які звисали із лампи на шовкових нитках, кидали на обличчя тітоньки Каті мерехтливі тіні. Бліде, майже воскове, обличчя здавалося прозорим.

Звідусіль приходять лихі вісті!

Пішта сидів навпроти тітоньки Каті, дивився на неї і вже не відчував тієї приязні, з якою її зустрів. Думав про те, що вони належать до двох різних світів.

А тітонька Каті говорила й говорила. Розповідала історії про збирання податків. Деякі з цих історій були страшніші за найжахливіші казки, інші — комічні, ще інші — анекдотичні. Потім звернула розмову на інше. Вона добре пам'ятала ті часи, коли Пішта був маленьким білявим'хлопчиком, пустуном і шибеником.

Слухати тітоньку Каті було приємно, але в кожному її слові відчувався якийсь натяк, бринів якийсь докір, зворушливий і хвилюючий. І все це тривожило Піштину ДУШУ-

Ліна й далі поралася на кухні. Хлопці вчили уроки в своїй кімнаті. Ліна була строгою матір'ю; вона забороняла їм виходити, поки все не вивчать.

— А Жужіка, твоя бідолашна матінка! Рано вона покинула цей світ... А скільки перетерпіла, скільки перестраждала...

Пішта здригнувся. Він згадав, що помічником у сім'ї став лиш тоді, коли мати овдовіла і, втративши майно, перебралася в місто, де тримала пансіон для студентів і важко працювала, щоб виростити дітей. А як вона жила раніше, він не знав. Мабуть, в матері були якісь таємниці?

— Страждання... Кожен, хто живе, страждає...

— Ні, Жужіка була справжньою мученицею. І все через твого батька. Та й він щастя не зазнав, бідний Ішт-ван!

Пішта раптом злякався, що тітонька Каті, ця стара дивакувата жінка, викаже якусь родинну таємницю. Він не хотів чути нічого поганого ні про свою матір, ні про батька.

Але тітоньку Каті вже не можна було спинити.

— Мало йому було однієї жінки...

Пішта похмуро глянув на тітоньку. Він ненавидів плітки. Чого припхалася сюди ця стара діва? Щоб розтривожити йому душу? І саме тепер, коли й без того на серці неспокій...

— Я не хочу нічого про це чути,— тихо сказав Пішта.— Розповідайте про щось інше — приємне, веселе.

— Та нічого страшного й не було, синку! Твій батько людина твердої вдачі. І він теж мучився!

— Мій батько? — насилу вимовив Пішта. Тітонька Каті нахилилася до нього й прошепотіла!

— Кохання, синку, не ганьба, а нещастя. Як воно вже прийде... Сподіваюсь, ти не успадкував батькової вдачі...

Нікуди дітися — доведеться вислухати все, довідатись про причину батькових і материних страждань. Це як стихійне лихо; від нього не врятуєшся. .

— Хто ж вона була? — спитав він хрипким голосом,

— Пані Колтаї.

Пішта холодно глянув на тітоньку Каті. Може, вона за тим і приїхала, щоб зіпсувати йому життя?..

— Він зраджував маму?

— Ні! Але кохав ту жінку,*~так само пошепки відповіла тітонька Каті.— За десять років не доторкнувся губами навіть до її мізинчика. Не те, що твій дядечко Бер* ці... Він іще живий? Ото був зальотник! І за ким він тільки не волочився! А батько твій Іштван — зовсім інший. Вольовий був чоловік. Ще й чесний та порядний. Тож і страждав мовчки. Але Жужіка все знала й розуміла, і мучилась, дивлячись на нього...

— Боже мій! — вигукнув Пішта, встаючи. Тітонька Каті лагідно глянула на нього.

— А який гарний із себе був Іштван! Ти схожий на нього. Чоло, рот... І такий же вразливий... Бачу ж — очі в тебе слізьми налилися...

Пішта кинувся геть із кімнати.

У передпокої він зупинився. Он про що довелося йому дізнатись! Ох, ця тітонька Каті! Приїхала, щоб серце йому краяти...

Пішов на кухню до Ліни. Там була служниця. При ній Пішта не зважився сказати дружині, що тітоньку Каті слід чимшвидше вирядити...

— Здається, вже час вечеряти, голубонько?

— Зараз накрию на стіл.

Може, це зробить служниця? — Ні, краще я сама. Ти дуже зголоднів? Щоб якось прийти до тями, Пішта вийшов на свіже повітря.

XV

■ Усю першу половину дня Пішта сидів в управі й вивчав документи свиноферми.

Це було одне з типових для тодішньої Угорщини підприємств. Якийсь Кайзер у 1928 році орендував у Сент-ка'лнаї десять хольдів землі поблизу невеличкої залізничної станції. Тоді була висока кон'юнктура. Кайзер заручився підтримкою найбільш відомих і шановних людей у місті, кредитоздатність яких не викликала сумнівів, і розпочав велике будівництво. Крім того, він.використав ці грандіозні кредити для закупівлі великої кількості свиней та кукурудзи, що була гарним кормом для тварин. А незабаром після цього втік у Америку, прихопивши з собою всі гроші, які тільки вдалося вкрасти. Величезну суму, в декілька сот тисяч пенге,— недарма ця справа набула дуже широкого розголосу. Кайзер обчистив усіх, хто мав бодай якусь причетність до будівництва ферми й закупівлі свиней.

Отак провалилося це підприємство. Проте ферма перейшла до Сенткалиаї. Кайзер, розпочинаючи будівництво, не поскупився на витрати. Запросив кращого архітектора міста. Проекти були складені за американськими взірцями. Але коли він утік, ферма була побудована тільки наполовину. До того ж, Кайзер залишив після себе солідний борг архітекторові.

Однак старший Сенткалнаї, як справжній комерсант, не розгубився. Щоб залучити нові капітали, він заснував акціонерне товариство і втягнув у нього місто: губернатора, віце-губернатора, поміщиків та багато дрібних господарів. Навколишні землі —славились своїми кукурудзяними полями; тож дрібні господарі дістали в такий спосіб можливість розрахуватись за акції не грішми, а кукурудзою та свинями. Хитрий був задум! А найхитріше — те, що Сенткалнаї зумів поставити комерційним директором ферми свого зятя, Ференца Боронкаї.

Будівництво набуло грандіозного розмаху. Спорудили великий будинок для дирекції, провели електрику, проклали водопровід, збудували комори та склади. А з решток матеріалів звели віллу Боронкаї.

Проте сталося непередбачене. Перш ніж підприємство почало давати продукцію, ціни на свиней упали, а на кукурудзу підвищились. Настав крах.

Чого тільки не робив Сенткалнаї! Як володар двох тисяч хольдів землі, він переганяв із власних хуторів усе свиняче поголів'я, прибуткував його двічі — вночі свиней виганяли, вдень приводили назад, а різницю заносили в списки загиблих від пошесті. Сенткалнаї викручувався як міг, щоб збільшити свою частку акцій. Але все було даремно — підприємство провалилось.

У такому становищі перебувала свиноферма в момент, коли злий дух її, Макроці, програв битву, і Пішті, який замінив його, довелось у всьому розбиратися.

Минуло вже кілька тижнів відтоді, як Коп'яш зайняв посаду обер-прокурора, однак справа з фермою так і лежала під сукном. Тільки завдяки випадкові та особистому завзяттю Пішта ознайомився з усіма її огидними таємницями.

Чим глибше занурювався Пішта в лабіринти дутих балансів, хитромудрих рахунків і бухгалтерських махінацій, тим дужче він дивувався.

Як заправський бухгалтер, Коп'яш цілими днями займався підрахунками. Вставав уночі й знову брався за олівець. Він вивчав усі обставини із справжньою мисливською пристрастю, немовби вистежуючи звіра, винюхував усі стежки й доріжки в надії впіймати лисицю, куницю або й більшого хижака — дикого кабана чи ведмедя. В кожного звіра своя стежка, у кожного злодія своя звичка; їх можна розпізнати і по них орієнтуватися.

Через кілька днів бургомістр викликав Пішту до себе и повідомив, що йому, новому обер-прокуророві, треба виїхати нічним поїздом у Будапешт, щоб устигнути до дев'ятої години ранку на прийом до міністра.

В житті Пішти це була значна подія. Адже то велика честь — представляти місто перед самим міністром...

Бургомістр детально, по пунктах, обговорив з ним, що треба казати, а про що мовчати. Мета поїздки зводилась до того, щоб переконати міністра в необхідності надати місту чималу позику.

— Подорож, любий мій, буде приємна. Матимеш супутником віце-губернатора. Він їде в Будапешт тим самим поїздом. Принаймні тобі не треба буде турбуватися про місце у вагоні.

Прийшовши додому, Пішта з хвилюванням почав готуватися в дорогу. Ліна також хвилювалася, бо була впевнена, що Пішта, приїхавши в Будапешт, перш за все навідає своїх племінників.

Однак вони про це не говорили. Якщо до міністра треба прибути о дев'ятій годині ранку, то дванадцятигодинним швидким Пішта зможе повернутися додому.

— Зупинюсь у готелі,— сказав він.

На обличчі Ліни промайнула кисла гримаса. Адже за готель треба платити; вона вважала це марнотратством. Можна вмитися й переодягтися у вагоні. Правда, нічний пасажирський поїзд прибуває в Будапешт о п'ятій ранку, проте не так уже й важко посидіти від п'ятої до восьмої в кав'ярні за чашкою кави. Однак Пішта не був у захваті від цієї поради, і Ліна замовкла. Нехай робить, як сам схоче...

Поїзд вирушав без чверті дванадцять... Ліна дочекалася, поки Пішта піде на вокзал, хоч звичайно лягала спати досить рано, щоб марно не палити електрику.

— А, ваша вельможність, радий вас бачити!

— Сервус, Піштіко, сервус! — вигукнув дядечко Анд-ріш, по-дружньому потискуючи Коп'яшеві руку.— Отже, разом страждатимемо цю ніченьку? Ну що ж, якось перетерпимо — адже це задля блага батьківщини,— додав він сміючись.

Підійшов начальник станції й доповів, що для них заброньовано окреме купе. І справді, не встигли вони увійти в переповнений вагон, як їх зустрів кондуктор і відчинив двері двомісного купе з написом: "Заброньовано".

Віце-губернатор зайняв місце по ходу поїзда, вийняв з валізки мило та піжаму й зручно приліг.

— Добрий солдат і на крижині виспиться,— усміхнувся він.— Лягай, Піштіко, й спи спокійно до самого Будапешта. За п'ять годин можна добряче виспатись!

Пішта не звик їздити в заброньованих купе, тож почував себе трохи ніяково, думаючи про людей, які стояли в коридорах і тамбурах. А втім, він у цьому не винен. Залишається тільки радіти, що для сильних світу цього комфорт — звична річ...

— Як безцеремонно поводиться часом життя з людьми!— сказав віце-губернатор, готуючись до сну.— Я завжди не любив займатися кухонними справами. І ось, як на лихо, у війну мені випало бути комісаром продпо-стачання. Багато років просидів за підрахунками — скільки центнерів борошна, м'яса, солонини, кави і ще казна-чого треба постачити місту. Вдома дружина зустрічала мене слізьми: нема того, нема іншого. А я мусив сушити голову тим, як налагодити постачання всього ко-мітату. Власне, так воно є і понині...

Віце-губернатор засміявся, потім одвернувся до стіни й заснув.

А Пішті не спалось. Лежав нерухомо, щоб не розбудити свого супутника.

"Уміють вони жити,— думав він.— Напевно, постачання в комітаті тому й було весь цей час таким поганим, що віце-губернатор не любив займатися "кухонними справами"..."

Вмиватися й переодягатися рано-вранці у вагоні не довелося. Віце-губернатор прокинувся незадовго до прибуття в Будапешт і сказав:

— Не завадило б нам прийняти ванну де-небудь в готелі. Зупинимося в "Паннонії", га, Піштіко. Ти згоден?

— Авжеж.

Віце-губернатор запропонував їхати на таксі. Розплачувався з водієм Пішта. І подальші турботи він узяв на себе. Найняв носія, замовив у готелі сніданок. Платив за все, звичайно, сам...

— Запишеш у дорожні витрати,— мимохідь кинув віце-губернатор.

З готелю Пішта подався до свого меншого брата. Мень-херт жив на околиці Фереицвароша *, тож довелося знову брати таксі.

Коли він приїхав, Меньхерт іще спав; Пішта розбудив його, і обидва дуже зраділи зустрічі.

Поснідавши, брати пішли разом у місто. По дорозі Пішта розповів Меньхертові про свої новини. На душі в нього полегшало. Як чудово, що він має брата, якому можна у всьому звіритись!..

Пішті захотілося навідати Аделку, але Меньхерт відрадив. Він сказав, що краще не втручатися в її родинні справи. Мовляв, обоє рябоє — і Аделка, і чоловік...

Брати зайшли в невеличку кондитерську неподалік од Будайського замку, щоб якось згаяти час до прийому в міністра.

— Геракл на роздоріжжі! — сказав Пішта.— Сьогодні, певно, вирішиться питання, чи зможу я втриматися на своєму місці, чи ні...

9— Чому не зможеш? — серйозно запитав Меньхерт.— Міністр нічим особливим не відрізняється від інших людей.

Ференцварош — район Будапешта.

Якщо він — з ласки божої та завдяки зв'язкам — займає місце в уряді, то це ще не значить, що він — справжній державний муж або

провидець. Як правило, він як був, так і є дрібним чиновником... Ці люди ні на чому-як слід не знаються, нічого до пуття не розуміють. І варто попасти в їхнє середовище хоча б одній розумній людині, вона миттю підкорить їх своєму впливові.

— Менюшко, а ти не хотів би перебратися до Жарат-нока на посаду директора музею? Якби ти був поряд, мені значно легше працювалося б. Ти єдиний, з ким я міг би порадитись, обговорити складне питання.

Пішта розповів братові про Альфельдський музей, який зараз у жалюгідному стані. Місце на центральній площі, зайняте одноповерховим будиночком, мало б належати музею, але там живуть панночки Болдог. Панночки не бажають виселятися, а оскільки вони є ріднею — хоч і далекою — кількох багатих родин і вхожі до губернатора, міські власті вважають за краще не порушувати їхнього ідилічного спокою. Отже музей мусить тулитися в глухому закутні.

— То нічого,— сказав Меньхерт.— У тихому місці му-зей^левне, має вигляд справжнього палацу.

Пішту розрадили Меньхертові слова. Його докази здалися переконливими. Згодом їх можна буде використати.

За чверть до дев'ятої брати розпрощалися. Пішта пішов на прийом до міністра, а Меньхерт — до себе в установу. Пішті дуже не хотілося розлучатись із братом.

Міністр був у себе в кабінеті. До одинадцятої години він слухав доповіді референтів, а потім несподівано поїхав у парламент. Пішта, сподіваючись, що в парламенті йому вдасться поговорити з ним, теж подався туди.

Цілий день він ганявся за міністром. Його посилали то в одне місце, то в інше, і тільки о шостій вечора міністр нарешті його прийняв.

Приїхавши на вокзал до дев'ятигодинного швидкого поїзда, Пішта був стомлений до краю. Віце-губернатор пройшов майже через такі самі тортури і теж тільки зараз міг їхати, додому. Вони перекинулись жартом — мовляв, у цьому капосному Пешті на всіх чекає однакова доля...

Як і тоді/ поїзд був переповнений, але в ньому знову було заброньовано купе, тільки цього разу одномісне.

Вони сиділи в цьому купе один біля одного, відокремлені, здавалося, від усього світу, й почували себе справжніми панами. Віце-губернатор був, певне, трохи напідпитку, бо Пішта ще не бачив його таким збудженим та балакучим.

— Ти розмовляв із міністром? — спитав він Пішту.

— О, це ціла історія! Спершу я чекав його в міністерстві, а потім подався за ним у парламент. Довелося й мені деякий час побути на засіданні. А тоді мусив повертатись у міністерство — не помітив, як міністр поїхав туди з парламенту.

— Ти був у парламенті?

— Атож.

— Багато там депутатів?

— Навіть говорити незручно, ваша вельможність. Коли на трибуну вийшов міністр, у залі сиділо всього сімнадцять душ. Я перерахував.

Вони перезирнулись і засміялися.

— Я й не знаю напевне, скільки у нас депутатів.

— Двісті сорок чотири. Двісті сорок п'ятого якраз обирають на місце померлого Унги.

— Отже, були відсутні двісті двадцять сім депутатів. Дві з лишком сотні депутатів десь гуляли!

Вони знову засміялися.

— Парламент тепер — уже не місце роботи. Тепер усе залежить від адміністрації,— сказав віце-губернатор.

— Коли виступав міністр, ще кілька чоловік покинули зал. Загалом там залишилося всього семеро.

— Кожен депутат більше працює в своєму окрузі.

Влітку передбачаються вибори — це вже відомо, отож депутати й обстоюють власні інтереси.

— Мені торік довелось побувати в, парламенті. І тоді в залі засідань сиділо всього двадцять три душі.

— Це тому, що депутати зайняті не в самому парламенті, а в різних департаментах та відомствах. Вони там залагоджують свої справи. Ти навіть уявити собі не можеш, скільки їм доводиться клопотатися. Населення округів має їх за своїх єдиних порадників та захисників. З якими тільки проханнями люди до них не звертаються! Портфель кожного депутата напхом напханий справами його підопічних. Та й ніде правди діти — тільки депутат може допомогти розв'язати ці справи. Адже перед ним одчинені всі двері; всі його бояться. Депутатство особливо вигідне інженерам та адвокатам. Та й для деяких поміщиків це справжнє золоте дно. Стільки можна нагребти, що й уявити важко.

— Дивно мені таке чути. Невже парламент існує не заради інтересів країни?

— Працює уряд. Парламентові підносять все готовеньке; залишається тільки проголосувати.

— Важка праця — нічого не скажеш,— зауважив Пішта з нотками іронії в голосі.

Але вести далі розмову в такому дусі він не наважився. Краще промовчати, щоб не викликати невдоволення віце-губернатора...

Віце-губернатор позіхнув і спитав байдужим тоном:

— А від опозиції скільки ж було?

— Троє чи четверо.

— От бачиш — і опозиції нема. І він махнув рукою.

Пішті в парламенті довелося сидіти серед журналістів. Поводили вони себе не дуже пристойно. Голосно обговорювали кожного депутата, який виголошував промову. "Цей уже вийшов із рядів Об'єднаної партії, бо знає, що йому капець. Він намагається завоювати популярність поза стінами парламенту і скоро перейде в опозицію..." "А цей хвалить уряд від імені опозиції, сподіваючись зберегти за собою округ. Може, й не виставлять проти нього іншу кандидатуру..." "Цей обурений тим, що в окрузі без його відома облагодили якусь справу, а він на ній нічого не заробив..." "Цей виступає проти ерцгерцога, бо той виявив бажання балотуватись на виборах у його окрузі..."

Віце-губернатор явно не хотів говорити про такі речі, тож і Пішта мовчав, хоч як йому кортіло сказати все, що він думає з цього приводу.

Мовчав, хоч йому було соромно перед самим собою. Але зважив за краще не ризикувати своєю посадою...

Тепер Пішта починав розуміти, як сталося так, що вся країна підкуплена.

Кожен службовець — байдуже, великий чи малий — в тій чи іншій мірі залежний від уряду. І він, Пішта, як обер-прокурор, зв'язаний з урядом, а тому не повинен мати жодної власної думки. Але він не такий. Він буде боротися. Аби тільки дали йому можливість трошки зміцніти. А зміцніти — це значить бути матеріально й суспільно незалежним. Якщо він матиме віллу та гроші...

Тим часом віце-губернатор розстелив на плюшевій спинці дивана носовичок, поклав на нього голову й задрімав.

Пішта теж намагався заснути, але не міг. В голові роїлися думки, як бджоли у вулику.

Навіщо він сказав віце-губернаторові, що був у парламенті? Навіщо сказав, що там було мало депутатів? Навіщо задавав недоречні питання? Яке, власне, йому діло до діяльності парламенту? Якщо про це не турбується ні уряд, ні опозиція, то чому повинен турбуватися він, Пішта? Країна велика, усього не осягнути. Його обов'язок — турбуватися про Жаратнок — невеличке тихе місто!

Пішта обережно, щоб не розбудити віце-губернатора, розгорнув газету. І одразу йому впало в око прізвище одного провінціального бургомістра, якого губернатор усунув з посади. Пішта прочитав пункти звинувачення. В усіх — матеріальне підґрунтя. Бургомістр допустився незаконних дій, коли давав дозвіл на купівлю містом земельних ділянок під сади... На будівництво дитячого садка... На купівлю ділянки під власний будинок... Шостий пункт звинувачення — використання чиновників міської управи на роботах у власному господарстві

бургомістра... Використання сторонніми особами машини, яка належала управі... З деяких міських підрядчиків стягали занижені податки, що завдавало збитків державі... Бургомістр закупив для муніципалітету ротатор, не маючи на це повноважень... Допускав зловживання на будівництвах, здійснюваних за рахунок іноземних позик... І головний пункт звинувачення — бургомістр незаконним шляхом наживався при розподілі земельних ділянок...

Пішта кілька разів перечитав пункти звинуваченя. Все це можна було закинути і жаратноцькому бургомістрові. Але йому поки що суд не загрожував...

"Бургомістра виправдають,— подумав Пішта.— Все це — не що інше, як цькування. В такий спосіб можна усунути з посади будь-якого бургомістра. Звинувачення не можна довести... Плітки..."

Пішта раптом відчув себе звіром, на якого мисливці ось-ось напустять собак. Йому здалося, що він живе десь у дрімучому лісі, де звірі шматують і пожирають одне одного...

Ніхто ні на чому не розуміється. Кожен займає не своє місце і не здатен до корисної діяльності. Зі.свічкою в руках слід шукати того, хто бодай щось би тямив у дорученій йому справі. Один із журналістів, який коментував у парламенті промови депутатів, учився колись із Піш-тою. Він дуже рфзумний чоловік, але кар'єри не зробив. Усього-на-всього політичний репортер. До речі, він розповідав, що за кордоном, перш ніж стати депутатом, треба пройти спеціальну підготовку. Підбір кандидатур починається ще в школах. Юнаки вивчають риторику та інші науки, необхідні для політичної діяльності, бо за нинішніх умов управління державою — дуже складна справа. Випускники шкіл стають секретарями кооперативних або партійних організацій, влаштовують збори, керують ними. Минає чимало часу, перш ніж вони навчаться працювати з людьми. В ході роботи перед ними розкривається життя всієї держави. Вони знайомляться з лідерами-парламентаріями, в них складається правильна думка про те, на кого і в якому питанні можна

покластися, кому належить зайняти в державі те чи інше місце... Звання депутата там є найвищим дипломом, придбати який удається ціною тривалої та впертої праці. Д в Угорщині не знають, що таке справжні вибори. Кожна людина, яка володіє депутатським мандатом, одержала його або за громадські заслуги, або за заслуги перед урядом. Тут основним є не знання справи, а благонадійність. Головне мірило благонадійності — родинні зв'язки. Чим менше знається людина на політичній науці, тим надійнішою її вважають. Тут потрібні тільки мовчазні машини для голосування. Наші громадяни завжди були безправні: був час, коли їх силоміць примушували голосувати. Засідання парламенту пусті й безпредметні не тільки тепер; вони були такими самими й тоді, коли влаштовувались театрально-парадні збори і переповнений зал слухав присяжних ораторів. У ті часи опозиції не було. Опозиція, здатна сформувати свій уряд, виникла тільки як випадкове явище. Якщо тій чи іншій опозиційній коаліції вдавалося прийти до влади, це аж ніяк не означало, що стався якийсь переворот. На поверхню знову й знову випливали темні люди. їхня діяльність не приносила ніякої користі нації та державі. Вони, по суті, робили те саме, що й попередня урядова партія.

Коли ж настане перелом у житті нації? Правда, журналіст говорив, що до справи починають братися молоді; якщо комусь із них удасться коли-небудь увійти в уряд, то, можливо, він зуміє чогось добитися. Але як ще далеко до того!

"Сьогодні,— провадив журналіст,— віяння в світовій політиці такі, що певне рішення міжнародних питань призводить до цілковитого розладу економічних сил малої країни або спрямовує їх по такому шляху, що країна в своїй внутрішній політиці має менший суверенітет, ніж окреме місто в рішенні загальнодержавних питань. І байдуже, за що голосує, що вирішує парламент: темп життя визначається міжнародними угодами... Парламентаризм утратив свою силу, він став місцевим явищем. Отже не залишається нічого іншого, як звільнити місця для кількох людей, що очолюють уряд і здатні зробити що-не-будь для нації.

А може, знайдуться й великі буксири, які зрештою витягнуть кудись країну..."

Пішта роздивлявся обличчя віце-губернатора. Таж у нього фізіономія заможного селянина! Шкіра засмагла, в червоних прожилках, немов дублена... Воно й не дивно —адже віце-губернатор часто їздить на полювання, перебуває на свіжому повітрі... Чи прочитав він за своє життя бодай одну книжку? Чи має він хоч якесь уявлення про літературу, про науку? Навряд... Він цікавиться тільки своїми дріб'язковими справами, не бачить далі свого комітату, та й тут не завжди здатен усе до пуття обміркувати й запровадити в життя. Він розв'язує всі справи за строго визначеною бюрократичною схемою. Йому зроду не зрине в голові, скажімо, думка про те, як забезпечити працею тридцять тисяч безробітних, що живуть у комітаті... Тридцять тисяч сільськогосподарських робітників, найкраща робоча сила. Вони могли б прокласти-в країні нові шляхи, побудувати нові школи, музеї. Але нікому залучити їх до роботи. Потрібна єдина воля та енергія, які —спрямували б усі зусилля до єдиної мети. З допомогою тільки оцих тридцяти тисяч робітників можна оновити країну. Вони скопали б карстові гори Піліша й засадили б їх лісами; зорали б Хортобадь і зробили родючими солончакові землі; вони могли б у десять разів збільшити Угорщину, не розсунувши її кордонів. їхня праця здатна збагатити країну й створити рай на цій рівнині туги та безплідності. Але де та людина, якій стане снаги взяти в свої руки долю нації, людина, в якій живі національні почуття?.. Тридцять тисяч робітників цілу зиму сидять у своїх жалюгідних нетоплених халупах, сидять, не скидаючи овечих кожухів, чадять паскудним контрабандним тютюном або махоркою... Нема в них ні землі, а ні худоби. Вони не знають ніякого ремесла, їм нікуди докласти рук...

Як може спасти цьому віце-губернаторові на думку стати покровителем ремесел? Він не знає, що це таке, і знати не хоче. І тільки коли після довгої та важкої зими настає довга й важка весна, коли вичерпуються запаси навіть посівного зерна, коли в людей уже немає шматка хліба, коли вже назріває бунт,— тільки тоді він і подібні до нього

діячі починають думати про допомогу голодним. Завезуть п'ятсот вагонів картоплі й розпродають її по п'ять-шість філерів за кілограм. Бо інакше запалають червоні заграви...

Пішта намагався прогнати ці думки. Чому він не може бути таким угодованим і опасистим, як віце-губернатор, чому не може спати так безтурботно? Адже віце-губернатор, певне, спав би спокійно, якби навіть горів ґанок сусіднього будинку. А якби й пробудився, то сказав би: "Ет, сюди пожежа не перекинеться..."

Може, все це діється з ним, Піштою, через те, що він випив вина?.. Чи голова паморочиться від гіркої отрути, яку влив йому в душу колишній однокласник?

"Якщо парламентський кореспондент виставить у нас свою кандидатуру,— казав журналіст,— проти нього, безперечно, відразу висунуть кандидатуру якогось невідомого поміщика". 8

За цими словами крився і біль, і жаль. Той поміщик невідомий тільки журналістові. В своїй окрузі його знають усі. Там добре знають, хто цей землевласник! Приміром, він володіє двома тисячами хольдів землі. Навколо цих двох тисяч хольдів обертаються інтереси маси людей, починаючи від хазяїв комітату, що полюють на дурня, який би наважився пройти через тортури виборів. Той дурень іде на величезні витрати й залазить у борги, з якими навряд чи коли-небудь у житті розплатиться. Заради того, щоб стати депутатом, він занедбує своє господарство... робить це свідомо... Він стає чужим для своєї сім'ї: вибившись із звичної колії, починає жити на широку ногу, не рахуючись ні з правилами пристойності, ні з моральними засадами. Він вечеряє в ресторанах; успіхи в жінок розбещують його... Та коли кінчається строк його депутатських повноважень, він залишається ні з чим.

Чого варта в порівнянні з цими "легкими" успіхами можливість домогтися якихось практичних результатів? Нічого. По-перше, такий

депутат зовсім не розуміється на справі; він навіть не знає, що треба робити саме йому. Адже добрим господарем він ніколи не був. Він був і лишається звичайним угорським панком, який хизується тим, що ніколи й нікому не слугував... А на той час, коли він хоч чогось навчиться з гіркого досвіду, він уже все одно нічого не виграє, а тільки може втратити ще більше. Маєток його проданий. Майже над кожним хольдом землі, чия б вона не була, тяжіє борг щонайменше в п'ятсот пенге. А це вдвічі більше від тієї ціни, за яку можна продати землю...

І ні кредитор, ні позикова каса, ні банк нічим не спроможні зарадити його лихові. Продати землю з молотка? Ніхто її не купить... Проте досить тридцяти поміщикам відмовитись сплачувати проценти — і будь-який провінційний банк збанкрутує.

Що ж у такому разі можуть зробити люди?

В парламенті Пішта зустрів одного свого приятеля,-колишнього поміщика. Він був добрим господарем, мав чудову шгемінну худобу, сіяв зерно і збирав багаті врожаї. Порівняно з сусідніми землевласниками це був просто взірцевий господар. Улітку після жнив Пішта, об'їжджаючи школи своєї округи, бачив нескошені, занедбані ділянки, які не давали й сорока кілограмів зерна з холь-да. А Піштин приятель навіть цього року зібрав урожай, більший, ніж деінде. Нещодавно, в зв'язку із смертю одного з депутатів, його обрали в парламент. Кандидатуру висунув і підтримав банк,' якому він заборгував двісті сорок тисяч пенге... за шістсот хольдів землі. Приятель сподівався, що, ставши депутатом, зуміє якось розквитатися з цим боргом.

Як молодий депутат, він вважає своїм обов'язком сидіти на всіх засіданнях парламенту, слухаючи, як переливають з пустого в порожнє... Вдома, бувало, він прокидався рано-вранці, йшов у хліви, наглядав за тим, як годують худобу. А тепер його наймити роблять, що самі схочуть. Якщо він залишиться депутатом надовго, його спіткає така сама доля як і інших — тобто він розориться дощенту. І з депутатства йому не буде ніякої користі, бо він не має до нього хисту, навіть

промовляти не вміє. А вміє тільки господарювати і лише завдяки цьому не заліз торік у нові борги. Він дістав двадцять пенге прибутку з кожного хольда землі, тоді як інші поміщики мали збитки. І чим більше землі, тим ці збитки більші. Жоден із поміщиків не прагнув стати депутатом. Адже вибори обходяться щонайменше в двадцять тисяч пенге. Хто може собі дозволити викинути такі гроші заради скороминущого успіху? А як будуть нові вибори? Знову викладати двадцять тисяч пенге?..

Піштин приятель на це зважився. Але що буде далі?..

Колись казали: хто добре господарює у себе вдома, той добрий господар і в державі.

Та насправді, це зовсім не так. Звідки знати звичайному сільському господареві, чого потребує країна? Звідки йому знати державну економіку? Та якби й знав, однаково був би неспроможний щось зробити. Адже голосуй ватиме він у загальній масі. Уряд одержить на один голос більше — тільки й того. Якщо ж він хоч раз виступить проти чогось, йому доведеться переходити в опозицію. А що робити поміщикові в опозиції? Та навіть як і перейде він до неї, однаково нічого не змінить; опозиція настільки нечисленна, що їй ніколи не вдається провалити жодної урядової пропозиції. З-поміж двохсот сорока п'яти депутатів-опозиціонерів усього двадцять п'ять...

Залишається єдине: примиритися з тим, що нічого не можна змінити.

Державна колісниця рухається й рухається. Власне, це вже не колісниця — це автомобіль... а ще точніше — вантажна машина. Хтось сидить за кермом і спрямовує її туди, куди йому заманеться...

А може, ця машина не рухається? Може, вона стоїть собі в гаражі, а водій сидить десь у барі або поїхав на полювання? Хіба не однаково?..

Ніч здалася Пішті дуже довгою. Віце-губернатор спав розкривши рота й солодко сопучи.

Ну що ж, хоч-не-хоч, доведеться погодитись із тим, що ти — тільки чиновник; чиновник, який не спроможний зробити щось корисне для своєї країни. Тож постав перед собою єдину мету — чимскоріше матеріально забезпечити власну родину. Адже дружина й двоє дітей — нелегкий тягар...

Усю ніч Пішта не склепив очей. Дивувався з того, як спокійно й солодко спить віце-губернатор. Немов дитина, яка не знає ні турбот, ні горя. А втім, хіба він має якісь великі турботи? Живе в розкошах, неначе ангели-охо-ронці осіняють його своїми крилами, захищаючи від знегод. Він — господар життя.

— Ну, Піштіко, незабаром будемо вдома,— сказав віце-губернатор, несподівано прокинувшись. Він потягнувся й голосно, смачно позіхнув.

Як лев... До речі, лев і не здогадується, що він — цар звірів. Адже він така сама тварина, як і всі інші, тільки, сили в нього більше, голос гучніший і апетит кращий...

— Ходімо повечеряємо,— запропонував віце-губернатор.

Вони подалися у вагон-ресторан.

У таку пізню пору там майже нікого не було. Тільки за маленьким столиком сиділо кілька іноземців, які тихо розмовляли своєю мовою.

Віце-губернатор замовив печеню, а Пішта яєчню з двох яєць.

— Вип'ємо винця.

І віце-губернатор замовив пляшку доброго вина.

— Я зустрівся в місті з меншим братом,— раптом сказав Пішта.— Він завідує відділом архітектури в Національному музеї. На думку брата, то дарма,, що наш музей тулиться в завулку — саме це надає йому справжнього музейного колориту. Але треба якнайскоріше розробити програму діяльності музею.

— Твій брат — знавець музейної справи?

— Він — один з найавторитетніших фахівців у цій галузі.

— То його слід би вмовити, щоб перебрався до Жа-ратнока і взяв у свої руки наш музей!

— Тут є один bait accompli К Наскільки мені відомо, посаду директора вже обіцяно іншій людині,

— Кому?

— Шурякові Макроці.

— Хіба в Макроці немає тепер іншого клопоту, ніж залагоджувати справи свого шуряка. Йому треба рятувати власну шкуру. Макроці заплямував свою репутацію. Він охоче відмовиться від кандидатури шуряка на користь твого брата, гадаючи, що завоює цим твою при

1 Довершений факт (франц.).

хильність. Сподіваюсь, ти розумієш, що справа із свинофермою досить темна?

Пішті здалося просто-таки неймовірним те, що Макроці мусить тепер домагатися його прихильності. Але він не сказав цього віце-губернаторові. Вирішив, що попервах займатиме щодо Макроці нейтральну позицію. А далі видно буде. Він діятиме відповідно до того, як обернеться справа. Щоб досягти своєї мети, йому слід бути ^обачним.

— Одне слово, раджу тобі: нехай брат подає прохання, а тоді поговоримо детальніше,— віце-губернатор засміявся й по-змовницьки глянув на Пішту.

Невже він і його хоче втягти в якусь аферу? Щодо цього вони метиковані... Віце-губернатор причетний до справи Макроці — це безперечно. Тож він і рам зацікавлений, щоб Макроці вийшов сухим із води...

Не дочекавшись від Пішти відповіді, віце-губернатор сказав:

— До речі, шуряк Макроці, чи його племінник, чи бог знає хто,— не фахівець у музейній справі. До того ж, він хворий і непрацездатний.

— Он як...

— Одне слово, все залежить від призначення. Бургомістр тебе любить. Він казав мені, що дуже задоволений тобою.

— Правда?

— Авжеж.

— У чому ж це виявляється?

— Вчора він сам подзвонив мені, щоб ми їхали в Будапешт разом. З його боку це дуже люб'язно, і я "теж радий, що поїхав з тобою. Ти милий, дуже милий.

І він поклав руку на руку Пішти.

Пішта спіймав себе на тому, що йому дуже приємно чути ці слова. Справді, їхня поїздка минула напрочуд гарно. За дорогу вони стали приятелями, так би мовити, знайшли один одного. А коли б іще випала така нагода?.. Нічого не скажеш — вчасна поїздка!

Під'їжджали до Жаратнока. Покликавши кельнера, Пішта попросив рахунок і заплатив за вечерю.

— Чого це ти щоразу платиш? — спитав віце-губернатор усміхаючись і більше про це не згадував.

Вони повернулися в купе і склали речі. Коли поїзд зупинився, Пішта опустив вікно й гукнув носія.

— До таксі! — звелів він.

— Навіщо таксі? — заперечив віце-губернатор.— Я відвезу тебе додому своєю машиною.

Вони сіли у великий автомобіль. Поряд з водієм вмостився комітатський чиновник. Трохи згодом віце-губернатор сказав:

— Завтра я говоритиму з бургомістром. Ну, сервус, сер вус.

— Цілую ручки вашій вельмишановній дружині,— мовив Пішта, виходячи з автомобіля, що зупинився перед управою. А потім з люб'язною поспішністю допоміг вийти віце-губернаторові.

— Відвези додому пана обер-прокурора,— наказав той водієві і— ще раз махнув рукою Пішті, який уже сидів в автомобілі.

— Ви знаєте, де я живу? — спитав Пішта у водія.

— Та як не знати, ваша вельможність.

Пішті було приємно, що водій знає його адресу.

Автомобіль під'їхав до воріт будинку й зупинився. Пішта дав водієві щедрі чайові, і той чемно подякував та низько вклонився.

XVI

Вдома ще не спали. Ліна чекала його, дітей ледве вдалося повкладати. Тітонька Каті заважала Ліні думати. Як вона не розуміє, що в її обов'язки зовсім не входить без угаву торохтіти...

• Почувши гудок автомобіля, Ліна насамперед зраділа, що тепер нарешті тітонька Каті замовкне.

Вона визирнула у вікно, накинула хустку й побігла відчиняти ворота. Служниця не спала. Ліна заборонила їй лягати: ще бракувало, щоб ця дівка спала, коли вона може знадобитись господарям... Проте Ліна побігла до воріт сама, вирішивши, що поки служниця збереться, вона вже встигне відчинити.

— Навіщо ж ти сама вийшла в таку погоду! — сказав Пішта, обіймаючи дружину.

Отак обнявшися, вони увійшли в дім. Служниця глянула на них сонними очима й зачинила двері.

— Подай вечерю,— сказала Ліна.— Та гляди, не розбий чого-небудь.

— Голубонько, я вітався за руку з міністром,— мовив Пішта гордо.— Тітонька Каті ще тут*

— Еге ж. Вона збирається у нас зимувати.

— Піштіко! Приїхав! — засяяла тітонька Каті і, відклавши шитво, підвелася з дивана.— Ти голодний?

— Вже несуть вечерю,— сказала Ліна.

Присутність тітоньки заважала їм. Пішта не міг розповідати все, що хотілось. Тому він більше говорив про вечерю у вагоні-ресторані, про те, що з вокзалу приїхав комітатським— автомобілем, про те, що добре спав минулої ночі. Сказав також, що в готелі не зупинявся — не можна було марнувати часу. Рано-вранці пішов до Меньхер-та і пробув із ним майже до дев'ятої години, а потім подався в міністерство...

— Що ви шиєте, тітонько Каті? — спитала раптом Ліна.

Поки вона виходила відчинити Пішті ворота, тітонька Каті встигла звідкись витягти драну дитячу сорочку і тепер сиділа над нею з голкою в руках.

— Та от латаю, гроші вам зберігаю,— відповіла тітонька.

.— Ради— бога, чого ви за це взялися! Пішта може подумати, що його дРги й справді ходять у такому дранті. Воно ж годиться хіба що на ганчірки...

— Я хотіла допомогти тобі, моя дитино...

— Краще йдіть та лягайте спати. Навіщо вам себе втомлювати...

— Завтра, Піштіко, я сама зварю тобі обід. Зготую страви, які готувала для тебе матінка, моє серденько. Нехай хоч раз у вас буде смачний обід...

— На харчі йому гріх жалітися! — відказала Ліна, силувано засміявшись.— А тепер, тітонько, йдіть, будь ласка, спати.

Вона просто-таки випхала тітоньку Каті в невеличку "кімнату для служниці", де та ніколи не жила — адже для неї й кухня добра...

Пішта взявся до підсохлої печені.

— Я не була певна, що ти приїдеш сьогодні... Чому ти не приїхав денним поїздом?

— Не мав можливості. До шостої години ганявся за міністром, поки нарешті вдалося поговорити з ним. На щастя, дядечко Андріш теж виїхав додому дев'ятигодин-ним поїздом.

— Що за дядечко Андріш?

— Віце-губернатор.

— Он як! А я подумала, що то якийсь родич. Лягаючи спати, Ліна спитала:

— Як живе Аделка та її чоловік?

— Я не був у них. Меньхерт порадив не ходити... Він згадав про Меньхерта, аби показати Ліні, що брат

теж, як і вона, не любить Аделки.

Лежачи в ліжку, Пішта думав: "Ех, якби Ліна мала більше амбіції! Дуже шкода, що коло її інтересів обмежується домашнім господарством. Це було добре, поки ми були бідні. Але тепер слід жити зовсім іншим життям. Проте, з нею навіть мову не можна про це заводити, До того, вона ще й ненавидить усіх моїх родичів..."

— Ти повинен поговорити з дітьми,— обізвалася раптом Ліна.— Відтоді як їхній батько став обер-прокурором, хлопці геть розледащіли, і сьогодні ввечері довелося добре їх висварити. Вони гадають, що тепер їм усе дозволено. Безсоромні шибеники! Що з них вийде? Чи вони хочуть стати схожими на Коп'яшів?

— Не можна так гудити всіх Коп'яшів. Навіть Альберт— і той зробив кар'єру. Я, щоправда, давно його не бачив, але мені переказували, що він служить біржевим маклером у Будапештському банку. В банківській справі — це не абищо. Отже, в Альберта є глузд у голові. Якомусь нікчемі маклерство не довірили б. Мати справу з грішми — це не жарт!

— Мене не цікавлять справи твоїх родичів. Якщо їм ведеться добре, я радію передусім з того, що немає приводу усіх їх бачити. Хай вони живуть у достатку, хай будуть при доброму здоров'ї. Та саме сьогодні надійшов лист від Альберта. Він просить влаштувати його на службу в наш Кредитний банк...

Пішта зітхнув. Завжди Ліна має якийсь козир!..

Він заснув скоро, але серед ночі прокинувся й довго лежав, не заплющуючи очей. Що йому робити з братами? Не може ж він усіх їх

влаштувати! А втім, якби дядечко Кардич узяв Альберта до себе в банк, це було б непогано. Своя людина в банку...

Вранці Пішта подався до бургомістра.

— А, сервус, сервус, друзяко! Ну, розповідай про свою-поїздку.

Довелося переповісти все до найменших подробиць —г що говорив міністр і що Пішта говорив міністрові. І про те, яким тоном міністр розмовляв, і про те, з якої коробки пригостив Пішту сигарою —з тієї, що стояла праворуч, чи з тієї, що стояла ліворуч... І про те, чи всадовив він Пішту на стілець гіеред письмовим столом, а чи запросив сісти в одне з двох крісел перед маленьким столиком у кутку кабінету, а сам сів у друге... І потім — як виглядає міністр? Чи не чув Пішта, за яких обставин на останньому полюванні міністр до крові намуляв собі сід-ниді сідлом? А як він сидить у кріслі — спокійно чи совається, крутиться? І взагалі — чи міцно він сидить у тому червоному оксамитовому кріслі?

Пішта відповідав неквапливо, намагаючись не показувати, що він не звик легко, невимушено й відверто говорити з такими поважними особами, як вищі урядові діячі. Вони завжди здавалися йому винятковими, особливими істотами. Тож спершу він боявся щось бовкнути невгаразд. Потім згадав, що секретар міністра, з яким він провів цілих дві години, очікуючи прийому,7 сказав, що міністр користується якимось "пунктум..." А далі щось ніби "ролер... ролер..." — подумки пригадував Пішта незнайоме слово.

— Тепер міністр користується пунктумролером,— раптом мовив він.

— Ха-ха-ха! — голосно засміявся бургомістр. Його порцелянові зуби зблиснули аж до золотої пластинки.— То, значить, в нього росте черево! Добре, дуже добре.— Він поплескав Пішту по животу.— Отже, міністр уже користується пунктролером... Справді — він чимдалі гладшає. А

колись же був стрункий, як тополя... І спорт любив... Одне слово, вже дійшлося до пунктролера... Одначе, любий мій, це й тобі не завадило б...

Пішта зашарівся, але не тому, що бургомістр натякнув на його живіт, а через т£, що замість "пунктролер" сказав "пунктумролер". Дав зрозуміти, що він не знає про^засіб проти ожиріння під такою назвою... А втім, Пішта помітив: бургомістр задоволений, що новий обер-прокурор при першій же зустрічі зумів установити з міністром такі інтимні взаємини, при яких йому була виказана навіть ця таємниця.

Нарешті мова зайшла про службові справи. На думку бургомістра, міністр щось готує для Жаратнока. Тому він поводився так просто з новим обер-прокурором.

Якби це було так! Від нього можна багато чого домогтися...

— Він сказав, що грошей не дасть, хіба що на рентабельні капіталовкладення. А я заперечив: "Ми, ваша вельможність, перебуваємо у дуже сприятливому становищі. Хоч би скільки знайшлося грошей для нас в Америці — ми зуміли б їх укласти досить рентабельно. Каналізація, правда, не дає безпосереднього прибутку, але хіба можна без неї обійтися?" Міністр на це відповів: "Маєш слушність, друже. Про пунктролер теж не можна сказати, що він дає проценти, однак річ це корисна".

— Ха-ха-ха!—зареготав бургомістр.— Ха-ха-ха! Тут відчинилися двері, і в кабінет увійшов Кардич.

— Сервус! Мені сказали, що ти тут сам.

— Заходь, друзяко,— мовив сміючись бургомістр.— Цей Пішта — золотий працівник! Уяви собі — міністр користується пунктролером.

— Ха-ха-ха! — засміявся й Кардич.— Це його графиня Цімбі примусила.

Обидва немолоді вже чоловіки реготали, як гімназисти. За кілька хвилин Пішта був утаємничений в те, що міністр кохається з графинею Цімбі, "яка взяла його в роботу"; заради власної дружини він зроду не зробив би того, що з превеликим задоволенням робить для графині. Всі її примхи виконує, всі забаганки...

За цією милою розмовою минув ранок.

— А Вені Тота призначили повітовим суддею..

— Та невже?

— В Лепень.

— Чудово! — Кардич знову засміявся — так, як тоді, коли почув про пунктролер.— Отже, все гаразд.— Він повернувся до Пішти з явним наміром розповісти щось кумедне.— Минулої зими Бені Тот виграв у карти багато грошей. Він купив у братів землю, що належала їм. Родову землю — шістсот сорок хольдів! Ціна, яку він запропонував, була така висока, що не можна було не продати, бо ніхто інший не заплатив би їм стільки. Але щастя зрадливе. Грошенята як прийшли до Бені Тота, так і пішли. І ледве заколосилась пшениця, землю знову довелося продати. Так і випала родина Тотів із списків земельної аристократії комітату! Кінець прийшов Тотам із Шебеша... О, як гарно мені там велося, коли я, був молодий! Там жив дядечко Арон Шебеші Тот, жив і Мічкі — днями його син благав мене взяти його в Кредитний банк писарем... А Балаші Меленг! У Мелецгів від їхнього маєтку ще залишився якийсь клапоть землі—завдяки спритності Едена Меленга... І правильно — не слід допускати, щоб гинули родини, коли є хоч якась можливість

ДОПОМОГТИ їм.

— Атож, слушна думка,— сказав бургомістр.

— Дуже! — засміявся Кардич.— Надзвичайно слушна. Особливо за нинішніх часів, коли так важко влаштуватись! Коли навіть міністрові дають прочухана за те, що він улаштував свого сина кандидатом на суддівську посаду. А інший міністр каже генеральному директорові Вексельного банку: "Я згоден узяти твого сина, якщо ти даси місце моєму..." Але Еден Меленг — поки що фігура... Зумів призначити свого земляка повітовим суддею...

Бургомістр сміявся з такою насолодою, ніби смоктав дуже смачну карамельку.

— Звичайно,— насмішкувато, але не вороже сказав він.— У Бені навіть не юридичний, а тільки адвокатський диплом.

— Якщо не вважати за практику й досвід те, що він охоче грав у карти з суддями й адвокатами...

У словах Кардича відчувався легкий відтінок жовчі, і Пішта подумав, що існування в суспільному житті такої панами навіть ці старі циніки мають за аморальне явище... Він теж сміявся, але скоріше, щоб приховати смуток, який навіяла йому ця розмова. І ще тому він сміявся, щоб легше здійснити було свій план улаштування менших братів...

Час минав непомітно. Пішта з подивом відчув, що в цьому товаристві він цілком на місці. Він сам не сподівався, що в Будапешті йому пощастить довідатись про стільки цікавих речей. Власне, він дістав інформацію від журналіста. Та ось що було дивно: тоді, в парламенті, слухаючи його, Пішта сердився, а тепер, помалу вливаючи у вуха дядечка Кардича та бургомістра все, що запам'ятав, радів: співрозмовники з неабиякою цікавістю слухали його. Згодилися плітки!..

Нарешті всі троє важко зітхнули, мовби після доброго обіду. Кардич сказав:

— А тепер я забираю Пішту й повезу його за місто. Мене саме запросили Боронкаї. Там буде й Андріш, він їздив разом із Піштою і сказав мені по телефону, що просто-таки зачарований ним. Тож і порадив, щоб я повіз його до Боронкаї. Може, вілла йому-сподобається...

Вони знову засміялися. Але Пішта, схвильований перспективою зустрічі з Магдаленою, не збагнув, що причиною цього сміху були Кардичеві слова: "Може, вілла йому сподобається..." Сказати так"—все одно що сказати злидареві: "Може, тобі смакуватиме цей чудовий обід..."

Вони сміялися з нього, але Пішта ще не розумів цього...

Він попросив принести йому з кабінету пальто, дозволив Кардичеві взяти себе під руку й просто-таки потягти до автомобіля.

Вже в машині Пішта згадав:

— А дружину я й не сповістив! Адже ми домовились, що оглянемо віллу разом!

— Навіщо жінці у це втручатися? Куди краще, коли чоловік заздалегідь усе підготує, а потім уже доповість їй. Поставить її перед фактом... Я ніколи не питаю порад у своєї дружини. Тільки ставлю їй до відома. Сюрприз, так би мовити...

Яка все-таки чудова річ — автомобіль! Через сім хвилин вони вже їхали алеєю. Ще за хвилину зупинилися перед віллою. Пішта страшенно бентежився. Серце його калатало, мовби в якогось студента, що йде на побачення...

Подзвонили. Відчинив садівник.

Пішли по всипаній гравієм доріжці.

Вже стемніло, й нічого не можна було розгледіти. Вуличні ліхтарі кидали лише тьмяне світло. Проминули парадні сходи й обійшли віллу. Побачили вхід, що вів у башту. Ця 'башта, вимурувана з гладенького світлого каміння, нагадувала Рибальський бастіон . Підіймаючись нагору, Пішта подумав, що його ведуть ніби в темницю: тільки в старовинних спорудах сходи викладали такими кам'яними плитами.

Нагорі були великі скляні двері, наполовину прочинені. Усі ввійшли, і Кардич звичним жестом увімкнув електрику. Спалахнуло сліпуче світло. Гості стояли в уступчастому холі, обшитому високими дерев'яними панелями. Ліворуч виднілися дерев'яні сходи в угорському стилі, які вели на третій поверх, а під ними багато дверей, що відчинялися в інші, менші кімнати. Пішта не міг навіть підрахувати, скільки їх. Через скляні двері навпроти можна було зазирнути в салон.

Кардич і Пішта роздягнулися, поклали палиці, причепурилися перед високим, від підлоги до стелі, дзеркалом, розпростали плечі — ну просто як артисти перед виходом на сцену,— і пройшли у тьмяно освітлений салон.

На перший погляд Пішті здалося, що салон — трохи завеликий. Взимку його, мабуть, важко обігріти...

Але за мить він про це забув, бо побачив Магдалену.

Магдалена сиділа в кріслі, майже навпроти нього. Праворуч, спиною до гостей, стояла її мати, пані Сенткалнаї, вдягнена так, ніби приїхала на врочистий прийом. На ній була чорна шовкова сукня з коштовними оздобами. На шиї — золотий ланцюжок. Пішта сам не знав, чого

1 Рибальський бастіон — частина Будайської фортеці в Будапешті.

він так пильно придивляється до цієї літньої дами. Яке в неї обличчя — біле, випещене! Але хода надто важка: чи стан трохи скривлений, чи ноги хворі...

Зате Магдалена напрочуд струнка. А яка вона висока — вища від Ліни! Пішта не пам'ятав, чи доводилось йому коли-небудь бачити її так зблизька, але найдужче його вразив саме зріст. А яка чітка й пружна в неї хода! Це хода самостійної людини, що має власну гідність і в якої вже увійшло в звичку оборонятися й наказувати...

— Прошу сідати. Як справи, Ілломо?

Кардич заговорив голосно, жваво жестикулюючи. Він поводився тут як свій і всіляко намагався показати це. Зовсім як дядечко Берці вдома у Пішти...

Пішта не чув жодного слова із загальної розмови — він роздивлявся салон. Його стіни були суцільно завішані картинами. Пішта ніколи не бачив у приватній квартирі такої кількості картин.

Магдалена помітила його-подив.

— Тепер картини не в моді,— сказала вона.-тг Але я не зважаю на моду. Дуже люблю своїх друзів і нізащо в світі не розлучуся з їхніми творами.

— Ви знаєте всіх цих художників?

— Як вам сказати? Знаю з виставок. Але багато хто бував і тут, у мене.

На столі лежав гарний товстий альбом у мідній оправі. Магдалена поклала на нього свою довгу тонку руку й повела далі:

— Коли, ми вперше чекали гостей, то принесли сюди цей альбом. Погляньте, хто навідав нашу скромну оселю. Тут вірші, малюнки. Погляньте на підписи — відомі, достойні імена...

Пішта не вірив власним очам. Він бачив перед собою зовсім нову жінку. Те, що протягом дев'яти років здавалося чимось невагомим, мов повітря, раптом затверділо; розпечена лава раптом скам'яніла. Перед Піштою стояла енергійна, дуже впевнена й розсудлива жінка.

Досі він не наважувався глянути на Магдалену, а зараз не міг відвести від неї очей. Ним оволодів спокій — так, мовби навпроти — жива статуя, і він уже не боявся образити Магдалену поглядом. Вона втратила свої колишні чари. Не було в ній ніякої загадковості й сором'язливості, нічого дитячого й грайливого. А натомість зринало щось міцне, впевнене, як у .меблях, що оточували її. Вона була сповнена усвідомленої и водночас незмінної сили. Ніби картина, що навіки фіксує миттєве...

Обоє встали й почали дивитися картини зблизька. Маг-далена знала назву кожної, як пастух знає на ім'я своїх овець. Пішта подумав, що він не запам'ятав би жодної. Витвори найкращих художників молодого покоління висіли тут поруч з твореннями пензля старих майстрів. Картини були розвішані з неабияким смаком: яскраві барви молодих митців ніби оживляли постаті людей на старих полотнах. Створювалось враження, ніби ці люди бродять серед рухомих хмар.

— Це мама...

Пішта глянув на портрет і з мимовільним страхом озирнувся на матір. Вона іноді втручалася в розмову, не менш розумно й рішуче, ніж донька. А на картині вона здавалася якоюсь королевого зі сніжно-

білим.волос-сям, зібраним у високу зачіску й увінчаним невеликою діадемою. Холодні голубі очі дивилися з портрета з тією ж удаваною доброзичливістю, що й у житті... Тільки важкої ходи не видно...

— А це я...

— Який . жах! — вигукнув Пішта, не в силі стриматися.

Всі засміялися.

— А мені подобається,— сказала Магдалена. їй подобається... Отже, портрет гарний?

Пішта знову глянув на нього. Підстаркувата канцелярська панночка... Дивиться суворо, пишаючись тим, що ніколи не робить помилок у підрахунках.

Пішта відвернувся. В портреті справді була схожість з оригіналом. Йому стало боляче від усвідомлення того, що цій жінці зовсім не властиві бурхливі емоції. Яка чарівна в порівнянні з нею Ліна зі своїм сором'язливим невіданням...

— А це — мій чоловік.

Чорнобородий здоровань — викапаний Свенгалі Пішта раптом зрозумів, що ці дві істоти не можуть бути чужі одна одній. Не можуть! Свенгалі боїться цієї жінки. Варто приглянутися до його очей: промені його погляду мовби ховаються в глибині зіниць... Пішта ще раз подивився на канцелярську панну та на боязкого Свенгалі. Дивна пара... Все навпаки: не Свенгалі робить щось із Трільбі, а вона, медіум, нав'язує гіпнотизерові свою холодну волю.

Двері із салону відчинялися в іншу кімнату, трохи меншу. Це була їдальня. В ній теж висіли картини, але Пішта вже так утомився, ніби

побував на виставці. Він знемігся, розглядаючи силу-силенну полотен, що, здавалося, воювали одне з одним. У їдальні він помітив кілька гарних бронзовцх статуеток: лев, два гладіатори, що борються, фігурка жінки, яка потягається. І тут же — зовсім простий буфет; такі буфети продаються в першо-му-ліпшому меблевому магазині. Пішта затримав на ньому погляд. Магдалена це помітила й усміхаючись сказала:

— За моїм проектом.

— Гарний. .

— Я вважаю — квартира призначена для того, щоб у ній жити. Меблі мають відповідати своєму призначенню.

Цим, безперечно, було сказано все. Але Пішта замислився над словами Магдалени. Знову подивився на бу

1 Свенгалі — персонаж з роману "Трільбі" англійського письменника Юмор'є.

фет. Прекрасно відполіроване дерево, розсувні дверцята, чудове грановане скло... І все-таки звичайнісінька вітрина...

Він усміхнувся і вперше в житті спокійно подивився на Магдалену.

— Невже все тут таке надійне і разом з тим легке, прозоре?

Магдалена мигцем глянула на нього.

— Все, що я хочу показати. І відвернулася.

Пішта відчув, що вона виказала себе, і зрадів. Так, правильно. Звичайно, є речі, які виставляються на вітрину, а є й такі, які приховуються...

— У нас тут іще дві кімнати — курильня й чоловіків кабінет. Хочете поглянути на сад?

Запитання Магдалени прозвучало так, ніби в цей момент вона щось відривала від себе, чогось зрікалася. Пішті враз сяйнуло: його запрошено не як гостя, а як покупця, що має оглянути будинок.

Магдалена пішла засвітити електрику. їй довелося повернутися до холу; вона трохи забарилася там біля вимикача.

Тим часом усі вийшли на веранду — великий круглий засклений майданчик — і почали вдивлятися в темряву. Вечір настав недавно, і нічна імла ще не здавалася безпросвітною. В сутінках виднілися обриси якихось предметів, ледве вгадувалось, що попереду розкинувся гарний сад, поріслий густими кущами. Він прекрасний ще* й тепер, пізньої осені.

Та ось на веранді спалахнуло сліпуче світло. Водночас загорілася потужна лампа на подвір'ї. Ліхтар був підвішений високо на залізному стовпі посеред двору. Його промені, мовби за помахом чарівної палички, вихопили з темряви купу трояндових кущів. Листя вже обсипалося, але троянди де-не-де іще квітли. Цей розарій видався Пішті таким розкішним, що він розгубився. Нічого прекраснішого він.ніколи не бачив. Пішта мовчки милувався квітами. Промені ліхтаря освітлювали тільки сад,— мабуть, так було задумано... Огорожа й сусідня вілла потопали в темряві. А тут горіло сліпуче світло, і все, на що воно лилося, було казково гарне...

— Ви не застудитесь, моя люба? — спитав дядько Кардич.

Пішта з ревнивим занепокоєнням глянув на Магдалену. Йому стало прикро, що не віц перший потурбувався про неї...

Світло погасло.

— Ну, то укладімо попередній контракт,— сказав дядечко Кардич, вийнявши ручку.

— Мені б дуже хотілося подивитися все це разом із дружиною,— трохи збентежено мовив Пішта.

— Ви ще встигнете це зробити,— люб'язно відповів дядечко Кардич, заповнюючи контракт.

Пішта стояв ні в сих, ні в тих. Він був приголомшений. Усе це — мовби чарівний сон... Він зі страхом очікував моменту, коли буде названа ціна. Гадав, що, почувши її, схопиться з місця й утече. Та коли дядечко Кардич назвав суму, Пішта розгубився — вона була мізерна. За такі гроші можна купити чиновницький будиночок...

Пішта подивився на Магдалену та її матір. Обличчя Магдалени було непроникне. Вона, очевидно, вже давно в курсі справи. Але мати мовби скам'яніла, і сиділа непорушно, скидаючись на мумію... Пішта опустив очі. Йому було соромно. Адже сума становила хіба що половину тієї, яка була витрачена на будівництво вілли.

Та сперечатися не можна. Не заявляти ж, що він не згоден купити віллу за цю-ціну: мовляв, хай вони заправлять за неї такі гроші, щоб він і думати не наважувався про купівлю...

Пішта підписав контракт. Спочатку поставила підпис Магдалена — як продавець, а потім він — як покупець.

Разом — два серця... І після всіх дядечко Кардич — як свідок.

Сьогодні він, Пішта, на коні, йому намагається догодити сам, Кредитний банк. Вчора, звичайно, він був для них лише бідним родичем... А сьогодні — вони для нього!..

Дядечко Кардич почекав, поки висохне чорнило, склав контракт, сховав його у великий шкіряний гаманець, який запхав у внутрішню кишеню.

— Завтра-післязавтра зайдеш у банк,— сказав він,— і ми доведемо справу до кінця.

Коли вони виходили, Пішта не смів оглянутися, немов злодій, що несе здобич, навіть не знаючи, чи варта вона того.

В саду росли величезні кущі самшиту. Як пощастило Боронкаї роздобути ці вічнозелені рослини і як прижились вони на такому грунті? І алое теж. Невже все це тепер належить йому? Чи Боронкаї викопають усі рослини й повезуть із собою?.. А де взяти стільки грошей, щоб посадити нові?

Дядечко Кардич одвіз Пішту додому. Його великий автомобіль ніби розсував будиночки, що стояли обабіч вулиці. Міцно й шанобливо, навіть більше того — вдячно,— потис Пішта .руку дядечкові Кардичу. Але десь у глибині душі ворушилося нове почуття: він — незалежний! Тепер у нього є власний будинок, куди можна запросити і Кардича, і всю його компанію. Він, Пішта, поступово проникає в їхнє середовище...

Поступово?! Та хіба буває швидший темп?!

— Сервус, сервуо, любий дядечку! Сервус!

І Пішта обома руками знову потис руку старого. Він зачекав, поки дядечко Кардич сяде в автомобіль і поїде. Йому забракло рішучості відразу повернутися й піти додому.

"Стою тут, мов якийсь лакей",— подумав Пішта й засмучений ввійшов у двір.

Добре було б знати, чи не так?.. Слід розібратися кінець кінцем, у яких же стосунках він із цим світом? У всякому разі, ^залежності він не має.

Але розмірковувати над цим не було часу, він уже відчинив двері передпокою. Ліна саме поралася на кухні. Що вона там робить? Адже немає ще й шостої години... Вічно сидить у цій клятій кухні.

— Сервус, голубонько,— мовив Пішта ласкаво й поцілував Ліну, яка старанно витирала чашки.

— Ці теперішні служниці ні до чого не здатні,— сказала Ліна замість привітання.— Навіть сніданок не може зготувати. И досі ніяк не запам'ятає, що Берціко не любить молочну плівку на каві. А для Ечі слід варити дуже слабку каву, майже зовсім світлу... Кобилу швидше можна навчити, ніж це бидло.

Служниця стояла в кутку, понуривши голову, з виразом затятої впертості на обличчі. Це була тиха, мовчазна дівчина. Пішта ніколи досі не звертав на неї уваги, не думав про те, чому вона така... Чи й справді ні до чого не зугарна, чи просто байдужа? Чи неуважна, бо має якийсь свій клопіт? Либонь, не звикла до міста, додому їй хочеться, в село... Хіба що сам господь знає, в чому її біда... Але як може Ліна так грубо розмовляти з дівчиною? Невже не боїться, що та...

Як по правді, Ліні не було чого боятися: не могла їм зробити нічого поганого ця покірна, мовчазна дівчина. Однак Пішта вже знав: треба з повагою ставитися, до ма^и незнайомих простих людей, ба навіть до окремих осіб з цієї маси, тому що кожна така особа — представник народу, а право на владу належить народові... Він досить довго 'перебував у російському полоні, щоб це зрозуміти. Та не всі пройшли цю

школу, і багато хто —" зокрема, жінки — нерідко ставляться до простих людей погордливо й деспотично.

Пішта не хотів, щоб Ліна при ньому лаяла служницю, йому був прикрий такий тон дружини. Проте не міг він і приструнчити Ліну — адже не годиться підбурювати дівчину проти господині. Господиня є господиня...

З глузду можна з'їхати!

— Ходімо звідси, голубонько,— сказав він Ліні лагідно, але твердо, і рушив до маленького передпокою, а звідти — до вітальні, вмикаючи скрізь світло. Ліна відчула щось незвичне в Піштиному голосі й подалась слідом, гасячи усі лампочки. Якби вони йшли просторим передпокоєм, холом, анфіладою великих кімнат і залів, якби Пішта засвічував кришталеві люстри, можливо, Ліна гасила б їх з великою втіхою. Але в їхній квартирі світили тьмяні, маленькі лампочки, і дружина, гасячи їх, чимраз дужче дратувалася. Нарешті зупинилась і сердито сказала:

— Навіть два кроки не можеш ступити, щоб не вмикати світло?! Невже боїшся, що розквасиш носа об розкішні меблі?..

Вона рвучко обернулася й знов подалась на кухню.

Пішта важко зітхнув, підійшов до письмового столу і вийняв з коробки сигару. В голові роїлися безладні думки, душу охопив неспокій. Ліна дуже не любила, коли чоловік курив удома — потім доводилося довго провітрювати кімнату. Але Пішта все-таки закурив, бо йому хотілося зробити щось незвичайне. Глибоко затягнувся димом. Груди розпирало якесь дивне хвилювання, він не міг зібрати докупи думок, не міг звільнитися від напруження.

— їсти будеш?

— Ні... Дякую... Я купив будинок... Ліна зиркнула на нього і сказала:

— Я зараз...

Вийшла й причинила за собою двері.

Пішта відхилився на бильце стільця й знову затягнувся сигарою.

Стілець був маленький,,з округлою, низькою спинкою. Його купила Ліна на різдвяні свята. Звичайно, стілець гарний, модерний, але дуже незручний.

Чому Ліна вийшла, почувши, що він купив будинок?

Йому повсякчас доводиться з чимось боротися. Якісь таємничі ворожі сили стають на заваді його волі, його прагненням. Хіба що тільки Меньхерт, менший брат... Він — ніколи!

Пішта підвівся й заходив по кімнаті, охоплений страшенним неспокоєм. Так, ніби він плив на пароплаві, який раптово захопила буря. Все-таки він зробив велику, важливу справу. Проте слід було порадитися з Ліною... Зважаючи на її тиранічну вдачу... та й на розум... Не треба було вести переговори самому... Адже вона не знає, який то будинок... навіть не матиме змоги попередньо оглянути його.... "Зрештою, байдуже,— заспокоїв він себе по-думки.— Це ж подарунок, а для подарунку годиться і так. Щастя треба хапати на льоту"...

Але чи справді щастя? Схоже на те, що він танцює на даху хмарочоса. В голові паморочиться, він не знає, коли скінчиться цей танець і як скінчиться. А може, він, Пішта, упаде? Хто зна? А життя ж таке прекрасне! Та ще цей будинок... Хіба раніше так купували будинки: за п'ять хвилин, нічого не маючи й ні на що не розраховуючи?.. Саме тому неймовірна ця історія, що вона суперечить звичайному плинові життя, суперечить просуванню вперед крок за кроком... Що це за

скажений світ, як тут можна рухатися вперед, як можна взагалі вистояти? Чи не якась це химерна карусель, чи не якийсь карколомний привид?..

Якщо ж це правда, він вигідно купив будинок.

Та чи правда?

— Іди-но сюди, люба,— покликав він Ліну схвильовано й роздратовано водночас.

Ліна ввійшла в кімнату.

— Хочу тобі про все розповісти.

— Зажди хвилинку — я подам вечерю. Почекай трохи.

Вона вийшла на кухню, а Пішта подумав, що і справді йдеться про якісь хвилини: поки він тут мучиться в пекельному вогні, Ліна не встигла ще й кави налити в чашки. Але йому ця хвилина здалася нескінченно довгою. Серце стискалося, думки плуталися; він без упину розмовляв сам з собою, боячись* щоб тягар часу не придушив його.

Нарешті Ліна повернулася.

— Тітка Каті пішла в гості.

— Ага, тітка Каті.

Пішта навіть забув, що вона гостює в них.

І він почав свою розповідь. Розповів Ліні все, як було. Про що говорив з бургомістром, як прийшов дядечко Кардич, як вони з ним розмовляли...

Пішта говорив безугаву, але відчував, що то пусті балачки. Слова вилітали, наче мильні бульки. І водночас десь у глибині душі причаїлося щось таке, розповідати про що він боявся.

— Тоді дядечко Кардич мовчки підвівся і сказав, що сьогодні — останній день, коли можна показати будинок, бо завтра вранці Боронкаї виїздить у Будапешт... Одне слово, схопив мене за руку, повів до машини й силоміць увіпхнув туди... А я тільки сміявся. Сказав бургомістрові, що нікуди не поїду, бо домовився з дружиною — вона хоче оглянути будинок разом зі мною... Бургомістр відповів, що й він так звик робити, однак бувають виняткові ситуації — мовляв, я подивлюсь на той будинок сьогодні, а з дружиною — іншим разом... Отже, переміг деспотизм старших... І я поїхав... Вілла Боронкаї... О, люба моя! Це найбільша й найрозкішніша вілла на весь квартал. Справжня сучасна вілла. Двоповерхова. З підвалами. З величезним квітником, засадженим трояндами. Півтори тисячі троянд... Навіть не можу тобі розповісти, які вони чудові! Власний водопровід з електромотором. Ну, що тобі ще сказати? Зали такі, як у новій управі... центральне опалення... І як ти гадаєш — скільки все це коштує? Стільки, скільки коштує будинок у міському районі, де живуть звичайні чиновники... Хіба можна було втратити таку нагоду? Я підписав контракт з умовою, що остаточно підпишемо його тільки разом з дружиною. Ліна простягла руку і покивала вказівним пальцем,,

— Що?

— Покажи.

— Що показати?

— Контракт.

— Але ж він тільки тимчасовий.

— Все одно...

• Пішті, хоч-не-хоч, довелось признатися:

— Немає в мене контракту.

— А де ж він?

— Дядечко Кардич забрав з собою,— мовляв, завтра в банку підпишемо остаточно. .

Ліна здивовано зиркнула на Пішту.

— Твій власний контракт... і не-в тебе в руках?

— Не в мене.

— Значить його немає...

Гїішта мовчав. Якщо поміркувати, так воно і є.

Ліна підвелася й повільно вийшла з кімнати. Добре їй — завжди знайдуться якісь справи на кухні. А він змушений залишатися тут...

Пішта почав міряти кімнату широкими кроками.

Ліна, як завжди, мислить розсудливо, логічно і послідовно. І як воно сталося, що дядечко Кардич поклав тимчасовий контракт собі в кишеню?.. Ніби так і треба... А втім, хіба Пішта мав право попросити в нього цей документ? Тут він нічого не міг удіяти... Власне, то навіть і не контракт, а дарча грамота, яку той, хто дарує, віддасть, коли схоче;.. Не міг же він просити, вимагати ту грамоту?.. На нього просто не звернули б уваги... Та, зрештою, хіба не однаково? Адже становище зараз таке

саме, як і годину тому, тобто й зараз усе залежить від доброї волі дядечка Кардича... Ліна повернулася з заплаканими очима.

— Що з тобою?

Вона помовчала, а поЛм сказала:

— Тут щось не так.

— Що не так? — спитав він теж після паузи.— Хіба буває, щоб хтось когось хотів —обдурити, подарувавши йому чудовий будинок? То ж їхній будинок. Я ніколи не наважився б запропонувати за нього таку мізерну суму. Адже це майже задарма... А продати його можна вдвічі .дорожче.

— Спробуй.

— Який сад! Справжнє чудо! Там зібрана вся південна флора. А самшитові кущі! Як у міському ботанічному саду!

— Звідти їх і пересадили.

Пішта промовчав. Мабуть, Ліна має слушність.

Він знову заходив по кімнаті. Так, цілком імовірно, що ці люди не відрізняють особистого майна від міського... Адже в квартирі бургомістра теж є декоративні рослини з ботанічного саду... Подейкують, що їх перенесли туди, бо в теплицях бракувало місця... Можливо, що й ці самшитові кущі, власність управи, люб'язно подаровані Боронкаї... Чи то пак, вони, Боронкаї, зробили місту послугу тим, що забрали собі рослини!

— Облиш, не це важливо... Якщо нам потрібні будуть квіти, нам їх теж дадуть, а якщо ні — їх можна повернути назад... А будинок стоїть, і

записаний тепер на моє прізвище... Князівський будинок. В усіх кімнатах приємна, однакова температура — такої немає в усьому Жаратноку. Навіть управа проти цього будинку — старий, занедбаний хлів, де із свистом гуляє вітер...

— А СКІЛЬКИ коштуватиме опалення в тому будинку? — тихо спитала Ліна.

Пішта помовчав, а потім сказав:

— В управи дров удосталь.

І цинічно засміявся, бо був певен — Макроці завжди постачатиме йому стільки дров, скільки треба. Колись був такий випадок, що в управі відмовились виділити дрова для шкіл — і саме тоді великі фури возили для Макроці чудові дрова. Чому він про це згадав? Адже він не Макроці, і таких махінацій ніколи не робитиме. Однак згадав...

Ліна нічого не відповіла. Вона підвелась і знову вийшла.

. Піш1% міряв кроками кімнату...

"Про що йдеться? — питав він себе подумки.— Йдеться про те, чи зможемо ми, я і Ліна,— бо ми, безперечно, становимо єдине ціле,— чи зможемо ми пристосуватись до звичаїв, які панують в управі? Якщо ми не відмовимось від моралі провінційних міщан, то буде нам лихо..."

Далі він думав' уже навіть не про те, як домогтися, скажімо, і для себе таких пільг, які мав торік Макроці, а про те, яку моральну позицію йому, обер:прокурору, зайняти.

Ясна річ, ідеться про давні звичаї, так би мовити,.традиційні, усталені з давніх-давен, що набрали форми своєрідного права. Адже зарплата у чиновників мала. Не така вона велика і в найвищих

урядовців. Тож доводилось якось її компенсувати. Звичайно, не завжди законними способами, але так уже повелося з давніх-давен. Чи можна щось у цьому змінити?.. В усякому разі, він ретельно вивчить положення про оклади, кошти та постачання, щоб уточнити, скільки, приміром, дров або чогось іншого воно передбачає. Або взяти хоча б транспорт. Є пани, які весь час їздять машиною, що належить управі, а розпоряджаються нею, наче своєю власністю. Він, Пішта, ще жодного разу в ній не сидів, бо ніхто досі йому цього не пропонував. А Макроці — Пішта виразно пригадує — навіть на полювання їздив цією машиною. Безперечно, це явне зловживання... Слід підтримувати дружні стосунки з Чома, радником з економічних питань. Цей Чома весь час крутиться біля нього, але Пішта ще не піддався на його лестощі. А той випадок... із вугіллям дядька Берці... Чома з величезною готовністю, ба навіть з неприхованою радістю прийняв від Пішти зразок і пообіцяв доповісти про нього в найсприятливішому дусі. Пішта сказав: "Доповідайте так, як воно є насправді. Треба дуже добре перевірити якість вугілля". Відтоді на цю тему більше не розмовляли. Можливо, радник з економічних питань вирішив, що все це не таке вже й важливе для нього, Пішти...

Пішта навіть переможно всміхнувся — мовляв, он як сам із собою все обміркував...

• Він почував себе так, наче людина, якій доводиться витягати закинутий в густі водорості важкий камінь. Сили досить, але заважає страх. А що коли ті водорості обплутають тебе і потягнуть на дно?..

Спочатку Пішті здавалося, що1 становище, в якому він опинився, надзвичайно сприятливе. А виявляється, його життя вже обсноване чорним павутинням. То, може, не слід чекати, поки з тебе почнуть ссати, кров^ а самому стати павуком і ссати кров з когось іншого?..

"Ні, я на це не здатен. Та й нема в цьому потреби. Я досі жив чистим, простим життям. Житиму так і далі".

Та марно Пішта так затято переконував себе в цьому. • Він виразно відчував: нове становище щось змінило в його житті.

Він причинив двері й почув, як Ліна знову сварить служницю.

Пішта вийшов з кімнати й тихо, благальним тоном, покликав:

— Ходи-но сюди, люба... Невдовзі Ліна увійшла.

— Звільни цю дівчину, якщо вона вже справді нічого не'вміє робити.

Ліна здивовано глянула на Пішту.

— Звільнити? Оце так! А де ж я візьму іншу? Та й хШа інша буде краща?

— Тоді не псуй собі нерви. Будь більш терпляча й поблажлива.

— Чого це я маю терпіти? Вже хоч не дратував би мене! Легко тобі бути великодушним... Хіба ти знаєш, яка то мука морочитися з цією тварюкою?.. Вона доводить* мене до нестями! Ось і зараз — заходжу на кухню й бачу, як вона серветкою витирає стіл... Серветкою! А потім витиратимеш цією серветкою губи... Ет!

І Ліна знову вибігла на кухню.

Пішта.гірко всміхнувся. Так, тут нічим не зарадиш... . Ліна довгі роки скніла в цьому злиденному житті, і тому її так дратують дрібниці. А може, вона навмисне переймається цими кухонними сварками, щоб сховатися від серйознішого клопоту? Краще вже зігнати гнів на служниці, ніж мордувати душу купівлею отієї вілли...

Раптом Пішта помітив на письмовому столі нерозкри-тий конверт.

Він узяв його в руки, оглянув з усіх боків і, на превеликий свій подив, упізнав почерк брата Альберта. Почавши читати листа навстоячки, він невдовзі сів — так пригнітило його те, про що писав брат.

Альберт сповіщав, що саме сидить у кав'ярні, і оскільки в нього немає інших справ, пише листа братові. Щоправда, позавчора він теж узявся писати листа, але не* стало душевної сили, щоб признатися в усьому. А оце сидить у кав'ярні за порожнім столиком і не має навіть шістдесяти філерів, щоб заплатити за порцію чорної кави. Навесні його звільнили з баку за скороченням посади. Скасували навіть назву "біржовий диспонент" !, бо жоден-банк не потребує такого чиновника — адже біржа припинила своє існування. В обігу є сімнадцять цінних паперів, а от грошей, готівки, немає... Клієнтів більше

Уповноважений в справах фірми або банку на біржі.

не цікавить біржа, їм однаково, закриють її чи ні... Отже, він утратив будь-яку надію на нову посаду, як і на те, що хтось заплатить за випиту ним чорну каву. При звільненні від одержав певну компенсацію, але ті гроші давно вже розійшлися. Потім довелось використати свій невеликий кредит. А тепер остаточно заборгувався, і йому нема в кого позичити й філера. Та він не впадав би в такий розпач, якби вдома,, в однокімнатній квартирі, на нього на чекала ніжна дружина та четверо діточок... Родина в такому стані, що він не наважується йти додому, бо не може дивитися на оті злидні.. їхня квартира на околиці міста, в бідному робітничому кварталі. З попередньої квартири їх виселив хазяїн будинку, але, спасибі йому, сам підшукав оцю однокімнатну на околиці й навіть подарував їм борг. А поліція примусила його, Альберта, згодитись на переїзд. Запхали їх у цей закутень, і вони живуть тепер як пацюки. Ніжна його дружинонька шиє. Вона ладна взятися за що завгодно, аби тільки заробити грошей і зварити дітям хоч би гарячої юшки. А він сидить у кав'ярні без жодного філера і думає про те, що в нього є одна-єдина рада — вбити свою дружину та діточок. Але дружинонька ще не зважилась на це, а без її згоди він не може зробити такого...

Пішта читав братів лист, мов якусь фантастичну казку. І його життя — теж суцільна фантастика, казка... Нині казки по всіх усюдах, саме життя створює їх.

Далі Альберт писав, що він нічого не просить. В нього є почуття власної гідності, і він не хоче стати тягарем для брата, з яким колись жив душа в душу, якого палко любить. Можливо, він зважиться на останній крок — накладе на себе руки, хоч і не вважає цей крок мужнім, бо самогубство не полегшить становища його сім'ї... "Уяви собі, який це буде для них удар, коли прочитають у газетах..."

Лист випав з Піштиних рук, та він поквапно нахилився, підняв його й сховав у кишеню.

Ще тільки цього бракувало, щоб його прізвище скомпрометували газети!..

Але що робити? Невже взяти на своє утримання сім'ю з шести душ?..

Пішта вийняв гаманець і зазирнув туди. Залишалося' ще десять пенге.

Йому закортіло піти з дому й поміркувати про все це десь-інде. Зазирнув до синів, щоб мати алібі перед дружиною, поговорив із ними, погладив по голівках, радіючи, що. їх тільки двоє. І в цьому Ліна мала рацію...

9 А що,4 коли дядечко Кардич сьогодні вночі передумає?.. Ні, зараз не час розчулюватися; треба влаштовувати справи. Але як?..

Пішта дивився на синів. Він не міг зібрати докупи думок і тільки розгублено всміхався. Менший син у захваті щось йому розповідав, але Пішта не слухав. Потім кивнув головою і вийшов з кімнати.

Хлопці не ображалися на батька, бо вже звикли, що його мало цікавлять їхні справи, і знову узялися до уроків.

А Пішта одягся і вже в капелюсі зайшов до Ліни.

— Я сьогодні пообіцяв бургомістрові зустрітися з ним у казино,— сказав він,— уже пів на сьому, боюся, щоб не спізнитися.

, Ліна ущипливо кинула:

— Тепер уже і в карти гратимеш?!

— Облиш!

— Чом би й ні? Азартний чоловік на все здатен.

— Вибач, але я не азартний.

— Зачини двері, кімната вистуджується.

— Ти ж чудово знаєш, що я живу тільки сім'єю. І не заслуговую ні на іронію, ні на звинувачення... А скоріше на співчуття.

— О, який бідний!

— Я не бідний, але і не багатий!

— Чому ж? Тобі мали відшкодувати гроші, витрачені на поїздку в Пешт... Сподіваюсь, тобі їх видали? Чи, може, мені й за це самій заплатити шановній управі?

Пішта був уражений. Адже він зовсім про це забув. Яка ж вона все-таки розумна, його ЛінаГ Справді, одержаний на поїздку аванс ще не

весь розтрачений... Крім того, повинні ще заплатити. Як би додати до авансового звіту ту суму, яку він витратив на віце-губернатора?

І раптом йому схотілося порадитися з Ліною. Але якщо вже сказав, що йде в казино, то не може міняти свого рішення.

— Поговоримо, коли вернуся.

— Будь ласка.

— Цілую ручки.

І Пішта тихенько зачинив за собою двері.

Вийшовши на вулицю, він заглибився у роздуми.

"Хто я, власне, такий і чим я завинив перед долею, що вона так нещадно обходиться зі мною? Невже мені доводиться страждати за гріхи предків?.. Життя моїх рідних— сестри і брата — склалося так, що коли воно стане відоме широким колам громадськості, мене затаврую ють як жорстоку, безсердечну людину. Людину, що не допомогла в скрутний час рідній сестрі, рідному братові... А що я можу зробити для них?"

Потім його думки звернулися на інше.

"Вони хоч знають, у якому становищі опинилися: збанкрутували, та й годі,— опустилися на самісіньке дно колодязя... І якщо не повмирають, то далі їм може бути тільки краще. А в якому становищі перебуваю я? Доля зласкавилася наді мною, вирвавши з колишнього бідного, але спокійного життя... А тепер я й сам не знаю, що зі мною діється. Завис у повітрі, як труна Магомета. Що ж буде далі?"

Дорогою він зайшов на пошту. Старовинне, тісне, темне приміщення. Пішті здалося, що воно давить на нього, наче символ старої Угорщини... Така стара будівля...

(Мабуть, єдина на всю країну лишилася. І саме тут, у Жа-ратноку... Та й чи дуже вона потрібна? Хто тут пише листи?.. Він підійшов до високого письмового стола, брудного, заляпаного чорнилом, і довго вибирав перо серед купи поламаних. Написав коротко "Висилаю тобі десять пенге, щоб ти розплатився за каву. Я страшенно вражений твоїм листом, але не знаю, як тобі допомогти. Згодом поміркую про твої справи. Цілую".

Пішта перечитав написане. Якось по-дурному вийшло, непереконливо. Проте нічого розумнішого зараз не вигадаєш....

Він опустив свій лист у поштову скриньку, а братів порвав на дрібні клаптики й викинув у кошик на сміття.

Потім насунув на чоло капелюха — не хотів, щоб його впізнали. Сам із себе дивувався. Адже зробив добру, благородну справу, а поводиться, мов той .злодій.

"Мушу їм допомогти,— думав він.— Але треба знайти якийсь зручний спосіб. Я тепер наче той буксир, до якого причепили багато барж. Тягтиму, доки стане сили. Але треба будь-що дотягти їх до гавані...

XVIII

В казино було майже безлюдно, — Хто тут є?

Єгер, одягнутий в зелену куртку з зеленими лацканами, що були прикрашені срібними дубовими листочками, зустрів Пішту з такою покірною шанобливістю, яка анітрохи не личила його мисливському мундирові. Пішта не любив цієї принизливої запобігливості, бо вона не

свідчила про звичку робити свою справу швидко, вчасно й ретельно. То була покірність людини зі зламаною волею, вихованої в рабстві. Цей чоловік схожий на відданого, але підступного собаку, що махав хвостом і чекав наказу хазяїна.

— Доктор Мартіні тут... благородні пани грають у карти.

Далі Пішта не став слухати. Доктор Мартіні — най-горластіший ватажок опозиції. Вагаючись, він увійшов у кімнату для картярів.

— О, вітаємо пана обер-прокурора! Ну, тепер ти можеш бути вільний! — вигукнув Мартіні й відпустив одного зі своїх партнерів.

А тоді тоном, що майже нагадував наказ, запросив Пішту сісти. Грали в ремі. Це була єдина гра в карти, в якій Пішта почував себе досить сильним. Удома ніхто не наважувався з ним грати, особливо Ліна, бо в грі він був нещадний і ніколи не міг примиритися з програшем.

Пішта. заходився вправно тасувати колоду, ніби все життя тільки це й робив.

Першу партію він програв, другу виграв, з третьої вийшов непогано, четверту знову виграв. Зрештою, гру з семи турів виграв він і одержав три пенге та двадцять філерів.

— Ну, може ще зіграємо?

Пішта хотів був уже піти, тому що гра тривала понад сорок п'ять хвилин, а було вже пів на восьму. Але його майже силоміць усадовили на місце й примусили грати далі.

— Нова масть,— сказав Мартіні.— Доведеться знову тягти... А як там з великою позикою? — спитав він трохи згодом і кинув на стіл червового туза. ,

— Майбутнє покаже,— відповів Пішта й теж кинув карту.

— Отже, справу заморожено? — промовив Мартіні таким тоном, ніби запитання під час гри в карти не мають ніякого значення.— Кредити видаються тільки для рентабельних капіталовкладень,— додав він згодом.

— Авжеж.

— Я так і знав. Будівництво каналізаційної мережі — нерентабельне, ремонт шкіл — теж нерентабельний.

Ніщо, крім АТТ, не даватиме прибутків. І назву ж гарну придумали: АТТ!.. Автомобільне торговельне товариство... вибачте, транспортне. Автотранспортне товариство!.. А коли розпочнеться будівництво жаратноцького АТТ?

Пішта тільки мовчки посміхався.

— Бо якщо розпочнеться це будівництво, сподіваюсь, для нього знайдеться навіть міжнародний кредит... Надійде він вчасно, і тоді нам ніколи не позбутися боргів. Крім того, чув я, що зі свинарською фермою справи зовсім кепські.

— Як мало тут відвідувачів,— сказав Пішта, намагаю-чить звернути розмову на інше.

— Відтоді, як Макроці забрався звідси геть разом зі своєю компанією, повітря стало чистіше... Але що ж то буде, коли тепер новий обер-прокурор приходитиме сюди, щоб обігрувати нас?.. Лихо буде... Бо власті й так готові зняти з нас останню сорочку.

— Власті, кажете? Здається мені, що власті — це навіки законтрактований козел відпущення в громадському житті.

.Мартіні зразу вхопився за ці слова. Тепер, мовляв, можна і побалакати.

— Всі справи вирішує той, кому належить світ. А хто це? Капітал? Робітники? Держава? В наш час цілком зрозуміло, що держава стоїть над людиною. Держава тепер перебуває в тому винятковому становищі, яке колись займала олігархія. Людина дивиться на державу, як на містичну владу, на самоціль. Головне тут не життя людей, а розквіт держави! Вона пожирає своїх дітей! Це справжній Кронос. Кажуть, що ми живемо в державі. Ні! Держава живе за наш рахунок!

— Це трохи схоже на шлюб. Доки в цьому питанні не придумали якогось кращого інституту, треба задовольнитися наявним.

— Проблему шлюбу обговоримо згодом, а поки що зупинимося на державі. Було б величезною помилкою вважати, що людина народилася на світ для незалежності. Адже маси завжди прагнуть незалежності. Я не індивідуаліст, а представник широких мас бідноти, проте зовсім не прихильник ще більшої свободи особи, бо мої індивіди, мешканці хуторів, і самі не відають, до чого вдатися, зі своєю славнозвісною індивідуальністю в тому непролазному багні серед степу. І справді, навіщо їм та свобода, коли їм по шість місяців на рік доводиться сидіти на хуторі, бо вилізти звідти неможливо! Я маю на увазі отих півтора мільйона угорців, які з вашою свободою особи заживо поховані на хуторах. Я бачу перед собою людей, що обробляють п'ять мільйонів хольдів землі, народ, якому непотрібна незалежність, бо він не знає, що з нею робити. Народ номінально незалежний. Але ця свобода особи є по суті свобода приречених на смерть і кинутих у тюрми людей. Бо кожний хутір — це тюрма. Міські власті ізолювали хуторян від навколишнього світу й показуються їм лише тоді, коли потрібні рекрути та коли збирають податок із землі. О! Вони спритні, коли йдеться про бариші. Але принести з собою щось на той хутір — зась! Нема там ні шляхів, ні захисту, ні освіти, ні розваг!

Проте я не збираюся зараз порушувати хутірське питання. Про це можна було б говорити без упину. Мені хочеться підняти глибшу, вагомішу проблему, а саме: бажає людина жити в суспільстві, основою якого є вільна конкуренція, чи ні? І виявляється, що не бажає. Свобода особи потрібна тільки окремим винятковим індивідам. Маса плаче й благає, щоб з неї зняли страшний тягар вільної конкуренції, який неможливо витримати... Для того, щоб окрема особа здатна була впоратися з відповідальністю, яку покладає на неї свобода, вона змушена об'єднуватися з іншими особами-, створювати спілки. Людина змушена продавати свою особисту свободу,

складати її на спільну купу, щоб, загубившись у загальному потоці, мати змогу розправитися з тисячорічним чудовиськом — вільним життям.

Тут, здається, є певне протиріччя, бо людство, як відомо, відчуло полегкість, звільнившись від кріпацтва. Так. Досить довго ми жили в неволі. Але колишній лад був тяжкий тільки тому, що кріпаки не мали змоги боротися за власний добробут. Однак, з іншого боку, за тих часів кріпак мав спокій і відпочинок. Йому не доводилось турбуватися самому про себе. Якщо він умирав з голоду, за це відповідав інший. А його справою було вмерти з голоду, коли про нього переставали турбуватися. В наші ж дні людина прагне такої незалежності, яка забезпечувала б їй прожитковий мінімум, але разом з тим давала б змогу просуватися вперед відповідно до своїх здібностей.

Несила терпіти нинішнє життя, безробіття. Маса ніяк не впливає ні на ідею підприємництва, ні на втілення цієї ідеї. Ось і виходить, що людина, з одного боку, викинута в буття, як вільний індивід, а з іншого — полишена сама на себе. Як же їй боротися з нічим?.. Чого варта її свобода, якщо капітал зовсім не зобов'язаний давати їй роботу? Мій друг Петер Кіш Ковач — найвільніша людина в усьому білому світі. Йому залишилося всього-на-всього розрахуватися з податками, відсотками, штрафами, одне слово, з усім, що здатен вигадати канцелярський мозок, аби знищити людину... Та ще треба виплатити вартість одягу та

харчування для своєї сім'ї, і тоді він — вільний. Тоді йому буде дозволено продати вирощену власними руками пшеницю по ціні, яку десь встановили невідомі йому сили, тобто продати продукт власної праці за суму, що не складає й десятої частки його заборгованості... Яка ж то в бісового батька свобода?.. Що робити з тією свободою на хуторі? Людина має право написати листа і послати його. Але для цього треба пішки йти на пошту шістнадцять кілометрів. Має' право одержати й відповідь. Коли прийде відповідь, лист виставлять у вікні пошти. Якщо адресат не з'явиться по нього вчасно, тобто протягом двох тижнів, лист відішлють назад. Має людина право й на оренду муніципальної землі по аукціону. Що, що? В неї є змога запропонувати вдвічі більшу суму, ніж назвав її кум, який теж бере участь у торгах? О, тоді муніципалітет вважатиме її такою ж вільною, як і сам Ротшільд,

Проте якщо людина не скористається своїм правом виплатити в точно вказаний строк підвищену орендну плату— тоді їй лихо! Значить, вона вчинила злочин, за який мусить бути покарана.

Пішта неохоче перепинив Мартіні:

— Нині життєвий рівень народу набагато вищий, ніж сто років тому. ~: ^

— Це триватиме недовго і не тільки в народу, але і в нас Ми, як то кажуть, стрімголов котимося назад до злиднів. Коли в столиці всю зиму щодня видають безкоштовні обіди п'ятдесяти-шістдесяти тисячам голодних, коли у найменшому селі повно безробітних і навіть наймогутніший капіталіст упадає в розпач, бо не одержує ніякого прибутку,— то це означає, що ми перебуваємо на останньому етапі падіння. Ми котимося назад, до рівня Балкан, до рівня Сходу. Я не кажу, що немає нижчого рівня, ніж наш. Бачив я в інших країнах і постоли, і юрби людей, що тинялися без діла... Але й ми йдемо тим самим шляхом. Наші бідняки розповсюджують найстрашнішу пошесть — злидні.

XIX

Пішта йшов додому, —і в голові в нього гуло. Такі питання годі збагнути одній голові. Про них можна говорити хоч до кінця світу, але ради тут не знайдеш, бо навіть найкращі ідеї немає змоги випробувати на ділі. Адже люди живуть на землі за такими простими схемами, той чи інший державний устрій існує так давно, що немає чого сподіватися хоч на якісь зміни.

До того ж, усі страшенно бояться наслідків. Якийсь політик-опозиціонер ще принаймні може висловитися, а ось чиновник мусить мовчати.

Пішті вже не хотілося про це й думати. Останнім часом життя його переповнене подіями. Взяти хоч би сьогоднішній день. Стільки вражень, що годі їм дати лад, не те що якось осмислити.

— Ти ба! Ви ще не вечеряли? — спитав він, увійшовши до кімнати.

— Хто ж вечеряє без хазяїна! — відповіла Ліна трохи різкувато й додала: — Це ти так забарився, розмовляючи з бургомістром?

— Та ні, його там і не було. Я з доктором Мартіні сперечався. Адже з опозицією доводиться вести постійну боротьбу.

— Де? За кухлем пива?

— Не було ніякого пива,— сказав Пішта і поцілував Ліну.— Випив тільки фреч 1. За сорок філерів.

Він сів вечеряти. Над столом висіла велика люстра, але світила тільки одна лампочка, і то нижня. Глянувши на люстру, Пішта всміхнувся. Десять років уже минуло, як він задешево купив її на ламповому заводі. Щоразу, дивлячись на люстру, він радів із того, що

вона обійшлася їм майже задурно. А зараз згадав, які чудові люстри на віллі Фері. Які розкішні!..

Вечеря йому не смакувала. Галушки перестояли в духовці і зморщилися, а картопля була недосмажена. Однак Пішті не хотілося заводити про це мову.

Коли повечеряли, він сказав хлопцям:

— Ну,,яітки, ваш тато купив будинок.

Ліна докірливо глянула на нього. Але сини зустріли батькове повідомлення гучним, радісним "ура".

Натуральне вино з газованою водою.

— Будинок!.. Татко купив будинок!.. Татко купив будинок!..

— Де, татку, де він, той будинок? — спитав Берці.— Певне, в районі вілл?

Пішта всміхнувся і глянув на сина. В манерах і поведінці хлопця вчувалося щось аристократичне. До того ж, він був гарний і вмів, коли треба, з гідністю поводитися.

Пішта не відповів на запитання Берці й тільки усміхався. Але ця усмішка виказувала — син угадав правильно.

Берці підбіг до батька й палко його поцілував.

— А це що таке?! — вигукнула Ліна, і хлопець неохоче повернувся на місце.

— Годі, про все дізнаєтесь, як прийде час,— тихо сказав Пішта.

Радість хлопців була така бурхлива, що Ліна звеліла їм негайно йти до своєї кімнати, кінчати уроки й лягати слати. О десятій годині вони повинні вже лежати в ліжках...

Трохи згодом вийшла й вона.

Пішта закурив сигару й замислився, точніше, замріявся. Він думав про майбутнє. Воно уявлялось йому прекрасним. Тішив себе думкою, що на нього й на його сім'ю чекає, щастя.

— Невже ти не хочеш, щоб я розповів тобі про велику подію? — спитав він Ліну, коли та повернулася до вітальні.

Ліна сіла, й, схрестивши руки на грудях, приготувалася слухати. Однак брови її були суворо насуплені. Вона не полагіднішала навіть після того, яц Цішта кілька разів підряд розповів історію купівлі будинку. Проте, здавалося, Ліна вже з усім примирилась.

— Що пишуть родичі? — спитала вона несподівано.

— Які родичі?

— Я бачила, як ти потай забрав лист.

— А-а-а!.. Одне й те саме — просять, просять і просять... Найлегше просити. Диво дивне — адже вони такі самі Коп'яші, як і я. Але я ніколи не звертався по допомогу до жодного з них. Бачиш, які вони! Тільки-но мені поталанило і я пішов угору — вони мов тут і вродилися. Всі прагнуть мати з мене користь...

— Покажи лист.

— Його вже немає в мене.

— Де ж він?

— В ящику для сміття. Я розірвав його на дрібні клаптики і викинув.

Ліна промовчала. Вона вже обнишпорила корзину для паперів, але нічого не знайшла, і тому вирішила не допитуватися далі. Якщо трапилося якесь лихо, вона однаково рано чи пізно дізнається.

— Пан Меньхерт написав?

— Ні, від Альберта.

— О, то теж хороша фірма!

І чому ці йолопи надсилають йому листи не на службу, а додому? Яка дурниця! Вже хоч би на це розуму вистачило... Пішту пойняв гнів, але за мить йому стало ніяково. Це ж його рідні брати!..

З обережності він не сказав Ліні ні про десять пенге, ні про виграш у карти.

— Не знаю тільки, як усе це собі уявляє дядечко Кардич — адже в недалекому майбутньому доведеться платити певну суму. До речі, мені здається, що той будинок — власність Кредитного банку. Він став його власністю, бо Фері це міг розрахуватися з боргами. Певно, ціну на будинок установлено відповідно до суми, в яку він обійшовся банку... Та годі про це; незабаром усе з'ясується.

Ліна сумно мовчала. А Пішта чимдалі ясніше відчував, що розповідь його стає пустою балаканиною, фальшивою й нещирою. Почуття радості й захвату раптом зникло.

Ліна не дивилася на нього; в її поведінці відчувалася втома і якась надломленість.

— Ну, хоч щось скажи!—тихо мовив Пішта.

Ліна підвела голову. Очі її були напівзаплющені. Вона сиділа, мов скам'яніла, нахилившись уперед усім тілом; обличчя скидалося на образ діви Марії.

— Я не розуміюся на цьому,— сказала вона після довгої паузи.— Може, ти й маєш рацію. Та все ж таки обміркуй цю справу як слід. Я не беру в ній участі, отже й відповідальності не хочу ділити. Та й узагалі... Гляди, Пішто, аби не вийшло так, що в майбутньому все звалиться на мої плечі.

— Облиш це! Що може звалитися на твої плечі? Ліна ледь помітно смикнула головою, ніби проганяючи

якесь гнітюче почуття.

— Ти, Пішто, завжди наробиш такого, що згодом і розплутати годі. Ти ж повинен розуміти, що означає для жінки отак ураз розпрощатися з життям, до якого вона звикла! Твоя затія з будинком зводить нанівець усе, що я за всі ці роки зробила для сім'ї, для дому. Я вже звикла-ся з думкою, що мій чоловік має порівняно невеликий заробіток, який він мені віддає до останнього філера. На цей мізерний заробіток я вела хатнє господарство — і вела його так, щоб не відчувалось нестатків. Моїм обов'язком було доглядати чоловіка, виховувати дітей, та й про себе дбати так, щоб ти не соромився з'явитися зі мною в пристойному товаристві. Пішто, це було нелегко... І ось на тебе впало якесь ніби незбагненне щастя..-. А може, й нещастя... Це вибило тебе з колії. Ясно одне: товариство, куди ти тепер потрапив, анітрохи не схоже на колишнє, в якому ти перебував досі. Там зовсім інші звичаї, інший тон — одне слово, все-все інше. Щоб витримати в тому товаристві

конкуренцію, потрібні гроші,-великі гроші. А мені ось уже шістнадцять років ніколи прочитати книжки; навіть газет я не читаю, за модою не стежу, гадки не маю, про що базікають вільні від роботи жінки.

А оці недавні запросини до Кардича... Весь вечір я була в напруженні, бо пильнувала кожен свій крок, кожен погляд. Я робила розумну міну, аби тільки не було видно, що я — жінка не їхнього кола. Навіщо ти примушуєш мене входити в цей чужий для мене світ?! Чому тебе не влаштовує природний хід подій? Адже якщо все залишиться так, як було, або якщо наші справи підуть трх>хи краще... то ми зможемо, колись наскладати грошей й купити будиночок, який відповідатиме нашим потребам. Зверни увагу на наших знайомих. З ким ми досі приятелювали? Це сім'ї викладачів гімназії, лікарів, інженерів. Невже тепер доведеться порвати з ними? І невже ми відразу перетворимося на пихатих панів, коли проникнемо у вище коло?.. Пішто, ти розумний чоловік! Невже ти не замислювався над тим, що з цього вийде?' Хіба можна людину в одну мить витягти зі старої шкури й надіти на неї нову? Ну, нехай шкуру ще так-сяк можна змінити — а душу? Мені йти в шестикімнатну віллу? Гадаєш, я не знаю, хто такі оці Боронкаї? Вони завжди і скрізь були першими. їхній шуряк — віце-губернатор. Ось і останнім разом пані Боронкаї сиділа в губернаторській ложі разом з пані губернаторшею. Мабуть,^ти вважаєш, що панні губернаторша і мене запрошуватиме до тієї ложі? Ну, хай навіть запросить. Але що в мене спільного з цією вишуканою аристократкою, яка ніколи в житті не знала, що таке праця, і НІКОЛИ не лічила грошей? Вона завжди мала грошей стільки, що могла тринькати їх скільки' хотіла, пускати їх на вітер. А я так не вмію. Та й де мені було цього навчитися?! І тепер я мушу перебиратися на віллу Боронкаї... Для мега це буде не життя, а мука. Доведеться власними руками виполювати сад! Чи, може, ти наймеш садівника, який був би заразом і воротарем? І куховарку наймеш, щоб готувала розкішні вечері? Ще й покоївку на додачу? А може, і лакея? Ні, Пішто, я не зможу так жити! Оте твоє колишнє студентське вбрання я любила й цінувала так, ніби в ньому втілилося твоє життя, те справді гідне поваги й шани життя, яким ти жив раніше. Костюм, який тепер на тобі, колись дуже важко було купити. Ти ж сам розповідав мені про це.

Так, так — я пам'ятаю кожне твоє слово! Ти за костюм виплачував борг протягом восьми чи навіть дев'яти місяців. Для мене цей костюм був символом твоєї чесності. Оце і є справжня дворянська грамота, свідоцтво про благородність душі... Невже ти так легко можеш збочити з цього шляху?..

Пішта слухав Ліну й потерпав. Його завжди вражало, яка вона розумна, як уміє правильно оцінити найскладнішу ситуацію. І зараз вона має слушність. Він, Пішта, стоїть край безодні й хоче її перескочити. Чи варта справа ризику?.. Серце його калатало. Він не випускав з рота сигари.

— А це куріння! Раніше ти був охайним, наша квартира скидалася на вимиту й витерту до блиску склянку... Чиста, затишна, пахуча. То була чистота простих чесних людей. Багато років ти дома не курив, я пишалася тобою й завжди казала собі: "Чоловік розуміє мене, бо не робить із квартири казино". До нас приходили люди, яких ми хотіли бачити, яких ми поважали. А ці пани, що з ними ти тепер спілкуєшся, досі ні разу не завітали до нас, чи не так? Вони, бачте, не хочуть спуститися до нашого рівня, до нашого існування. Не турбуйся, вони навідають нас одразу, тільки-но ми переберемось у твою нову резиденцію, в оту розкішну віллу, що її відібрали в Боронкаї! Там уся аристократія матиме змогу погуляти! Сніданки, обіди, вечері — все буде, бо вони звикли до такого! Пішто, скажи щиро, чи вистачить у тебе на всю цю розкіш грошей, які тобі належать по закону?.. Ні, не вистачить! Отже, кошти треба буде знаходити з якихось інших джерел. Але з яких? Звідки іх брати?

Пішта мовчав. Обличчя його поволі червоніло, бо він здогадувався" куди хилить Ліна. Справді, чекати підтвердження довелося недовго.

— Я скажу, звідки! Скажу, що то за джерела! Ті самі, що і в них! Я переконана — ці пани живуть на кошти, які не заносяться в книги під рубрикою, за що вони одержані, їх записують під фальшивою статтею прибутків. Робитимуться незаконні операції, тож і тобі інколи перепаде

дещо. Так, так! Я не можу ще сказати, під яким соусом ці гроші потраплятимуть до тебе. Вони, певно, записуватимуть у книгах, що за те чи інше діло заплатили дорожче, ніж насправді. Можливо, вони примусять підрядчиків вписувати у рахунки дуті цифри, щоб важче було виявити махінації. Нещодавно мені розповідав один електромонтер, що він брав участь у конкурсі і як переможець мав одержати невеличку грошову премію від магістрату. Його попередили, що квитанцію він повинен підписати на більшу, соліднішу суму. Ось так, усе тишком-нишком, і нікого ні в чому не звинуватиш. Цей монтер сказав, що там, тобто в управі, всі злодюги. Мовляв, одержати наряд на роботу він може тільки в тех-ніка-будівельника, який ладен здерти з нього три шкури. Але ж електромонтер живе тільки зі свого заробітку. Якби він справді одержував те, за що розписується у відомості на виплату, то теж мав би змогу купити будинок. А насправді він ледь-ледь животіє зі своєю сім'єю, навіть немає чим платити за навчання дітей. Зрозумів?.. Ось і тобі щось перепадатиме з тих грошей.

— Ти занадто сувора! — проказав Пішта, понуривши голову, і втупив очі в попільницю, що стояла на столі.

— Дивись, Пішто, я ні в що не втручатимусь! Я знаю, ти людина розумна і будеш пильнувати, щоб тебе не обдурили. Не хочу ображати тебе, бо не впевнена, що ті плітки мають якісь підстави — адже я зовсім незнайома з тим життям. Єдине тільки знаю: ти не зможеш так просто, зненацька перенести сім'ю з чесного, порядного і скромного світу в теж чесний, але багатий світ,— так, так, бо є й чесне багатство. Однак для цього треба мати опору під ногами і за спиною. А скажи-но. Пішто, що у тебе за спиною? Бідні родичі, яких ти збираєшся витягати із злиднів? Це, до речі, вже занадто, таке тобі не під силу! Не таку ти зробив кар'єру, щоб міг забезпечити своїм братам і сестрам добре становище в суспільстві. Тим паче всім дядькам, тіткам та іншій рідні! Адже всі вони тепер неодмінно приїдуть сюди.

— Я зможу дати їм хіба що подачку,— буркнув Пішта.

— Розумію — тобі це теж неприємно. Глянь-но, сьогодні я одержала листа від твоєї родички, тітки Рози з Надькароя. Вже й там знають про твою кар'єру. Вона пише, що румуни не виплачують їй пенсії, і через те доводиться заробляти на хліб штопанням та латанням. Мовляв, їй соромно з'являтися в пристойному товаристві. Просить, щоб я прислала їй сукні, які мені вже не потрібні — бо така знатна дама, як я, не носить довго одну сукню, а для такої бідної жінки, як вона, все згодиться. Що ж я маю їй надіслати, га, Пішто? То має бути гарна сукня, бо хіба можна давати їй привід судити й гудити мене за те, що я, дружина жаратноцького обер-прокурора, ношу ганчір'я. Річ певна, їй схочеться похвалитись моїм подарунком — гляньте, мовляв, люди добрі, який прекрасний, який чудовий подарунок прислали мені Коп'яші, яке в них добре серце, о боже, яке добре!.. Не забувають бідну родичку!..

— Не треба їй нічого відповідати,— знову буркнув Пішта.

— Легко так сказати, але важко зробити! Тоді я буду одна погана. І підуть балачки серед родичів — Пішта добрий, він подарував дядькові Лайошу угорку та костюм, а його дружина пожаліла для родички якусь там ганчірку! Вона, мовляв, тільки в тому разі підтримувала б родинні зв'язки, якби й ми були багаті...

Подружжя довго сиділо мовчки. Нарешті Ліна підвелася.

— Вже десята година, дітям час спати... Пішто, подумай про все як слід. І вийшла з кімнати.

Пішта якийсь час сидів розгублений, але потім зібрався з думками. Оскільки він завжди міркував тверезо і не мав схильності до мудрувань, то скоро зробив певні висновки.

Безперечно, Кардичу конче треба перетягти обер-прокурора на свій бік. Пішта знов — уже не вперше — подумав про те, що занадто швидко

й дешево продає себе цьому негідникові; врешті настане час, коли він заплутається в тенетах Кардича. Взяти, наприклад" свиноферму...

Якщо Кардит буде дуже зацікавлений у свинофермі, то він, Пішта, диктуватиме свої умови.

Купівля вілли — річ, звичайно, непогана. Віце-губернатор не приїхав, отже це означає: прийнято остаточне рішення розпрощатися з Боронкаї... Так і належить робити. Просуватися вперед можна тільки звільнившися від зайвого тягаря, в тому числі й від непотрібних родичів. Треба підтримувати зв'язки лише з потрібними для справи родичами, а непотрібних позбуватися, залишати напризволяще. Меньхерт — молодець. Він працює в музеї, його можна перевести сюди, і згодом він себе покаже. Але Альберт зі своєю химерною ідеєю знищення власної родини... Нащо він здався? А втім, не переріже ж він горлянки рідним дітям! Усе це дурниці, пусте базікання! Щоправда, останнім часом таке стає просто пошестю. Доводиться нерідко читати в. газетах: "Самогубство цілої родини з вулиці Ліліон!" Але щоб культурна людина... до того ж, йога рідний брат... Хіба є гарантія, що це не шантаж?.. Безперечно, треба йому допомогти, щоб жінка й діти не померли з голоду. Влаштувати, приміром, на скромну посаду. Це можна зробити... Але запрошувати сюди, в Жаратнок... Ні в якому разі£ Якщо вже Альберт тадий непутящий, хай іде працювати кур'єром або збирачем податків... Клемен — учитель. Цей. ще не озивався. Ет, хай собі живе на своєму місці...

Ну, з братами все ясно. А дядьки — коли вони якось жили досі, хоч і довше, ніж треба,— то й далі проживуть...

Великого тягаря він на себе брати не може. Нема дурних! Досить клопоту з власною дружиною та дітьми. Це й так зрозуміло.

Передусім треба до пуття розібратися у справах. Отой Кардич... Це зараз головне... В нього, певне, щось негаразд, бо чого б то людина, яка

раніше навіть не віталася з Піштою, при першій же зустрічі впізнала в новому обер-прокуророві свого родича?

"Ну, дядечку Кардич, якщо ви вважаєте мене, Піниту, своїм племінником, то, будь ласка, відповідайте й за наслідки..." Однак починати треба не з угоди про купівлю вілли... Ні, ні... не з цього! Слід розібратися із свинофермою. Завтра, коли він зустрінеться з дядечком Кар-дичем, то почне не так, як завжди: "Любий мій дядечку, чи зможу я, на твою думку, виконати умови тимчасової угоди?",— а скаже: "Любий мій дядечку, мені здається, Що зі свинофермою справи кепські. За махінації Макроці управа не буде відповідати". Отак він скаже! І хай спершу висловить пропозиції Кардич, а' далі видно буде.

Пішта подумки сперечався з Кардичем і бургомістром... Мовляв, у самого господа бога немає таких грошей, за які б він, Пішта, продав своє чесне ім'я та інтереси міста...

А що, коли віце-губернатор має радію? Мовляв, підрахунки були точні, а біда лише в тому, що підскочили Ціни на кукурудзу, і вона стала коштувати дорожче, ніж смалець... А чи не можна тут чимось зарадити? Припустімо, свиноферма — реальне підприємство, а непорядки навколо неї мають суто кон'юнктурний характер. В такому разі всі видатки слід віднести на рахунок підприємства, і управа повинна взяти це діло в свої руки. Треба знайти такий вигідний варіант, як і при купівлі вілли, тобто за принципом — нижче вартості капіталовкладень. Чому так? А тому, що Кредитний банк і в цьому випадку матиме вигоду. Не так уже й погано, коли хоч престиж урятований. Як сказав віце-губернатор, Сенткалнаї теж причетні до цієї справи. А що, коли скинути "все на них? Адже фірма Сенткалнаї досить багата... Не збідніє... А раптом справа має і кримінальний бік? Тоді Сенткалнаї не викрутяться...

Пішта відчув себе сильним і впевненим.

— Ні, друзі, ні,— сказав він майже вголос.— Якщо я потрібен вам, розберімося у всьому докладно. Я не дозволю просто так зім'яти себе!

Він подумав, що в разі необхідності можна буде використати й те, що його хочуть ось у такий спосіб підкупити. Тимчасовий контракт — нуль, пусте місце. Якщо він до чогось і зобов'язує, то не Пішту, а продавця! Крім того, Пішта не родич Боронкаї. Отже, боятися немає чого. Ні на яку аферу він нізащо не піде. Хіба не для того опублікував він у газеті свою програму, щоб поверх нути діяльність управи на користь міста? Інтереси городян — понад усе...

Вже й те підозріло, що досі він не чув нічого конкретного про свиноферму. Адже її засновникам, мабуть, пече в п'яти.

У найгіршому разі, він піде до міністра й викладе йому свої плани та наміри. Хто знає, чи не замішаний тут бургомістр? Хіба в наш час когось дивує, коли бургомістра притягають до дисциплінарної відповідальності?!

Питання про купівлю вілли почало поволі відсуватися на задній план. Адже досі він ще не дав ані філера; доведеться пильнувати і в майбутньому, щоб не припуститися помилки. Цікаво, чи не можна придбати ту віллу, не залазячи в борги? Якби таке вдалося, то Пішта, зі свого боку, вжив би заходів, щоб управа не мала збитків через свиноферму. Можливо, та ферма буде прибуткова, і тоді місто йому тільки подякує.

Завтра він поїде на ферму, огляне її й визначить вартість. Візьме з собою інженера. По суті, він, Пішта, тепер господар міста. Власне, все в його, обер-прокуроро-вих руках. Щоправда, вирішального голосу він не має, але може висловити свою думку, судження, внести практичні пропозиції. Завтра вранці він перш за все зажадає, щоб йому доповіли про справи із фермою. Це треба зробити до того, як прийде на службу бургомістр, тим більше, що старий завжди спізнюється... А потім поїде з

інженером на саму ферму, перегляне бухгалтерські книги, підіб'є підсумки і матиме в руках всі потрібні матеріали. Чим він ризикує? Нічим. Навпаки, тільки виграє. Досить взятися за цю справу разом з доктором Мартіні — і місто стане на його бік. Чудова перспектива!

Поступово він починав розуміти все підґрунтя того, що діялось на фермі. Ще бувши радником з питань культури, Пішта чув про це багато балачок, але не надавав їм великого значення.

Він підвів голову і побачив, що сидить у хмарах диму. Відчинив вікно. На вулиці було тихо-тихо; в жодному вікні не світилося. Пішта глянув на годинник. Як швидко минає час. Уже одинадцята... Він дивився у вікно, і на Душі в нього було гарно. Сплять люди... городяни. Вони навіть гадки не мають, що новий обер-прокурор і вночі тУрбується про їхній добробут та процвітання...

Вирішивши, що кімната вже провітрилася, Пішта загнив вікно й пішов до спальні.

Ліна спала.

Пішта тихенько роздягнувся і теж ліг.

Проте не зміг заснути. Він ще довго прислухався до Б°К) годинника, який мелодійно вибивав кожну чверть.

Дивно — ніколи досі, принаймні за останні роки, не мУчило його безсоння. Він миттю засинав і спав міцно та спокійно, як невинна дитина. Ліна лягала пізніше за нього — вона поралась по господарству і вкладала спати дітей. Дружина звикла лягати пізно. А Пішту відразу після вечері починало хилити на сон. Іноді він допомагав синам перекладати латинські тексти. Робив це залюбки, радіючи, що не забув латини. А вряди-роди брався й до математики, бо хлопці не любили цієї науки. Пішта спершу сам вивчав домашнє завдання, щоб потім пояснити

його дітям. Однак нерідко він казав, що дуже втомився на службі, і йшов спати.

А сьогодні він не міг склепити очей. Зітхав, перевертався з боку на бік. Навіть будив Ліну, яка бурчала спросоння, але за мить знову засинала. Адже вона дуже стомлювалася за день.

Пішта думав про віллу. Зараз, лежачи в ліжку, відчував, що бере на себе неймовірну відповідальність. Хоч як дешево має обійтися йому вілла — про таку суму ще кілька тижнів тому він і мріяти не смів. Як усе це влаштується? Припустімо, Кредитний банк виплатить за нього гроші. Але колись же треба буде їх повернути... З його платні неможливо сплачувати навіть відсотки від тієї суми. Звідки ж візьмуться інші, додаткові прибутки? Ліна має рацію — ці люди ставляться до нього як до великого багатія, що належить до їхнього кола... як до людини, що для неї п'ять-десять тисяч пенге — то дрібничка. Чи в них так заведено, такий у них стиль? Невже в нього, Пішти, можуть з'явитися колись якісь додаткові кошти?

Вже після півночі — він не знав напевне, котра година"— Пішта раптом згадав про дядька Берці з його вугіллям. Та справа — цілком законна, і дядько обіцяв дати Пішті двадцять тисяч пенге комісійних, якщо вона вирішиться позитивно. Безперечно, коли покластися тільки на дядька, то він, Пішта, і близько не побачить отих двадцяти тисяч. Але ж дядько Берці у нього в руках* То чом не поговорити з головним інженером і не заборе нити видавати дядькові суму, яка належатиме особисто йому, Пішті?..

Він почав підраховувати, скільки треба буде постачити вугілля, щоб родинне акціонерне товариство одержало сто тисяч пенге прибутку. Йому навіть захотілося увімкнути світло, але побоявся, що розбудить Ліну. До речі, дуже незручно мати спільну спальню. І він раптом зрозумів, чому в багатих сім'ях чоловік і жінка сплять у різних спальнях. Річ ясна: адже чоловіки мають стільки клопотів і турбот, що не можуть спокійно спати — мусять і вночі сушити собі ними голову.

Вранці Пішта прокинувся стомленим і в'ялим. Десь у шлунку відчував нервове тремтіння, в роті було гірко, в голові паморочилося, їсти не хотілось.

Прийшовши в управу, він подзвонив Бістріцаї — головному інженерові міста. Той сказав, що зараз прийде.

З інженером вони зустрічалися зрідка і тому зналися не дуже добре. На своїй колишній посаді Пішта залежав од Бістріцаї хіба що в питаннях будівництва шкіл. Головний інженер був дуже поважною особою, і Пішта не мав права квапити його — доводилось тільки погоджуватися з тим, що каже Бістріцаї. Коли той заявляв, що немає коштів на ремонт шкіл, то годі було з ним сперечатися. Якось в одній школі добудовували поверх. Згодом з'ясувалося, що нижні стіни занадто тонкі, а стеля потріскалася. Головний інженер прибув на місце, щоб Розслідувати цю справу. Як пихато він поводився! Тепер Пішта розумів, що Бістріцаї тримався так навмисне—— для того, щоб замаскувати аферу. Адже його обо-вязком було передбачити і перевірити, чи витримають старі стіни ще один поверх... Бістріцаї пояснив це тим, ^° він, мовляв, усього-на-всього виконавець — йому дали Наказ, і він розпочав будівництво... Довелося чекати но-Вого наказу, щоб виправити становище. Бістріцаї вирішив вмонтувати в стіни траверзи, підперши їх сталевими °а"лками. Школа стала скидатися на якусь химерну фортецю. Дітей на тиждень розпустили. Ясна річ, вони дуже раділи, але разом з тим ніяк не могли збагнути, чому їхні класи схожі на фортецю. Пішті було неприємно дивитися на спотворену будівлю. Він відчував: щось тут не так. Особливо прикрою здалася йому брутальність Макроці, який у відповідь на Піштині скарги заявив, що не потерпить ніяких підозр, хоч Пішта нічого й не підозрював; він тільки висловив власну думку з цього приводу.

Все це блискавкою промайнуло в голові обер-прокурора, поки він, чекаючи на Бістріцаї, слухав доповідь про свиноферму.

Коли інженер увійшов у кабінет, Пішта уважно читав якісь папери. Бістріцаї був напрочуд люб'язний, підкреслено ввічливий і так єлейно всміхався, що Пішті стало гидко.

— Розкажи, будь ласка, докладніше про ту свиноферму? — звернувся він до інженера.

— Ферма... з самого початку, так би мовити, була дутим підприємством... фікцією... І справа з нею скінчиться так, як звичайно кінчаються всякі справи, побудовані на піску...

— Тобто як? Бістріцаї засміявся.

— А так!

Пішта замислено спитав:

— А які там будівлі?

— Просто чудові. Набагато сучасніші, ніж уся Кеба-ня 1. Будівництво велосй за найкращими проектами... Абсолютна чистота. Щодо санітарії — повний порядок. Все там гаразд, але все занадто роздуте... не враховані коливання економічної кон'юнктури. Лихо в тім, що немає капіталу.

1 К е б а н я — приміський район Будапешта, відомий своїми свинофермами.

Вони довго радилися. Пішті довелося вивчати цю справу так, як вивчав він розділи з підручника математики, коли допомагав синам готувати уроки.

Згодом він викликав радника з економічних питань. Вони втрьох до самого обіду вивчали документи.

Виявилося, що дефіцит був величезний. Мабуть-таки без кримінальної справи тут не обійтися...

— Доведеться притягати людей до відповідальності! — гримнув Пішта і ляснув.долонею по столу.

— До відповідальності? — перепитав радник з економічних питань.— До відповідальності? —

Та Пішта вже картав себе. Навіщо передчасно зчиняти галас?..

— Будь ласка, виклич екіпаж, поїдемо туди, розберемося на місці.

Управа мала машину, але радникові з економічних питань давали тільки коней. Він пбдзвонив і за кілька хвилин йому доповіли, що екіпаж подано.

Вони поїхали в Харангош. Треба сказати, що сам факт будівництва свиноферми на землях управи був незаконний. В жодному документі не було зафіксовано, що ця ділянка подарована, надана в тимчасове користування або продана свинофермі. В справі брали активну участь усі зацікавлені сторони, але про юридичний її бік ніхто не подбав. Таким чином, управа мала змогу тримати це заплутане діло в своїх руках, а яким чином його кваліфікувати — то вже залежало від бургомістра.

їхати було дуже приємно. Стояла чудова осінь, по рівнині стелився легкий туман, крізь який ледь-ледь пробивалося сонячне проміння. Селяни збирали кукурудзу, і по шляху їхали навантажені підводи. Побачивши екіпаж, візники звертали на узбіччя, поступаючись дорогою.

— Шкода, що я не взяв рушниці,— мовив Бістріцаї.

Але Пішті було не до полювання. Він навіть не бачив сполоханих пташок та зайців, що покидали свої схованки.

На фермі панувала тиша. Свиней вивезли, бо не вистачало кукурудзи для відгодівлі. їх розпродали як підсвинків. Величезна ферма з бетонованими свинарниками та доріжками, з просторим подвір'ям скидалася на якийсь зачарований замок.

Ще не так давно, всього місяця з півтора тому, тут велося "канадське господарство", а тепер усе навколо мовчазне, німе. Тільки в декого з персоналу ще залишилося по одній-дві свині. Над коморами для кукурудзи та цехами для переробки м'ясної продукції кружляли зграї вороння.

Пішта довго дивився на ферму, але на думку нічого путнього не спадало.

— Он туди збирався перебратися Фері Боронкаї,— сміючись мовив головний інженер і показав на величезний адміністративний корпус.

Вони якийсь час мовчали.

— 01 Мало не забув! Твій дядько Берці надіслав телеграму,— знову озвався Бістріцаї.— Повідомляє, що вже відправив з келешерської шахти перші два вагони.

— Які там іще вагони?

— Які? Та з вугіллям.

Пішта розгубився. Він не сподівався, що справа з вугіллям так просунулась уперед...

— Треба з цим обережно,— мовив він.

— З чим?

Пішті не хотілося казати щось погане про старого; тому він згодом додав:

— Мій дядько — досвідчений комерсант, —але все ж таки довіряти йому гроші не слід. Треба оплачувати тільки ту кількість вугілля, яка вже прибула.

— Старий Берці хоче укласти угоду, за умовами якої він міг би одержати принаймні сто двадцять тисяч пенге авансу. Він має намір фінансувати цими грішми шахту. Це не така вже йвелика сума. Якщо тільки вугілля добре, то, в принципі, для цього немає ніяких перешкод.

Пішта мовчав. Сто двадцять тисяч пенге! Коли він не помиляється, то йому належить з них двадцять чотири тисячі...

— Я можу сказати тільки те, що вугілля треба найре-тельніше перевірити. Зі свого боку, я не беру на себе ніякої відповідальності.

— Еге, шановний пане обер-прокурор, якщо ти не береш на себе відповідальності, я не прийму вугілля. Адже ще й угода не підписана.

— Навіщо ж тоді Берці його відправляє?

— Щоб підкріпити угоду ділом.

— Туг, звичайно, немає нічого поганого, й можна не хвилюватися. Однак тепер, коли я бачу оцю ферму... їй-бо, не хотів би я встрявати в таку халепу.

— Вовків боїшся — в ліс не ходи!—озвався радник з економічних питань, який любив вставляти в свою мову прислів'я.

Пішта поліз в кишеню за носовичком, щоб витерти очі. які засльозилися від холодного вітру. І лише потім глянув на нього. Ти ба! Він тримав у руці жіночий носовичок! Невеличкий, тоненький, напахчений парфумами...

"Звідки це? Як він попав до мене в кишеню?"— Пішта довго роздивлявся прозорий білий клаптик матерії, обшитий тоненьким мереживом.

Ще раз понюхав. Ні, запах незнайомий. Це не Лінині парфуми. Дружина віддає перевагу "Білій троянді", а цей запах якийсь чужий, хвилюючий і звабливий...

Пішта уявити собі не міг, яким чином носовичок опинився в його кишені. Щоправда, був він не на звичному місці, а в правій кишені піджака, куди Пішта ніколи не клав своїх носовичків. Чому ж він поліз по носовичок саме в цю кишеню? Певне, несвідомо відчував, що він лежить там...

Дивина та й годі!..

Ковзаючи поглядом по обличчях своїх супутників, Пішта не переставав думати про той маленький носовичок.

— Що сталося, мій любий пане обер-прокурор? Кримінал?— спитав головний інженер.

— Що ти маєш на-увазі?

— Бачу, ти не впізнаєш носовичка. Поцупив у когось і не пам'ятаєш у кого.

Пішта стояв ні в сих, ні в тих. Потім обличчя його почало червоніти, і він зашарівся так, що не помітити цього було неможливо.

Головний інженер, сміючись, докинув:

— А ну ж бо, пригадай, у чиєму будуарі ти був останнього разу?

— Не мели дурниць!— буркнув Пішта.— Це носовичок дружини.

— Еге ж, дружини, через те й не впізнав!— невгавав головний інженер.

Пішта недбалим рухом сховав носовичок у праву кишеню піджака. Але відразу ж переклав його в ліву внутрішню кишеню й ледь помітно всміхнувся. Проте він не передбачив, який небезпечний цей вчинок. За хвилину Пішта відчув запах парфумів, а ще за мить — що ті парфуми зігрівають його, збуджуючи якесь химерне почуття. Він уже не міг слухати розповідь про свиноферму; ця справа відразу втратила для нього будь-яке значення.

Раптом Пішту кинуло в жар. Він згадав, звідки в нього цей носовичок. Безперечно, це сталося тільки там... Авжеж... тільки там. Але яким чином носовичок опинився в кишені?.. Пішта не міг згадати, коли брав його в руки... Тут криється якась таємниця. Це, безперечно, носовичок Магдалени. Але ж він, Пішта, навіть пальцем не ворухнув, щоб заволодіти ним.

Він пригадав, як колись давно, ще в студентські роки, украв носовичок в однієї дівчини. Той носовичок хвилював його .ще довго після того, як він перестав зустрічатися з дівчиною. Ліна згодом кудись заховала носовичок, а потім і знищила, бо, певно, вважала, що то якийсь особливий сувенір. Однак у Пішти нічого не було з тією дівчипою. Вкрав носовичок — ото й усе! Поставив собі за мету вкрасти — і зробив так! Можливо, його рукою водила якась підсвідома сила... Яка ж то рука

вчинила? Ліва чи права? Носовичок лежав у правій кишені — отже, права...

Пішта поринув у роздуми. Почуття його запалали, закипіли, заклекотіли, ніби в казані, під яким розкладено вогонь.

, . Усі троє сіли в екіпаж.

Пішту охопило якесь заціпеніння. Він сидів, заклякнувши, а його тіло неначе розпікалося зсередини.

"Це неймовірно!—думав він.— А я гадав, що розчарувався в ній... Коли ми сиділи з нею поруч, я нічого не відчував і був дуже щасливий, що зовсім охолов до неї. І раптом маєш! Моя клята рука сама поцупила носовичок. Хіба я знаю, які підступні наміри зародилися в моїй голові тоді, коли рука потяглася до цього маленького носовичка! Ясна річ, украв я його несамохіть, бо ж стільки часу минуло відтоді, а я й гадки не мав, що в кишені лежить сувенір від Магдалени... А тепер, коли я знаю, що її носовичок у мене, то почуваю себе так, ніби в кишені — розпечена жарина..."

Пішта торкнувся рукою грудей і навіть пожалкував, що носовичок лежить так близько до серця. Він і сам не міг би сказати, чому поклав його туди... Певно, дуже хотів, Щоб Магдаленин носовичок лежав саме там... Виходить, його, Пішту, затягло у вир. Отже, він сам себе не знає і не може відповідати за свої вчинки... Поки його свідомість з радістю позбувається старих гріхів, десь там, у її глибині, в якихось загадкових безоднях лихі мешканці т°го темного світу чинять'величезну підлоту — наказують йому поцупити сувенір, поцупити в будь-який спосіб — хай це буде навіть крадіжка зі зломом... щоб той сУвенір причарував потім його серце. " Екіпаж розвіз їх по домівках. Пішта вийшов першим — його квартира була найближче. Він радів, що залишиться На кілька хвилин наодинці зі своєю таємницею, зі своїм палаючим серцем... йому треба

було зібратися з силами, щоб з'явитися перед Ліною. Вона не повинна нічого запідозрити.

Пішта скинув пальто і погладив кишеню піджака — чи, бува, не відстовбурчується, чи не помітить Ліна, що там щось лежить.

Пішту чекали з обідом. Щоб запобігти докорам, він удавано жваво вигукнув:

— Всі сусіди витріщили очі, коли побачили, що я приїхав на обід в службовому екіпажі!

Засміявся голосно, але сміх той був нещирий.

— Великі справи діються! Був я оце на свинофермі. Зроду ще не бачив такої афери.

Поки він мив руки, Ліна стояла на порозі.

— Ось розкажу тобі, що наробили оті пани. Ой, що тільки вони наробили!

Пішта дуже зрадів, побачивши тітоньку Каті, яка прийшла до них у гості. Слава богу, йому майже не доведеться розмовляти — поміж теревенів двох жінок і слова не вставиш. Отже зараз він мав право мовчати. Міг дозволити собі слухати їхнє базікання й усміхатися. Але цей сміх був* схожий на гримасу, від якої всі м'язи обличчя аж дубіли, ніби на морозному вітрі.

Тітонька Каті надзвичайно жваво розповідала про родичів, яких нещодавно відвідала. Пішта вже багато років не чув нічого про своїх далеких родичів, бо Ліна не підтримувала з ними зв'язків.

— Ах, отой Верпелеті, той Верпелеті! — примовляла тітонька Каті.— Оце знавець! Чудово розуміється на конях. У конях — усе його життя!

— А ви знаєте, шуряка Верпелеті можна влаштувати на роботу в управу... Саме сьогодні я їздив разом З Чома, і він сказав, що потрібен новий управитель кінного заводу...

— Хай тебе господь благословить!— вигукнула тітонька Каті.

Пішта схаменувся. Оце вже він бовкнув зайве. Чорт його за язик потяг. Адже тітонька Каті всім про це розплеще і враз нацькує на нього шуряка...

Ліна жахнулася і з докором, суворо глянула на чоловіка. Вона нахилилася до нього і торкнулася вилоги піджака.

Пішта злякано перехопив її руку.

— Що таке? Чого це ти так злякався? — вражено спитала Ліна.

— Я? Чого мені боятись?

— Але ж ти злякався!

Ліна допитливо дивилася на нього. Справді, з якої б то причини чоловік схопив її руку з таким жахом, ніби чогось страшенно боявся?..

— Що в тебе в кишені? — спитала вона задумливо.

— У мене?.. В кишені? — Пішта дивився на неї здивованими очима. Він навіть пригладив обома руками піджак на грудях, ніби перевіряв, чи є там щось, водночас доводячи, що кишеня порожня. Слава богу, вона не відстовбурчувалася...

Ліна нічого більше не запитувала, але й не забула Цієї сцени...

— Нерви,— сказав за якусь мить Пішта.— Просто жах, що мені тепер доводиться переживати!

Ліна знову з докором глянула на нього—мовляв, будь обережний, при тітоньці Каті не слід казати зайвого.

Він зрозумів її погляд і повернув розмову на інше. в—■ Дуже важко на новій посаді. Голова паморочиться від клопоту. Стільки справ! Поки у всіх розберешся!..

— Так, так,— кивнула головою тітонька Каті;— Сама тільки свиноферма чого варта... А Магдалена Сенткалнаї...

Пішта мимоволі опустив голову й одним духом випив склянку води, намагаючись приховати збентеження. ^ втім, чого він зашарівся?. І як це так виходить,— тільки-но в людини з'явиться якась таємниця, кожному неодмінно треба зачепити болюче місце... Адже в цьому домі ніхто ніколи не згадував ім'я Магдалени Сенткалнаї. І ось коли в кишені лежить її носовичок, тітонька Каті відразу називає саме її...

— Я чула, що управа змушена продати віллу; вони хочуть чимшвидше позбутися Фері Боронкаї, бо все лихо саме в ньому,— провадила тітонька Каті.

— Лихо? — перепитала Ліна. .

— Так. Хочете вірте, хочете ні, але кажуть, що в тій віллі немає жодної цеглини, яку не можна було б відсудити. Отож вони й прагнуть якнайшвидше спекатися вілли, а далі, мовляв, хай буде, як буде!

— Ліно, голубонько,— мовив Пішта,— я хотів би трохи полежати. Можна?

Тітонька Каті зрозуміла натяк, рвучко підвелася й почала скоромовкою переконувати Пішту в тому, що пообідній сон дуже корисний, тож нехай племінник доспить, а вона тим часом розповість хлопчикам...

— Не турбуйтесь, тітонько, хлопці готують уроки,— перепинила її Ліна.

Пішта зрозумів, що у вітальні йому не вдасться заснути, хіба що він попросить дружину й тітоньку вийти на кухню — мовляв, хоче залишитися наодинці... Через це він пішов у спальню, куди подалася й Ліна, щоб постелити йому ліжко.

Проте, перш ніж лягати в ліжко, треба зняти піджак, бо до нього пристане пух...

Поки Ліна стояла до Пішти спиною, він потай вийняв носовичок й засунув його в кишеню штанів. А тоді повісив піджак на спинку стільця, ліг у ліжко, вкрився ковдрою і вдав, що дуже хоче спати.

— Куди забираєш піджак? — раптом спитав він Ліну-

— Пришити ось цього ґудзика, він тримається на чесному слові,-^— сказала Ліна начебто байдуже.

Коли вона вийшла, Пішта тихо засміявся. Як добре, що він такий обачний! Але за мить йому стало страшно. Подумати тільки,— навіть таку незначну таємницю людина не може зберегти надовго. Дружині ніколи раніше й на думку не спадало, що він може щось ховати у внутрішній кишені піджака. А тепер Ліна — це абсолютно ясно — взяла піджак, щоб перевірити. На цей раз удалося врятуватися, але що буде далі?..

Пішта намагався заснути, однак із ним знову почало діятися щось химерне. Мабуть, носовичок випромінює якісь таємничі струми... Пішта відчув, що в кишені його штанів раптом так запекло, ніби хтось накидав туди розпечених вуглин.

Він розкинувся на ліжку, і якесь дивне бурхливе почуття насолоди охопило все його єство.

Прокинувся Пішта від тихого голосу Ліни:

— Любий мій, дядечко Кардич передав тобі термінового листа.

Жінка була така ласкава, така лагідна, якою він її Давно не бачив.

Пішта потер лоб, встав з ліжка і прочитав листа. Дядечко Кардич писав, щоб він негайно прийшов у Кредитний банк.

— Скажи, що я зараз буду.

Ліна вийшла з кімнати жваво, немов дівчина. Нічого не знайшовши в кишенях чоловікового піджака, вона заспокоїлась. О, якби вона тільки знала, яку жагу викликав у Пішти маленький носовичок!..

У Кредитному банку панувала тиша. Залізні жалюзі напівопущені, парадний вхід — на замку. Довелося зайти з подвір'я. Пішта дуже здивувався, побачивши, що ^сі службовці на місцях — сидять і мовчки працюють. Здавалося, він увійшов у якусь каплицю. Відчувалося, службовці чимось пригнічені; навіть слуги в уніфор-м* сновигали туди й сюди безшумно і були схожі на Спільників з похоронного бюро.

Дядечко Кардич сидів у себе в кабінеті. Побачивши Пішту, він рвучко підвівся і рушив йому назустріч, так весело і бадьоро, що Пішті стало моторошно, бо вигляд Кардича аж ніяк не відповідав тій гнітючій тиші, яка панувала в банку.

— Сервус, друже мій любий! — вигукнув Кардич і обома руками потиснув Піштину руку.

— Невже у вас і по обіді працюють?

— Аякже, аякже... ха-ха, це ж тобі не управа, а банк. Ну, сідай, будь ласка. Хочеш хорошу сигару? Закури —-розмова піде краще.

Пішті було трохи незручно в величезному., глибокому кріслі, оббитому шкірою — здавалося, що він потопає в ньому. Певно, дядечко Кардич придбав ці крісла, щоб навіювати на своїх жертв страх. Сам дядечко був низенький на зріст, але вже звик до крісел і підстрибував у них, наче якийсь химерний, небезпечний звір.

— Ти не був по обіді на службі?

— Ні. Як по правді, то проспав.

— Зрозуміло, зрозуміло — поїздка на ферму, свіже повітря... От і розморило. А втім, кожен займається своїми справами...

Кардич засміявся так смачно, аж у горлі в нього заклекотіло.

"І в цього штучні зуби,— подумав Пішта.— Але кращі, ніж.у бургомістра, природніші".

— О, друже, свиноферма — то велика, дуже велика справа,— повів далі дядечко Кардич.— Золоте дно, а не ферма! Треба тільки правильно підійти до неї. Ось глянь сюди. Ми живемо в самісінькому центрі Альфельда, в кукурудзяному царстві! Не посіви, а справжні кукурудзяні джунглі! Пригадую, коли ще я був хлопцем, У кукурудзі заховався бетяр 1. Шукали його жандарми,

1 Бетяр — розбійник; у старій Угорщині бетярами називали також бідних селян-наймитів, які дезертирували з австрійської армії або тих, що тікали від поміщиків.

шукали —і не знайшли. А один мій вівчар колись — теж у дитинстві — здибав у кукурудзі самого Шандора Рожу !. Шандор Рожа сказав йому: "Синку, біжи-но в місто й принеси мені хліба та сала". Той побіг і приніс. Звичайно, Рожа дав йому за це гроші. Вівчар і досі шкодує, що не виказав його жандармам. А втім, біс його знає, чи шкодує?! Вони всі заодно! Бетяр з бідняком одним миром мазані. їх не розбереш! Мій наказ вівчар ніколи не виконає так сумлінно, як прохання того бетя-ра. Це і є романтика! А чи знаєш ти, що саме романтика підтримує життєву енергію? Якщо зникне романтика, зникне й фантазія. А без романтики й фантазії не буває жодного справжнього діла!..

— Як на мене, в цій справі було забагато романтики.

— В якій? Ти маєш на увазі ферму? Дуже й дуже помиляєшся. Це надійне прибуткове підприємство. Щоправда, таким воно стане тільки тепер.

Старий говорив натхненно, палав і кипів. Він був щасливий, усе єство його випромінювало бурхливу життєрадісність.

— Глянь-но на місто. Ти ж знаєш, які величезні в нього володіння! Однак скрізь маємо самі тільки збитки. Візьмімо хоч би пасовиська. Хіба розумно залишати під пасовиськами тридцять дві тисячі хольдів землі?! Чи ж то не гріх у наші часи?! Правда, багато тут і солончаків, але є й чудові землі! Треба обстежити всю округу, скласти карту грунтів і точно визначити, яку ділянку варто зорати, а тоді взятися до діла по-справжньому і засіяти все кукурудзою. Осінь уже близько; саме час почати обстеження земель. А на ту осінь місто матиме стільки куку-РУДзи, що годуй хоч десяток тисяч свиней. Скінчивши

'Рожа Шандор (1813—1878)—відомий ватажок бетярів, £еРой популярних народних пісень; у 1848—1849 рр. під час нацки "ально-визвольної боротьби проти Габсбургів він зі своїми загонами °°ровся на боці революційної армії.

підрахунки, треба негайно укладати угоду з окремими хазяями. Хай один вигодовує на рік сотню свиней, інший три сотні. Гроші повинні залишатись у нас в кишені. Господарювати треба розумно. Якщо розбагатіють люди, збагатиться і місто; настане край дефіциту. Міністр наголошує, що дасть кошти тільки на рентабельне підприємство, на прибуткове капіталовкладення. Ми досі обходилися без водогону, то потерпимо ще рік-два. Правильно? Будемо пити вино, навіщо нам вода?! Гроші нам потрібні, мій любий, грошенятка, синку! Популярнішої пропозиції ще ніхто не виносив на розгляд магістрату.— Очі в Кардича блищали; він перевалювався з боку на бік у величезному кріслі, мов той ведмідь.— За безцінь можемо заволодіти всім. І не доведеться вкладати в цю ферму жодного філера. Нехай стоїть, біс із нею! Бетон усе витримає. Найняти сторожа — та й годі. А коли настане час — загнати на ферму сотні свиней, цілі стада. Жаратнок не потребує сторонньої допомоги, ми й самі вигодуємо все поголів'я. Всі городяни благословлятимуть нового обер-прокурора. На різдво вже матимемо стільки бекону, що будемо продавати його нижче собівартості. В майбутньому способом торгівлі буде демпінг. Так роблять у Канаді, так роблять у Росії, так робитимемо й ми. Слід створити ринок збуту. Це ж добре, що у свій час бургомістр дозволив будувати ферму на землях управи, а не виділив для неї якоїсь іншої ділянки. Отже, місто забезпечило собі право на ферму. І цього права ніхто не може нас позбавити.

Обер-прокурор починав розуміти всі тонкощі задуму дядечка Кардича. Він аж здригнувся. Проте не міг не погодитися з його ідеєю.

А дядечко Кардич тим часом вийняв із столу товсту папку й почав діставати з неї якісь документи.

Натхнення його чимдалі зростало, а з язика спурхували сотні тисяч пенге. Кардич говорив про них так, ніби йшлося про якийсь десяток монет...

Пішта задивився на його зуби, тільки тепер помітивши на деяких золоті коронки. Пішті раптом здалося, що він заглядає в пащу вовкові.

Потім Кардич простяг йому вже підготовлену для підпису угоду на віллу та кредитну угоду банку. Тут же лежала пака векселів і довжелезний страховий поліс.

— Підпиши ці документи, друже. Ще ніхто в місті не підписував вигідніших угод.

Пішта взяв угоду і почав читати. Він сидів пригнічений і думав тільки про те, щоб Кардич не помітив цього.

Ураз до кабінету ввійшов юнак, який приніс документи на підпис.

Дядечко Кардич скинув окуляри і глянув на нього.

— Давай-но їх сюди, синку,— сказав він і знову надів окуляри. Потім добродушно повів далі:—Добре, хлопче, дуже добре. Твої начальники задоволені тобою. Питання про твоє зарахування в штат уже вирішене.

Високий, симпатичний юнак з чепурною зачіскою та гарною краваткою зніяковіло мовив:

— Уклінно дякую, пане генеральний директор. Дядечко Кардич усміхнувся:

— Люблю молоде покоління. Розум у молодих свіжіший, вони енергійніші, працьовитіші, ніж колись були ми. За часів моєї юності

молодь тільки й знала, що танцювати та залицятися. Хіба ми були здатні на якісь серйозні справи?! Приходили вранці на роботу в банк після нічних гулянок і починали чистити нігті... Тепер Настали інші часи. Тепер, якщо хочеш домогтися чогось Ужитті, треба добряче попріти!..

Кардич підвівся і поплескав юнака по плечі. Той був на голову вищий від нього і мав атлетичну статуру.

~— Слід займатися спертом: боксом, плаванням, фех-тУванням. Це зміцнює м'язи. Треба любити не шампан-СЬі а спорт, еге ж?

Юнак усміхнувся й опустив очі.

— Ну, гаразд. Сьогодні одержиш наказ про призначення. А хто твій батько?

Юнак глянув на могутнього пана чистими, невинними очима.

— Складач у друкарні, пане генеральний директор,

— Хто? — приголомшено перепитав той.

— Складач.

Обличчя в банкіра миттю стало суворим,

— Не розумію тебе.

— Батько вже тридцять чотири роки працює складачем у друкарні "Жаратноцької газети". Хороший, порядний чоловік, живе тільки для сім'ї. Мене, старшого сина, віддав учитися. сТут, у місті, в колежі, я склав екзамени на атестат зрілості як стипендіат, бо весь час учився на відмінно.

— Он воно що! — промовив генеральний директор.-Ну, йдіть на своє робоче місце і працюйте.

Юнак уклонився й вийшов.

Дядечко Кардич почав міряти великими кроками кімнату.

— Яка необережність!.. Казна-що! Чому вони не можуть доповісти мені про все завчасно?! Та й розбазікався я не до речі. Наші сини хіба працюють? Дідьк3 лисого! Залицяються до дівчат, пиячать! Нічого не вдієш— процес перевиховання відбувається повільно! Мої* дітей ніяк не можна було примусити вчитися. Ми перетягували їх з класу в клас тільки тому, що запрошували викладачів на бенкети... Чого тільки не зробиш для ріД' ної дитини...

— Скажіть, будь ласка, мої справи залагоджені?-" спитав обер-прокурор, чимдалі глибше вникаючи в сут[Документів.

— Аякже, любий!

— Як бачу, частина суми вільна.

— Безумовно, це так і визначено. Дядечко Кардич Ус| вміє передбачати. Ми відкриємо поточний рахунок, < якому вся сума буде записана на тебе, а виплати здійснюватимуться через цей рахунок. Вільна сума — точно не пам'ятаю, скільки там, здається, близько п'ятнадцяти тисяч,— повністю в твоєму розпорядженні.

— Зрозуміло.

— Завтра до обіду матиму честь знову тебе бачити, і тоді покінчимо з усіма формальностями.

— Ясно.

— Підписи й таке інше...

— Гаразд...

Пішта вийшов від Кардича схвильований і спантеличений. Опинившись на вулиці, він чомусь порівняв себе з дівчиною, яка втратила невинність, уперше відвідавши холостяцьку квартиру. Йшла туди горда, самовпевнена, а повертається жалюгідна, розтоптана...

Подумати тільки! В нього є поточний рахунок у цьому могутньому банку, де ще недавно він не домігся б і трьохсот пенге кредиту! І раптом — п'ятнадцять тисяч віддано в його розпорядження! Віддано — та й край... Ні, він ніколи їх не чіпатиме!..

Душею Пішти оволоділо сум'яття — це точилася запекла боротьба між його колишнім і нинішнім "я"; думки переплуталися, йому було страшно, він почував себе нещасним. І прямував вулицею, сам не знаючи куди. Інколи хтось вітався з ним, тоді Пішта квапливо зривав З голови капелюх, хоч і не знав, з ким вітається. Однак Робив це якнайпривітніше, бо здавався собі напрочуд Маленьким та нікчемним.

Біля пошти він раптом зупинився. Повагавшися трохи, зайшов, попросив бланк і телеграфував братові, щоб т°й негайно приїжджав — мовляв, хоче з ним поговорити.

Піщта відчував, що вчинив правильно: Меньхерт —-єдиний, кому він може звіритися. Бо навіть Ліні тепер ?,е відкриєшся. Про такі речі дружинам не кажуть... ^тРашно навіть повертатися додому...

Пішта брів та брів вулицями, аж поки нарешті не звернув у якийсь провулок. Тут він відчув себе вільніше. Чим більше вужчав провулок, який звивався повз монастир піаристів та повз довгі ряди хат і виходив у

робітничий квартал, тим легше Пішті дихалося. Опинившись серед зовсім маленьких хатинок, він зупинився й уважно оглянув їх. Ці хатини треба знести й побудувати сучасний робітничий квартал. Пішта й гадки не мав, як можна все це здійснити, проте сама думка заспокоїла його. Бо він шукав заспокоєння. Його охопило бажання робити добро бідним — тим, хто з невідомих причин не може домогтися успіхів у житті, тим, хто не має такого могутнього добродійника, як дядечко Кардич. На свинофермі треба запустити виробництво хоча б для того, щоб дати роботу людям, які тепер її не мають і, голодні, з жахом чекають зими...

Пішта трохи пожвавішав й став міркувати, в який би то спосіб допомогти біднякам. У голові роїлись фантастичні плани. Слід розпочати прокладання каналізації, щоб забезпечити людей роботою... Він уже бачив розкопані вулиці, робітників з кайлами та лопатами, бачив, як по суботах робітники йдуть одержувати зарплату.

Ні, ні, тут вируватиме життя! Воно повинне забуяти, бо' йому, Пішті, доля подарувала цю посаду для того, щоб він став захисником, порадником і помічником простих людей. Доведеться збудувати велику міську лікарню. Ця проблема/ до речі, як і десяток інших проблем, висіла в повітрі ось уже кілька десятків років. Лікарі постійно нарікали на те, що в старій лікарні неможливо працювати, що хворі перебувають у жахливих умовах.

Пішті враз забаглося поговоритиз лікарями. Доктор Маннхейм саме в цей час завжди буває в казино. Колись він мало не годину розповідав про умови роботи в лікар' ні... Пішта рвучко повернувся й пішов назад, щоб зайт*' в казино. Доктор Маннхейм, напевно, там.

Він квапився так, —наче за ним хтось гнався. Звернув на головну вулицю і хутко піднявся сходами.

У приміщенні — звична тиша. Швейцар шанобливо прийняв від нього капелюх і пальто. Пішта попрямував в кімнату для картярів і спитав:

— Доктор Маннхейм тут?

— Ні, пане, немає.

Проте там був доктор Мартіні.

Як і завжди, вони грали в карти. Для Пішти одразу звільнили місце, і він, мов справжній завсідник, сів грати в ремі.

Та грав він неуважно — викидав хороші карти й ніяк не міг устежити за тими, що вийшли з гри. Першу партію програв, другу теж. Над ним почали підсміюватись. Нарешті Пішта отямився і виграв партію, але виграш був незначний.

— Ну, то що ж вирішили з тією фермою? — несподівано спитав доктор Мартіні.

— З фермою?.. А що з нею треба вирішувати? Доктор Мартіні підвівся і попрямував у залу. Пішта

мимоволі рушив за ним, наче відчував, що мусить вислухати думку опозиції.

—— Треба розправитися з цими баконськими1 бетяра-ми! Управа повинна взяти ферму в свої руки. Але в нас, звичайно, головними є не інтереси міста, а інтереси шахраїв. Я вже наперед бачу, як вони будуть клопотатися, Щоб дістати від міста субсидії. Хай не думають, що за рахунок городян ми витягатимемо їх з багна. Ферг Боронкаї побудував собі віллу з цегли, призначеної для будівництва ферми! Ха-ха-ха! Бачив таке? Віллу буде продано з молотка. Якийсь шмаркач, сховавшись за широку спину віце-губернатора, будує собі князівський палац, щоб потім одержувати прибутки від свиноферми.

1 У Баконських горах, схили яких поросли непрохідними лісами, ховалося багато бетярів.

1/г 8 Жігмонд Моріц 225

Добрячий урожай, хіба ж ні? Ну, хай начуваються — ми ще розслідуємо історію цього будівництва! У Фері Боронкаї два роки тому й щербатого філера не було за душею, а тепер його борги взяв на себе Кредитний банк, бо інакше його запроторили б у тюрму... Пане обер-прокурор, прошу вас: найближчим часом займіться цим, вивчіть цю справу і вимагайте, щоб на віллу Боронкаї наклали секвестр, бо той негідник скористається кількома днями, поки будинок вільний, і продасть його. Тоді справа дуже ускладниться. Я певен, що пан Боронкаї згоден сьогодні ж продати свою віллу навіть за півціни,, аби тільки уникнути неприємностей... Вся відповідальність лягає на тебе. Треба схопити цього пацюка в його норі, задушити в багні каналізації. Таких паскудників слід карати! Якщо існує закон для дрібних злодіїв, треба, щоб він існував і для великих!

Обер-прокурор, зблiднувши, мовчав. Він ладен був провалитися крізь землю. Сказати, що Фері Боронкаї вже продав віллу? І саме йому, обер-прокуророві, .який мав порушити проти нього судову справу... так, як цього вимагала громадська думка.

— Ти тоді ще не брав участі в тих справах, а я вже двічі вносив інтерпеляцію про зловживання Фері Боронкаї. Всім відомо: досить звичайного доносу — і проти Боронкаї буде порушено такий судовий процес, якого ще в нашому місті не бувало. Факти вже зібрані. В моїй адвокатській конторі зберігаються всі документи, донесення, свідчення робітників; все це дуже ретельно вивчене й опрацьоване. Я не хочу порушувати цього питання, бо воно — в компетенції обер-прокурора. Адже ти ще не ввійшов до їхньої мафії! Макроці, друг віце-губернатора і головний ватажок тієї шахрайської компанії, безумовно, ніколи б не зробив цього. Але нова, людина, іД° її висунула на високу посаду громада, може на таке зважитись. І зробити це треба обов'язково! Тоді

покотиться лавина... Якщо ти зважишся на цей хоробрий крок, то станеш найулюбленішим, найповажнішим захисником міста. А потім вже матимеш можливість придбати для міста всю ферму безкоштовно. Тільки від цього шахрая Кардича тримайся подалі, бо він у всій компанії найбільший інтриган. Він і на тебе вже пазури гострить. Я чув, що ти з дружиною був у нього на вечері,

— Та він — мій родич.

— Он воно що!— промовив доктор Мартіні і глибоко затягнувся димом сигари.— Он воно що! Ну, в такому разі вважай, що я нічого тобі не казав.

— Чому? Хіба це від мене залежить?

— Ну, правда, правда.

— Дружина Кардича —онука Фердінанда Коп'яша, а Фердінанд Коп'яш — рідний брат мого діда. —— Цікаво. А як дівоче прізвище твоєї дружини?

— Сенткалнаї.

— Сенткалнаї? Отакої!..

— А що в цьому поганого?

— Поганого? Нічого. Вважай, що я нічого не сказав... просто дивуюсь з цієї випадковості. Звісно, рідна кров — це рідна кров...

— В чому ви мене підозрюєте? Я рішуче протестую...

— Вибачте, пане обер-прокурор, але я не сказав про вас жодного поганого слова. Я ні в чому вас не підозрюю.

— А тон? Цей іронічний тон?!

— Прошу вибачити, тисячу разів прошу! Я не знав усіх деталей. Тепер це виглядає трохи інакше.

— Так уже воно є в Угорщині: країна маленька, всі між собою родичі. Може, й ми з вами теж?

— А чого б і ні? Ваша бабуся і моя бабуся — жінки. Тут, в Угорщині, це вже підстава для родичання за умови, що в людей спільні думки та інтереси. В даному випадку думки та світогляд різні, отже, облишмо досліджувати ці родинні зв'язки... Щиро кажучи, я симпатизував вам, пане обер-прокурор, тому й розмовляв так конфіденційно. Однак якщо пан Кардич ваш дядько, а Сенткалнаї, цей головний шахрай, ваш шуряк, то, безперечно, нам з вами важко буде знайти спільну мову. Угорщина — це драговина протекцій та інтриг. Це така химерна трясовина, що коли хтось уже загрузне в ній, то або акліматизується, або гине. Рослини, які полюбляють це середовище, бурхливо розквітають, а ті, які не полюбляють його, приречені на загибель. То, прошу вас ласкаво... Ми з вами навряд чи породичаємось.

— А як прізвище вашої матері?

— Передусім я лютеранин з Північної Угорщини, з комітату Сенеш. Хоча б через це я вважаю за неможливе, щоб наша родина могла колись породичатися з Ко-п'яшами чи. Сенткалнаї. До речі, дівоче прізвище моєї матері — Малатинська.

— Малатинська!—вигукнув обер-прокурор.— А моя матінка Жужанна Батаї...

— Верi-Батаї з Сабольча?

— Ні, з комітату Гьомьор. А її матір звали Свою Ма-латинською.

— Казна-що!

— Бачите, і справді не дуже легко звільнитися від родинних зв'язків. Все-таки Угорщина — маленька країна. Навіть стара Угорщина, яку ми звикли називати Великою К

— Батько мій був кушніром. Звичайним майстром-хутряником. Він примандрував у Жаратнок; тут і оселився. Але дружину взяв із рідних місць —привіз Н звідти.

— А моя бабуся була дочкою ткача. Вона — з відомих подолінських ткачів. Наскільки мені відомо, її родина у Верхній Угорщині давним-давно вимерла.

1 До першої світової війни Трансільванія, частина північної Югославії, Південної Словаччини та Закарпаття входили в т. зв. Велику Угорщину.

— Малатинські з Подоліна? — засміявся доктор Мартіні.— Неймовірно! Моя мати — теж із того роду!.. То ми й справді могли б узятися за рятування свиноферми.

— Я думаю, що не слід за родинними ознаками одних гудити, інших — хвалити. Врешті усі ми люди, а людину треба оцінювати за її вчинками. Оце буде справедливо.

Доктор Мартіні замислився.

— Отже виходить, що, за правом родичівства, я мав би купити віллу Фері Боронкаї, і це звело б нанівець усю мою громадську діяльність. А ти, любий родичу, не посприяв би мені в цьому ділі?

— На жаль, ти спізнився на один день.

— Що значить спізнився?

— Віллу вже продано, сьогодні підписано угоду.

— Хто ж її купив?

— Я.

Доктора Мартіні ніби громом ударило. Він витріщився на обер-прокурора і розкрив рота так, що й сигара випала.

— І за скільки?

— В усякому разі нижче собівартості... Моя скромна родинна спадщина не витримала б якоїсь надзвичайної суми. Віце-губернатор посприяв мені, і я купив віллу.

— Чудово!

Вони трохи помовчали, усміхнено перезираючись, хоч обом було зовсім не весело.

—— А втім, коли ти вважаєш, що я не повинен був купувати цю віллу, я хоч сьогодні відмовлюсь від неї на твою користь.

— Ні, ні; дуже дякую.

— А чому? Вілла гарна. ~— Ні — значить ні.

— Про історію її будівництва я нгчого не знав. Будинок записаний на ім'я Боронкаї і обтяжений боргами. Я зі свого поточного рахунку переказав Боронкаї майже Всі гроші, тож у мене, по суті, нічого не залишилося.

Є тільки невеличка сума, і я дуже стурбований. До речі, для остаточного підписання угоди потрібна згода моєї дружини, а вона не хоче брати на себе такий тягар, бо не звикла жити в розкошах. Правду кажучи, я маю ще тільки тимчасовий контракт. Якщо дружина не підпише його, він утратить силу.

— А гроші на рахунку теж у вас спільні?

— Ні, це власність Коп'яшів. Проте, звичайно, я володію майном разом з дружиною, а отже без її згоди не можу, та й не хочу нічого робити.

— Ти підписав контракт сьогодні?

— Сьогодні.

Доктор Мартіні нервово заходив по~Залі.

— Хай йому чорт! Завжди я спізнююсь. Те, що я оце тобі розповів, треба було розповісти вчора. Не може бути, щоб ти пішов на цю аферу, якби я тебе вчасно поінформував. Друже мій, на тій віллі немає жодної не-краденої цеглини. Фері Боронкаї побудував усе з матеріалів, призначених для будівництва ферми. В моїх руках — обвинувальні документи, ясніші , за божий день.

— Скажи-но, будь ласка,— мовив обер-прокурор,—; яким чином управа може заволодіти фермою? Я сьогодні їздив туди разом з

головним інженером та радником з економічних питань і примусив їх показати мені геть усе. Будівля першорядна. Якби влаштувати так, щоб місто дешево або навіть безкоштовно придбало ферму, з неї можна було б зробити велике прибуткове підприємство.

Доктор Мартіні замислився. В нього промайнула думка, що тепер саме час із допомогою цього доброзичливого, але необізнаного зі справою обер-прокурора проникнути в господарство міста. Це єдина людина в ЖЗ-ратноку, з якою йому вдалося встановити родинні зв'язки. Час минає; треба ж колись покласти край опозиційній боротьбі...

Мартіні важко зітхнув і сказав:

— На жаль, я мушу йти додому. І не тільки тому, що дружина чекає, — я запросив на нараду декого з панів, вони вже, певно, зібралися... Однак завтра ввечері, якби ти зволив зайти до нас, я б висловив свою думку щодо цього питання.

Вони попрощались, і Пішта теж подався додому. Коли він уже входив у ворота будинку, поряд зупинився велосипедист, що розвозив телеграми.

— Кого шукаєте?

— Пана обер-прокурора Коп'яша.

— Це я. Давайте сюди.

Він розписався за телеграму й прочитав її. Брат телеграфував, що виїздить дев'ятигодинним поїздом і о пів на дванадцяту ночі буде в місті.

Пішта розірвав телеграму на дрібні клаптики, викинув їх і тільки тоді зайшов у квартиру.

— Багато клопоту із свинофермою,— сказав він Ліні.— По обіді ми обговорювали це питання; розповім тобі після вечері. Об одинадцяцій годині нарада в управі.

— Вночі?

—— Так, бо завтра —вранці, певно, доведеться порушити кримінальну справу. Жах, які діла творив цей Макроці!

Пішта помив руки, потім сів за стіл у їдальні й почав вечеряти. Він переповів Ліні в загальних рисах, трохи при цьому перебільшивши, плани передачі свиноферми в руки управи.

Час минав непомітно, і Ліна нагадала: вже чверть на одинадцяту.

-—Я страшенно втомився,— сказав Пішта.— Добре бУло б поспати, але що вдієш — упрягся до воза, то й тягти його треба.

Ліна провела чоловіка до воріт і в темряві розцілувала його, наче служниця, яка прощається зі своїм зальот* Ником-солдатом.

Пішта подався на вокзал. Йому було соромно за те, що сказав Ліні неправду. Це востаннє, подумав він. Більше він ніколи їй не брехатиме.

Замислившись, Пішта простував вулицею, оглядаючи будинки, в яких мирно спали городяни. Скрізь було темно, світилося тільки в кав'ярнях та корчмах. Дивно, але завжди знаходяться люди, які мають можливість вкрасти в ночі годинку за рахунок завтрашнього трудового дня.

Пішта дивився на місто, як господар на свої володіння. Головне, щоб люди спокійно спали. Ось багатоповерхові будинки. В одних містилися крамниці, в інших мешкали люди. Кожна людина має жити в достатках. О, як доводиться їй хитрувати, щоб здобути спокій! Життя в звичайних

людей просте й буденне... А в керівників воно складніше. їхній шлях тернистий, бо вони мають думати і клопотатись за народ...

Меньхерт приїхав швидким поїздом. Потужний паровоз сіпався і чмихав — перед ним іще лежав довгий шлях. Шлях через кордони, на далекі простори широкого світу, на Схід. Ось куди треба було б відправляти врожаї, зібрані на угорській землі, та угорські товари! Але цього робити не можна. Не можна через те, що на кордоні митний бар'єр зупинить неживого пасажира — товар; зерно й промислові вироби там і залишаться... Цікаво, як же повинні працювати уночі ті, від кого залежать долі європейських народів?..

Пішта розцілувався з братом.

— Що сталося? — спитав Меньхерт стурбовано.

Розмова з доктором Мартіні трохи заспокоїла Пішту. Він навіть знайшов у собі сили посміхнутися.

Вони сиділи в корчмі неподалік од вокзалу. Меньхерт замовив печеню з свинини йі фреч. Пішта попросив чорної кави, але коли її принесли, відсунув чашку — пити перехотілося. Поворотний поїзд вирушав назад о перші*1 годині ночі, отже, на розмову з братом залишалося близько години.

— Я просив тебе приїхати, бо хочу з тобою порадитись. Вже думав, що збожеволію... В цьому місті немає нікого, з ким би я міг так відверто поговорити, як з тобою. Я опинився в дуже химерному становищі; давні друзі враз відійшли від мене, віддалилися. Вони не розуміють, що зі мною коїться. Якби я сказав їм усе, то викликав би в них тільки почуття заздрості;'навіть наперед знаю, що б вони сказали. Вони б мені порадили не стрибати занадто високо. Однак що сталося, те сталося. Доля кинула мене в нове, вище середовище. Я перейшов, так би мовити, в зовсім інший стан. І мушу вистояти з честю. Та за цей короткий час я

ще не'знайшов людей, з якими зважився б поділитися своїми думками. Та й мене, безперечно, ніхто не зрозумів бц! Вони сказали б: якщо не витримуєш ритму нового життя, відмовся від усього й повернися назад, до свого колишнього тихого існування. Але я не можу повернутися назад! Адже життя не зупиняється... Колишню посаду я втратив, а вибирати нема з чого. Ось так: або пан, або пропав...

Пішта розповів Меньхертові все. Він не пропустив жодної деталі — ясно і чітко змалював ситуацію. Так звірятися він міг тільки братові.

Меньхерт, для якого всі ці речі були такі само далекі, як нещодавно і для самого Пішти, слухав уважно й серйозно. Адже він теж був Коп'яш і теж відзначався тим, Що завжди прагнув реалізувати здобуті знання, запровадити їх у життя, маючи на увазі й комерційний бік справи. Проте йому ніколи не вдавалося зібрати такий капітал, Щоб здійснити свої мрії, і всі його починання зазнавали краху.

Вислухавши Пішту, Меньхерт сказав, що згоден з ним.

Він схвалив купівлю вілли, визнав слушність Піштиних намірів — піднятися на вищий суспільний щабель. Отже слід і зовні бути схожим на тих, з ким працюватимеш та спілкуватимешся в майбутньому, бути гідним їхнього товариства. Якщо ж лишишся "дрібнокаліберним", то й близько не підступиш до сильних світу цього. І неодмінно програєш битву... Такий закон життя.

Схвалив Меньхерт і план дій щодо свиноферми. Якщо Пішта візьме цю справу в свої руки, свиноферма даватиме неабиякий зиск. Тож треба неодмінно починати справу. По суті, посада обер-прокурора передбачає в одній особі арбітра й ініціатора будь-якого діла. Обер-прокурор повинен скористатися з цього.

Меньхерт визнав за правильні всі дії старшого брата. Пішта був дуже задоволений. Що то воно значить — спорідненість душі!..

Він з любов'ю дивився на Меньхерта, відчуваючи до нього велику вдячність — адже брат своїм, хай навіть і пасивним співчуттям зміцнив його плани.

Час проминув швидко.

Коли Пішта проводжав Меньхерта до вагона, його раптом мов морозом обсипало: він забув узяти з собою гроші й гарячково нишпорив по кишенях. Знайшлася банкнота в двадцять пенге і більше нічого. Решту він витратив у корчмі. •

— А гроші в тебе є?— спитав він брата.

— Чого нема, того нема. Сім пенге — увесь мій скарб.

— Ну, на квиток вистачить... У банку у мене відкрито поточний рахунок на п'ятнадцять тисяч пенге. Тільки-но дорвуся до якихось грошей — одразу перекажу тобі певну суму.

— Спасибі...

— Ой-ой! Забув про найголовніше — про дядька Берці...

І Пішта квапливсь розповів братові про затію з вугільною шахтою — про те, що дядько Берці підписав угоду з управою і ніби вже й відправив вагони зі зразками вугілля. Сказав і про те, що з авансу в сто тисяч пенге, за домовленістю з дядьком, він, Пішта, одержить двадцять тисяч.

Меньхерт приголомшено глянув на нього.

— З дядьком Берці будь обережний! Йому не можна довіряти! Все життя він брехав.

— Нічого поганого статися не може. Я віддав перевірити те вугілля на якість, а головному інженерові сказав, щоб вони підійшли до цього питання з максимальною серйозністю, бо, мовляв, я не беру на себе ніякої відповідальності. Домовились ми й про те, щоб мою частку — оті двадцять тисяч — притримали, бо хочу переказати їх на свій поточний рахунок у банку. Крім того, я не чіпатиму цих грошей. Не торкатимусь і п'ятнадцяти тисяч — адже їх, можливо, доведеться повертати. Краще позичу певну суму в когось, хоч поки що й гадки не маю, як це зробити. У жодного з моїх друзів нема зайвих грошей, навіть кількох сот пенге... Ну, годі про це, якось воно та буде... До речі, що з Альбертом?

— Нещасний він чоловік! Не з'являвся протягом року, а оце днями прийшов і каже, що ладен накласти на себе руки.

— Мені він теж писав, що хоче вбити всю сім'ю, а потім і себе. Довелось переказати йому гроші. Так само й Адел-Ці — вона теж бідує. Отож у мене нічого не лишилося. Отакі-то в нас брати та сестри...

Поїзд мав ось-ось рушати, а їм ще треба було багато про що поговорити.

— Коли зустрінешся з Альбертом, скажи йому — хай потерпить трохи. Я не забуду про нього. Докладу всіх зусиль, щоб улаштувати на пристойну службу. Неодмінно потурбуюсь про нього, хоч це мені буде й нелегко. Не уявляю собі, куди можна його пристроїти... Краще було б, якби він знайшов собі в Будапешті бодай тимчасову роботу...

— Будь обережний, дуже обережний з цими родичами! —■ Зате тобі місце в нашому музеї забезпечене. Ти —

зовсім інша^ річ! Тільки склади якомога швидше план Роботи й програму обладнання музею. Ну, хай тебе господь благословить, Меньхерте рідний! Я тобі безмежно вдячний за твою доброту. Який я радий, що ми розуміємо один одного, що я можу в усьому тобі звіритися!

Поїзд рушив. Меньхерт стояв на підніжці. Брати ще раз поцілувалися. Пішта вийняв носовичок і довго махав услід поїздові. А тоді витер очі й висякався.

— Здрастуйте, пане обер-прокурорг— раптом обізвався хтось.

Пішта злякано озирнувся.

То був місцевий лікар.

Вони потисли один одному руки.

Лікар, усміхаючись, дивився на Пішту.

— Проводжав меншого брата,— сказав Пішта, випереджаючи запитання, хоч, власне, в цьому не було жодної потреби.

— Я теж проводжав родичів. У всіх нас є родичі... Шкода тільки, що вони бідні,— відповів лікар і засйіявся. Певне, був трохи напідпитку.— Людина повинна мати гроші, щоб родичі були нею задоволені...

— Я не можу поскаржитись,— відповів Пішта й подум-ки всміхнувся, згадавши про дядечка Кардича.—'Адже бувають й непогані родичі.

— Аякже... звичайно, родичі всі хороші,— мовив лікар,— але вони чомусь завжди прагнуть сісти тобі на шию. Бо, бачте, родич не той, в кого справи йдуть добре, а той, у кого вони кепські. Коли б у мене був.якийсь багатий родич, я б ставився до нього, як до родича найближчого, сподіваючись на грошову допомогу або протекцію. Одна тільки біда — ніяк не можу впіймати багатого родича... Зате бідні родичі чудово вміють зв'язувати по руках і ногах. Аж сам часом дивуюся!

Вони вийшли на привокзальний майдан.

-т— Ось якби пан обер-прокурор виявився моїм родичем!— несподівано сказав лікар.— Для мене це було б справжнє щастя! Мені дуже хочеться стати санітарним інспектором. Та, на жаль, не маю жодного родича, в якого міг би попросити протекції.

— Протекція для цього не потрібна,— похмуро відповів Пішта.— Досить мати хист, бажання й наполегливість.

— Аякже, аякже!— похопився лікар. Мабуть, подумав, що бовкнув зайве й що його слова не сподобались обер-прокуророві.— Про те і йдеться. Я люблю свою роботу. Вже чотирнадцять років працюю в місті, маю велику •практику. На посаду інспектора претендував кілька разів, але досі не знайшлося людини, яка допомогла б мені. Воно, власне, й не дивно: адже лікарів у місті багато. Не давати ж кожному цю посаду!..

Лікар зрозумів, що обер-прокурор не має наміру за-•пропонувати йому свою протекцію, і тому знову перейшов на гумористичний тон.

— Ну, годі! Якщо мені ще раз удасться народитися на світ, то я вибиратиму собі батьків і.родичів. На добраніч, пане обер-прокурор...

Пішта відчував, що висока посада зобов'язує його сісти в автомобіль на очах у лікаря. Так він і зробив. А коли автомобіль рушив — згадав, що не має в кишені жодного філера. Хай йому чорт! Як він розрахується з водієм? Не будити ж Ліну — мовляв, дай півтора пенг§...

Автомобіль під'їхав до будинку. Пішта гарячково міркував, як йому викрутитися. Може, сказати водієві, щоб завтра прийшов по гроші до нього в управу?

Аж тут водій квапливо виліз з-за керма, вискочив з автомобіля і шанобливо відчинив дверцята.

Розгубившись, Пішта сунув руку в кишеню, мовби шукаючи гроші.

— Ви не пам'ятаєте мене, вельможнийг пане?— раптом озвався водій.— Я той самий дядько Пап, візник, що жив яо сусідству, коли ви квартирували на вулиці Бачкаї. Хочу попросити вас, вельможний пане, про одну послугу. Коли ваша ласка, вислухайте мене. Вельможний пане, в мене четверо дітей, а я ніяк не можу дістати підряд на роботу в управі. Прохання подав уже давно, але не маю протекції. Такі прохання просто викидають у корзину для сміття!.. Згляньтеся наді мною!

— Не розумію, про що ви просили,..

—* Вельможний пане!— з натхненням вигукнув водій.—* Як корінний городянин, я маю право одержати в управі роботу — возити ліс. Однак для цього потрібна протекція...

— Як вас звуть?

— Вендел Пап.

— Зайдіть до мене вранці, я розберуся в вашій справі.

— Сдухаюсь, вельможний пане!

— Я не "вельможний".

— Слухаюсь!

—* Я слуга народу і не визнаю протекцій. Мій прин* цип — кожному по заслугах. Корінний городянин, звичайно, має переваги. —

-= Отож і я так думаю. На добраніч.

-* Бажаю вам міцного сну.

Коли "вельможний пан" зник у воротах, корінний городянин буркнув собі під ніс: ' с

— Чорти б його вхопили, цього слугу народу! Ти ж мені не заплатив за проїзд!.. І цей такий самий, як інші! Не варто було до нього звертатися...

Обер-прокурор навшпиньках увійшов у квартиру, скинув у передпокої черевики, у вітальні тихенько роздягнувся й прослизнув у спальню. Вуличний ліхтар освітлював її так, що світла можна було не вмикати. Коли Пішта ліг, Ліна поворухнулася, але не прокинулась. Вона вже звикла до того, що' чоловік повертається додому вночі.

Пішта ліг у ліжко, склав руки й почав упівголоса читати молитву, якої колись навчила його мати.

За якийсь час згадав, що по лінії бабусі він — родич доктора Мартіні. Посміхнувся і заснув.

Давно не спав він так солодно і іьіцно. Вранці прокинувся, коли діти вже пішли до школи. Ліна зазирнула в спальню. Побачивши, що чоловік не спить, увійшла.

— Оце так служба!—^сказала вона.— Ти тепер завжди будеш повертатися вночі?

— Це тільки спочатку.

— Не давай на собі їздити. Куди це годиться — стільки працювати! Так і захворіти можна...

— Мені треба утвердитись, завоювати авторитет. А потім усе піде так, як я схочу... Уяви собі, твої родичі — на межі розорення. Мені

здається всього майна сім'ї Сенткалнаї не вистачить, щоб відшкодувати ті величезні збитки, яких вони завдали місту.

Ліна сіла на ліжко, і Пішта розповів їй про свиноферму.

— Так їм і треба! Сенткалнаї завжди були поганими родичами,— сказала Ліна.— Вони ніколи не зробили жодного кроку нам назустріч.

XX

Коли Пішта вранці прийшов в управу, головний інженер уже чекав на нього. Він сидів за письмовим столом обер-прокурора, читав якісь папери й робив позначки в своєму блокноті.

— Що читаєш, друзяко?

Таке звертання Пішта перейняв од бургомістра.

— Та ось вивчаю запропоновані ціни,— відповів головний інженер.

— Які ціни?

— Сьогодні одержано цілу купу пропозицій. Адже завтра — закриття конкурсу.

Головний інженер зібрав папки і склав їх стосиком край столу.

—. А! Новий міст!— згадав Пішта.

Околицею міста протікала річечка, яка, однак, була Небезпечна навесні й восени. Під час великих дощів вода ь ній піднімалася дуже високо. Тож управа оголосила конкурс на новий проект моста з металевих конструкцій, щоб замінити старий дерев'яний місток.

Пішта сів за стіл, чекаючи, що скаже далі головний інженер.

Але інженерові не було більше про що доповідати. Він почав розказувати анекдоти. Пішта нудився, слухаючи їх.

— 01 Мало не забув!— вигукнув головний інженер.—" ВчорЗ я мав розмову з дядьком Рацкевеї. Губернатор пообіцяв йому свою підтримку. Мовляв, побалакає з міні; стром фінансів щодо садиби.

— Якої ще садиби?

— Рацкевеї хоче, щоб міністр купив його садибу під податкове управління.

— Рацкевеї?

— Так.

— Я нічого не знаю про цю справу.

— Та вона вже майже залагоджена. Погано тільки, що садиба за межами міста, на ньомаркайському шляху.

— Аж на ньомаркайському шляху? Далеченько...

— Ото ж і погано. Якби садиба знаходилась в місті, не було б ніякого клопоту. Будинок чудовий, сто років стоятиме. До того ж, ця садиба є історичним пам'ятником. В тисяча вісімсот сорок восьмому році в ній розміщалася штаб-квартира Шандора Надя К Ми повинні берегти такі будівлі. Та й рід Рацкевеї завжди підтримував місто. Серед представників цього роду були повітові начальники, віце-губернатори й навіть губернатори... Одне слово, жаль, що та садиба — далеко від центру міста.

— Атож. Податкове управління має стояти саме в цент--рі. Люди, як ми знаємо, дуже неохоче платять податки.

1 Шандор Надь (1804—1849)—генерал угорської національно-визвольної армії. Після поразки революції 1848—1849 рр-його стратили за наказом віденського уряду.

А що ж буде, коли їм ще доведеться илентати до управління кілометрів зо два?

— Еге ж, туди йти два кілометри,—кивнув головою головний інженер.

Пішта подумав, що там і три кілометри набереться. Отже мова ось про що,— повів далі головний інженер.— Якщо управа рекомендує, держава купить садибу. Більш того — нам повинні передати й фінансову інспекцію. Жаратнок займає більш поважне місце в комітаті, ніж те місто, де тепер фінансова інспекція.

— Але фінансову інспекцію аж ніяк не можна виселитц за межі міста.

— Чому? Там для неї ідеальні умови. Чудовий парк, сторічні дерева, цілюще повітря — справжнісінький рай. Будь-який керівник фінансової інспекції залюбки туди переберется.

— А діло це термінове?

— Так! Власне, питання вже вирішено. Адже двоюрідний брат Рацкевеї служить статс-секретарем у міністерстві фінансів.

— Гаразд, я побалакаю з паном бургомістром. Головний інженер хотів був уже йти, але раптом сказав:

— Дуже прошу тебе, дай мені на кілька годин конкурсні проекти моста. Я хотів би їх вивчити.

— Матимеш їх у своєму розпорядженні, як тільки скінчиться конкурс. Адже я на цьому не розуміюся. Тобі, як фахівцю, доведеться висловити свою думку.

— Саме тому мені й потрібні проекти. Всі ці дні я буду Дуже зайнятий. Отож і хотів би заздалегідь ознайомитися З ними.

— Здається, правилами конкурсу це заборонено.

— Які там ще правила?!— вигукнув головний інженер. В його голосі бриніло роздратування.— Невже ти гада-єпі, що я особисто зацікавлений і тому хочу зазирнути в проекти до закриття конкурсу? Про мене — робіть що завгодно! Мені байдуже! Він5 схопив— капелюх і вийшов*

Пішті було невтямки, чому розсердився головний інженер. Досі йому й на думку не спадало, що* навколо конкурсу можуть— виникнути якісь махінації.

Він замислився.

Може, годтеветй інженер таки звдкавлений у тому, щоб напередодні закриття конкурсу ознайомитися з проектами? Якщо справді зацікавлений, тю чому?

А головний інженер вийшов з кабінету задоволений. Він уже встиг занотувати найважливіші дані. Лишилося тільки виникати з проектів' статичні розрахунки, щоб передагги фірмі "Холу& і К°" відповідну інформацію...

Пішта зібрав зі стола папки й замкнув їх у велику шафу. Потім покликав секретаря^ доктора Петерфі, й попросив принести документацію свиноферми.

Свиноферма була організована в тисяча дев'ятсот двадцять п'ятому році з основним капіталовкладенням у півтора мільйона крон. Після того, як замість крон в обіг ввели пенге, ця сум-а дорівнювала, ста двадцяти тисячам пенге. Проте на той час усі фонди вже встигли розтринькати. Кайзер розширив початковий задум, і основний капітал був підвищений до чотирьохсот тисяч пенге. А торік акції ще раз розбавили — довели їх до суми в сімсот тисяч пенге.

— Мені сказали, що основний капітал становить півтора мільйона пенге. Така дивна розбіжність...

— То сказано вустами опозиції. Йдеться ж не пр° пенге, а про крони.

— Зрозуміло.

— Насправді були виплачені тільки ці перші півтора мільйона крон. До речі, нині сальдо збитків уже становить півтора мільйона пенге.

— Так, зрозуміло.

— Сюди входять різні рахунки. А будівельники ще й досі пред'являють величезна претензії. Закупка обладнання, заборгованість за кукурудзу й свиней, капіталовкладення, парові* плуги тощо.

— А чому земельна ділянка не лереписана на свиноферму?

— Міністр внутрішніх справ ще й досі шш затвердив рішення муніципальних зборів.

— Он як!

Все це для Пішти було справжнім відкриттям.

— Як же могло накопичитися стільки (боргів?

— Керівники ферми з;а. короткий "час розтратили івесь основний капітал. Однак життя примушувало їх розгортати виробництво. Кілька разів на фермі (спалахувала епідемія; багато свиней .задтадуд'©. Щеплення ш додаткове санітарне обладнання обходилося дуже дорого. Отже діру затикали дірою. А старий Сенткалнаї всеторочнв: "Я до ваших послуг",— і підписував —будь-які рахунки іга векселі. Згодом, коли піднялися ціни на кукурудзу, настала катастрофа...

Пішта розгорнув папку з доповідною запискою, в якій викладалася історія свиноферми, й почав читати.

Невдовзі увійшов секретар бургомістра й "оказав, що вельможний пан бургомістр просить до себе пава обер-прокурора.

— Сервус, друзяко, сервус!!—вигукнув бургомістр, коли Пішта ввійшов до кабінету, й підвівся йому назустріч. , Вони посідали в крісла. Бургомістр поплескав Пішту по коліну.

— Чув уже, чув! Кажуть, що ти йдеш правильним шляхом. Ну що, подобається шбї свиноферма?

— Річ у *йм, "вельможний пане,— серйозно відповів Пішта,— що мені не все зрозуміло в тій справі. Але ІНТУЇЦІЯ підказує: управа може чимало виграти, взявши Ферму в свої руки.

~— Ну, ну, любий мій, кажи далі.

І Пішта переповів усе, що вчора чув од дядечка Кардича. Однак про те, що дізнався сьогодні, промовчав. Бургомістр слухав Пішту дуже уважно, не зводячи з нього очей. Пішті було неприємно відчувати на собі його пронизливий погляд. Він хотів був сказати, що вся відповідальність за ферму лежить на колишніх власниках акцій, але не наважився.

— Треба цю справу залагодити,— мовив бургомістр.— Я чув, друзяко, що ти радився з цього приводу з доктором Мартіні.

— Так, але я не розповів про суть, сказав тільки те, що йому можна знати. Я був дуже обережний.

— То й добре! З опозицією треба радитися.

— Як на мене, докторові Мартіні сподобалося те, що я розповів. Власне, його думка збігалася з моєю. Ферму треба передати управі.Я певен — це буде перший захід, проти якого не виступатиме навіть опозиція.

— Опозиція!— махнув рукою бургомістр.— Опозиція потрібна. Без неї ніхто не повірить, що діло варте уваги.— І він голосно засміявся: — Якщо вже й опозиція не проти, то все пропало!

Пішта мовчав, йому хотілося знати, що насправді думає бургомістр, але той чомусь почав розповідати про Ференца Деака К Бургомістр знав його особисто. Щоправда, знайомство не було дуже близьким, бо Деак, уже старий і ослаблий, часто хворів і майже не втручався в державні справи.

— Якось, у зв'язку з виборами в парламент, до Деака,^ що жив тоді в готелі "Англійська королева", завітала" делегація. Я був у її складі. О, друзяко, він жив як справжній вельможа! Нам довелося довго чекати в коридорі. Нарешті з апартаментів вийшов Меньхерт Лоняї2.

1 Д е а к Ференц (1803—1876) — політичний діяч, ідеолог і лідер правої опозиції угорської ліберальної буржуазії.

2 Лоняї Меньхерт (1822—1884) — угорський державний діяч, економіст.

і ми ввійшли. В той час ми, звичайно, представляли опозицію. Молодість... Усі починають з опозиції. Але той, кхто і в сорок років належить до опозиції, кар'єри вже не зробить. Так само не зробить її й той, хто не перебував в опозиції до тридцяти років... Кальман Тиса був опозиціонером до тридцяти восьми років... Отже, ми ввійшли в апартаменти Деака. Він сидів у великому кріслі й навіть не підвівся нам назустріч. Ми стояли перед ним наче ті школярі. Старий довго слухав нас, а потім перепинив: "Коротше, синки, коротше. Адже й життя коротке, як шворки на підштаниках. Воно теж обривається завжди невчасно".

Бургомістр голосно засміявся. А Пішта раптом подумав, що сидячи отак, поряд з ним, та слухаючи його балачки про минуле, якось відразу забуваєш, що навкруги вирує життя...

— Деак сказав ще й таке: коли в людини у двадцять років немає вроди, у тридцять — розуму, в сорок — багатства, то з неї вже не вийде нічого путнього. А тобі, друзяко, скільки років?

— Сорок п'ять.

— Найкращі роки. Скажи-но, чому ти не віддав тому бідоласі, головному інженерові, те, що він просив?

— Пішта здригнувся.

— Ваша вельможність, матеріали конкурсу не дозволяється віддавати відомчому інженерові до закінчення строку конкурсу.

— Так, так, звичайно. А ти все-таки віддай, бо наступного тижня на нього чекає сила-силенна справ. Відповідальність я беру на себе. І щоб я більше не чув цього "ваша вельможність!" Я вже казав: ти для мене — любий племінник, а я—твій дядечко. Чи, може, ти не вважаєш мене своїм дядьком?

— Але... що ви, любий дядечку...

— Про ферму побалакаємо згодом, бо все те, що ти мені розповів — чудово! Цю справу треба вирішити позитивно. А доктор Мартіні хай собі залишається в опозиції— нам конче потрібна опозиція; вона примусить нас благополучно довести справу до кінця. Якщо не буде опозиції— все загине. Опозицію треба шанувати... Це теж сказав Ференц-Деак. А як же це ти заприятелював з доктором Мартіні?

— Він мій родич.

— Родич?!—вигукнув бургомістр так, ніби почув, що доктора Мартіні призначено губернатором,—Твій родич? Як це може бути?

Обер-прокурор усміхнувся.

— А так, що його й моя бабусі були дві старі жінки. Однак бургомістрові, очевидно, було не до жартів. Він

похмуро, навіть з деякою підозрою дивився на обер-прокурора. Пішта мусив пояснити:

— Дідусь мій, Іштван Коп'яш, привіз собі дружину з комітату Дьомьор, молоду Єву, з роду Малатинських, що з Подоліна, А бабуся доктора Мартіні теж із Подо-ліна й теж із роду Малатинських. Тож і виходить, що ми — родичі, правда, дуже далекі. Схочу — визнаю, не схочу — не визнаю, як скажете, любий дядечку..,

— Гм!— хмикнув бургомістр.— Фатально, фатально!..

— Доктор Мартіні сказав, що досі йому не пощастило знайти в місті жодного родича. По материнській і по батьківській лінії він походить з" Північної Угорщини і" на мою думку, через те й був так довго одним із лідерів опозиції. Адже він нічим не ризикував,..

— Он воно як!— промовив бургомістр, куйовдячи пальцями борідку. — Посидь, друзяко, в мене ще хвилинку" поговоримо про це діло. Цікаво, цікаво... Значить, доктор Мартіні — твій родич. І чого ж він хоче? Він тобі казав?

Пішта трохи розгубився. Невже родинні зв'язки з багатими та впливовими особами дають законне право брати участь у різних аферах? Виходить, що дають...

— Я не знаю, чого він хоче,— ухильно відповів Пішта.— Мартіні не відкривав мені своїх намірів.

— У тім-то й річ. Він зондує... Імовірно, що він задумав використати тебе, аби піднятися на вищий щабель і мати змогу Впхнути носа в справи міста. До опозиції може належати будь-хто. Великого розуму для цього не потрібно, треба тільки нападати й критикувати... Таким нікчемам легко на світі живеться. Я не маю сумніву: настане час, коли Мартіні прилюдно оголосить, що він — твій родич. Будь обережний, друзяко! Не можна ж усіх пригріти!..

Пішта хотів був сказати, що, коли добре розібратися, то Мартін ціякий йому не родич, а так — сьома вода на киселі... Але тут же злякався, що бургомістр може неправильно,це витлумачити. А що як він подумає, ніби обер-прокурор має якісь свої потаємні плани і хоче їх здійснити з допомогою доктора Мартіні?..

Повагавшися, Пішта мовив:

— Ваша вельможність, сьогодні ввечері я —зустрінуся з доктором Мартіні в казино і поговорю з ним. Далі побачимо. Рано чи пізно вилізе шило з мішка, і він змушений буде відкрити карти.

Бургомістр барабанив по столу своїми випещеними старечими пальцями.

— Не люблю я цих щирих розмов! Хай краще він не відкриває своїх карт, а залишається в опозиції... .На якого дідька тобі знадобилося те родичання?

— Хіба я в цьому винен? Це ж від діда пішло,..

— Велике діло — від діда. Було та й загуло...' Май на увазі — в Мартіні руки загребущі. А горлодер із нього Добрячий...

— Треба заткнути йому рота кляпом.

в — Навряд чи вдасться. Надто він голодний. Адже йому не щастить. Та й контора його теж нічого не варта. Хтось інший за таких обставин уже розбагатів би. А в *вого Мартіні навіть клієнтів немає.

— Авжеж, дядечку, справа це серйозна. Дуже серйозна. В усякому разі, я спробую з'ясувати, що до чого. Завтра, мабуть, вже скажу щось більш певне.

Увійшов секретар і сповістив, що в приймальні зібралося чимало народу. Назвав прізвища.

Пішта вклонився й вийшов з кабінету.

В коридорі він усміхнувся. Був задоволений собою. Він заінтригував бургомістра — це ясно. Але зайвого не сказав..;

Головний інженер чекав на Пішту в кабінеті. З його невимушеної пози обер-прокурор зрозумів: він певен, що одержить документи, які його цікавлять. Ну що ж, гаразд. Але хай почекає трохи, похвилюється...

— Друже,— лагідно сказав Пішта,— як добре, що ти тут. Щойно я мав розмову з паном бургомістром про свиноферму. Сідай-но ближче, хочу поговорити і з тобою.

— Та в мене багато нагальних справ...

— Знаю,'знаю, але ця справа більш нагальна! Любий докторе Петерфі!—гукнув Пішта в сусідню кімнату.-— Будь ласка, принеси документи свиноферми. А ти скажи мені, друзяко, скільки заборгувала свиноферма "Холу-бові й К °"?

— Цього я не знаю — адже рахунки у вас.

— І все-таки... Чи велика сума?

— Велика.

— Ця фірма будувала там усе?

— Атож.

— Обладнання теж належить фірмі?

— Яке обладнання?

— Наприклад, обладнання електростанції. Та й інші машини...

• — Ні, цим займалася фірма Сенткалнаї.

— Он воно що! Значить, Сенткалнаї представляють і машинобудівну промисловість?

— Сенткалнаї — власники магазину залізних товарів, тому постачали обладнання вони. До того ж, машини, певне, обійшлися їм дешевше, ніж якби" їх замовляли через агентів.

Доктор Петерфі приніс купу папок з документами й кинув їх на стіл. Поруч поклав книги бухгалтерського ф обліку.

Головний інженер скоса дивився на ці приготування.

— Друже мій,— сказав він нарешті,— сьогодні я не можу приділити цьому питанню навіть чверті години, бо вже и так забарився. Незабаром обід, а до обіду мені треба покласти на стіл панові бургомістру важливі відомості. (

Пішта на м'ить замислився. Мабуть, краще зараз не сваритися...

Він оддав головному інженерові документи конкурсу. З гіркою усмішкою дивився, як той виходить з кабінету. Коли двері зачинилися, Пішті здалося, що його обікрали. Цікаво, що вони замишляють? З якою метою? Як про це дізнатися? Чи розбереться він у цій афері?..

Доктор Петерфі все ще стояв перед ним,~чекаючи розпоряджень.

— Любий докторе Петерфі, я чимдалі менше розуміюся на цій справі. Ти, ясна річ, у курсі всього. Прошу тебе, розкажи мені в загальних рисах цю історію.

— Як накажете, пане обер-прокурор.

— Я повинен у всьому розібратися, все зрозуміти. Час квапить. Можливо, через кілька годин доведеться приймати якесь рішення-. В інтересах справи мені потрібна точна інформація. Я буду говорити "з керівництвом...

— Я до ваших послуг, пане обер-прокурор.

— Будь ласка, сідай. Дозволь запитати тебе про одну Делікатну річ.

— Прошу.

— Звідки ти родом?

— Я? Із Трансільванії, пане обер-прокурор. Біженець із Трансільванії.

— Отже, ти не з Альфельда... І тут у тебе немає ніяких родичів?

— Нема.

— А в дружини?

— Теж нема.

— І як вам живеться на чужині?

— О, дуже кепсько! Як ви самі сказали, тут ведеться непогано тільки тим, кому допомагає рідня. А жарат-ноцькі міщани нехтуютй нами, приїжджими, не вважають за людей. От хоч би наш домовласник... Він на кожному кроці дає нам зрозуміти, що ми — пройдисвіти. Не в тім річ, звичайно, що він не запрошує нас на іменини або, коли коле кабана, на свіжину. Нам це байдуже. Гірше те, що він повсякчас прагне нас принизити. Хотіли скласти на подвір'ї кубометр дров — не дозволив, ще й вилаяв. А недавно кричав як навіжений: "Чорти б узяли цих

пройдисвітів! Витурюють нас із власного будинку!" Йшлося ж тільки про те, щоб він дозволив нам тримати в підвалі овочі: картоплю, моркву, буряки,— бо дружина купила поросятко. Потім хазяїн сказав, що в контракті про квартиронаймання не згадується про поросят. Хоча свого часу, коли ми наймали квартиру, я поставив умову, щоб нам дозволили тримати свиню. В хазяїна є великий хлів. Він стоїть порожній. Свою землю, як це тут заведено, хазяїн оддав в оренду дітям, на утриманні яких він тепер перебуває. Вигодсівує лише стільки свиней, скільки самому потрібно. Хлів величезний — шістнадцять свиней поміститься! А хазяїнові, бач, шкода, щоб ми впхнули в якийсь там закуток наше поросятко... Важко жити в цьому місті, не те що в наших краях. Там домовласники куди добріші, намагаються всіляко догодити квартирантам. Та що вдієш — доводиться з усім миритися...

Пішта заспокоївся. Йому тільки хотілось дізнатися, чи Петерфі є "безстороннім свідком", людиною, яка ні в чому не зацікавлена. І він у цьому переконався. В доктора немає тут ніяких родинних зв'язків. Отже йому можна довіряти...

— Як заснували цю свиноферму?

— Мене ще тоді тут не було. Я служу в управі <з тисяча дев'ятсот двадцять сьомого року. Ферма на той час переживала свій другий розквіт. Наскільки мені відомо, все почалося після революції. Був тут один свиноторго-вець на прізвище Девечері. Свиноферма — то його ідея. В тисяча дев'ятсот двадцять першому чи в^двадцять другому році він заснував акціонерне товариство. Потім перетяг на свій бік орендаря, що користувався землею Макроці, і створив підприємство з основним капіталом у півтора мільйона крон. Однак незабаром — через інфляцію— основний капітал розійшовся, перш ніж свиноферма стала давати продукцію. Девечері збанкрутував, 'так і не здійснивши своїх планів. Розорився й орендар земель Макроці. Його позбавили оренди, а всіма його акціями заволодів Кайзер, який почав усе спочатку. Та він теж прогорів і втік в Америку, Коли Сенткалнаї віддав дочку заміж, свинофермою знову зацікавились і вирішили довести справу до кінця з

допомогою управи. Проте було вже ясно, що колишні торгові зв'язки Сенткалнаї з закордонними фірмами припинились. Адже змінились державні кордони. Сенткалнаї мав чималий торговий оборот на Балканах і в Турції, але завдяки запровадженим митним обмеженням торгівля дуже звузилася. Треба було шукати якихось нових шляхів. Не підлягало сумнівам, що виробництво свинини в нашому місті — Дуже рентабельна річ. Попит на неї був величезний. Отже споживачами могли стати кілька міських підприємств водночас. А це — важливий фактор, тим паче, що окремі господарі не мали права збувати своїх свиней. Назріла потреба у виникненні акціонерного товариства, яке б скуповувало лишки продукції. Найбільше виграв на цьому Сенткалнаї. Ферма придбала надійного покупця. Сен^ Калнаї володів мало не двома тисячами хольдів землі, ще десь із тисячу хольдів орендував — тож він був господарем на трьох тисячах хольдах. Кожен з акціонерів теж володів маєтком. У пана віце-губернатора — шістсот хольдів, у пана бургомістра — вісімсот. Вони втрьох мали можливість забезпечити це велике підприємство всім необхідним і не турбуватися про ринок збуту. Вони сподівалися, що самі забезпечать ферму необхідною кількістю кукурудзи й приберуть весь ринок до своїх рук. Таким чином, їм не довелося б вести боротьбу із свино-торговцями та торговцями фуражу. Вони уклали контракти на поставку фермі підсвинків, кукурудзи, ячменя, вівса, гарбузів — тобто на все необхідне для того, щоб ферма розвивалася й процвітала...

— Чи збереглися в нас ці контракти?

— Аякже. Вони тут, у папках.

— То ці контракти становили перший капітал ферми?

— Так. І цим керівники забезпечили собі підтримку управи. Місто внесло свою частку в підприємство. Для будівництва було відведено неподалік від залізничної станції ділянку землі — чотирнадцять хольдів. До речі — безкоштовно, на вічне користування... Тобто на три час, доки ферма діятиме на повну потужність й даватиме прибуток.

— Але ж нині ферма не діє.

— Ні, вибачте, діє й нині. Там відгодовуються двадцять чотири свині.

Пішта замислився. Він справді бачив на фермі кілька свиней, але подумав, що вони належать доглядачам — їх хоч і небагато, але залишилося на фермі.

— Зрозуміло.

— Отже, управа виділила фермі безкоштовно чотирнадцять хольдів землі, а потім ще шістсот на безстрокове користування по дуже низькій ціні — теж, звичайно, доти, доки ферма даватиме продукцію...

Обер-прокурор часто кивав головою — мовляв, усе зрозуміло,— і слухав, жодного разу не всміхнувшись.

— Управа одержала за це мінімум тридцять три відсотки акцій. Коли вводили нову грошову одиницю, основний капітал ферми становив чотириста тисяч пенге. Третина цієї суми належала управі, п'ятдесят два відсотки — Сенткалнаї та його компаньйонам, а п'ятнадцять відсотків — іншим дрібним власникам акцій. Були и такі, що за своїх свиней одержували одну-дві акції.

Пішта слухав з неослабною увагою.

— Візьмімо, наприклад, перший рік, тобто тисяча' дев'ятсот двадцять шостий. Зазирніть, будь ласка, у фінансовий звіт. Ось у цій графі зазначений акціонерний капітал на суму вісімдесят тисяч пенге, а в графі кредиторів— тридцять дві тисячі пенге. Виходить, акціонери внесли тільки шістдесят відсотків... Далі все йде в такому самому дусі. Приміром, оренда Татарського кургану; він є власністю управи, але оцінений так високо, ніби йдеться про хтозна-яку лихварську оренду. Далі маємо будівництво, запаси товарів і сировини... все це фіктивні

статті. А з іншого боку, перша позика управі — вісімдесят тисяч пенге, позика Кредитного банку — сорок тисяч, рахунки Холуба — двісті тисяч пенге. Баланс за перший рік становить чотириста шістдесят тисяч шістсот п'ятдесят три пенге. Значить, коли акціонери виплатили тільки сорок тисяч пенге, вони вже витратили, чи, скажімо, вклали у ферму майже в десять разів більше.

— Яка сума на рахунку в Холуба?

— В кінці першого року — двісті тисяч пенге.

— Чи багатий це чоловік?

— Був багатий. Вигідно одружився — з Еллою Вюрм-фельд, єдиною дочкою одного з компаньйонів фірми "Шлезінгер і Вюрмфельд". Вона має і власний капітал— кажуть, кілька мільйонів. Проте в даному випадку і цього капіталу не вистачить — надто багато в справі недоречностей і похибок. До того ж ходять чутки, що Холуби розлучаються.

— Цей Холуб — єврей?

— Що ви? Він порядний християнин, справжній аристократ. Освіту здобув за кордоном, у всьому намагається наслідувати німців, культурний, знається на мистецтві. Має"-унікальну бібліотеку, дуже цінну колекцію картин сучасних художників. Наскільки мені відомо, Холуб хотів одружитися з дочкою Кардича, —але батьки дівчини були проти, і він одружився з єврейкою. Проте, безперечно, він і понині належить до вивдї —еліти.

Обер-прокурор усміхнувся. Ось чому треба було терміново віддати головному інженерові матеріали конкурсу! Тут замішана фірма "Холуб і К°".

Доктор Петерфі збагнув, що втрати ферми не дуже хвилюють обер-прокурора, і дав волю язику.-

— Лавина рушила, пане обер-прокурор, з початком будівництва — в кінці тисяча дев'ятсот двадцять шостого року. Розпочалося воно з таким розмахом, що через три місяці фірма "Холуб і К°" пред'явила рахунків і вимог на двісті тисяч пенге. Вже сам ц<ей факт свідчить багато про що. На щастя, настали морози й довелося припинити будівництво, бо інакше —акціонери вже тоді збанкрутували б.

— З яких грошей платили будівельникам?

— З ними розплатилися векселями та новими замовленнями. А тим часом реорганізували все акціонерне товариство. Основний капітал збільшили до семисот тисяч пенге. Саме тоді управа отримала велику позику й знову виділила фермі чотириста тисяч пенге. Ферма почала розвиватися за американськими масштабами. Місто одразу прилучилося до справи. Багато дрібних господарів закупили акції. Акції зареєстрували иа біржі, але там, звичайно, їх не можна було купити; вартість їх зростала в арифметичній прогресії. В хід пускали кількість акцій, потрібну для підвищення курсу. Ферма розширилася так, що на ній двічі на рік можна було вигодовувати по шість тисяч голів свиней. Того ж року, сподіваючись на різдвяні поставки, підприємці й справді закупили п'ять тисяч свиней. Це обійшлося їм в триста тисяч пенге. Закінчення будівництва, риття колодязів, комплектування машинного відділення, закупівля обладнання, електромоторів, труб, обприскувачі з, аптечок, ліків,— усе це обійшлося в сто п'ятдесят тисяч. Шість тисяч центнерів кукурудзи по двадцять п'ять пенге за центнер — ще сто п'ятдесят тисяч пенге. Результат — у балансі другого року борги досягли одного мільйона пенге.

Обер-прокурор замислено дивився перед себе. Дивно, що доктор Петерфі знає всі деталі історії з фермою — так, ніби він є прокурором чи, принаймні, обвинувачем. Навіщо йому все це? Звичайна цікавість? Мабуть, що так. Адже є люди, яким завжди кортить зазирнути в чуже

життя. Вони тихі та скромні, ніколи нікому не заподіють кривди, нікому не зроблять шкоди. Але вони відчувають неабияку втіху, коли мають можливість підглядати за кимось, спостерігати, боротьбу між окремими людьми і чекати, ну-бо чий 63где верх...

. — Будівництво— велося якнайдосконаліше,— вів далі доктор Петерфі.— Передбачалося, що ферму оглядатимуть широкі кола громадськості. Хліви покривали очеретом (за останнім словом науки, очерет — найкращий покрівельний матеріал для свиноферм) або соломою, ще й робили зверху високу гарну китицю-. Любо дивитися! Підлоги бетонні або шлакоцементні; правда, шлакоцемент іще не апробований, але це угозрськрій винахід іг за твердженням фахівців, є найкращим та найдешевшим будівельним матеріалом.

— Гарна ферма, що гарна, то гарна! — кивнув головою Пішта.

— Навіть занадто гарна! Дрібні господарі, як побачили її, обурилися. Мовляв, у квартирах доглядачів за свинями підлога дерев'яна, а в них земляна; жінки щотижня її обмазують. А хліви у три метри заввишки! Свиней утримували так, ніби їх готували на виставку. Всередині— лабіринт відсіків, водопровідні труби й шланги для змивання підлоги, електричне освітлення... Отже, думка всіх була одностайна: ферма — занадто розкішна...

— Нічого, нічого, все піде на лад, якщо ферму візьмуть у свої руки нові хазяї.

— Яв цьому не сумніваюся. Колишнім власникам було не під силу щось покращити. Навіть перша партія свиней і та була розрахована всього на п'ять тисяч голів, але люди казали, що завезли набагато менше: деякі стада двічі, ніби випадково, потрапляли на вагу. Для власників ферми це було вигідно! Другий завіз — усього тільки тисяча голів. Щоправда, на той час ферма вже терпіла крах. Виробництво

велося тільки про людське око. Довелося звільнити дуже багато службовців і робітників...

Петерфі перегорнув сторінки однієї, потім другої книги бухгалтерського обліку й повів далі:

— А штат був ого-го! Директор, заступник директора, різні чиновники, головний бухгалтер, три секретарки, діловод, комірник, два дипломованих зоотехніки, п'ятдесят кваліфікованих доглядачів за свинями. Фонд платні у них був не менший, ніж у всій управі. Плюс відсотки... На рік планувалося дати півтора мільйона кілограмів свинини, а скільки дали насправді — ніхто цього не знає й ніколи не дізнається... Найцікавіше те, що поставщики як змовилися — здали фермі прілу кукурудзу, яку свині не схотіли їсти. Адже їм не поясниш, що цю кукурудзу йиростили власники акцій! А нова закупівля кукурудзи обходилася дорожче й дорожче. Ціна за центнер уже підскочила до тридцяти пенге, але свині все одно не їли тієї кукурудзи, хоч мало не здихали з голоду. Та скоро кукурудза скінчилася. Врожай у комітаті того року був поганий, довелося завозити її з Задунайщини... До того ж, ціни на свиней підвищилися. Дрібні господарі свиней не продавали. На ярмарках їх було купити неможливо, бо попит настільки зріс, що за перші п'ять тисяч голів довелося віддати величезні гроші... В січні — березні тисяча дев'ятсот двадцять сьомого року кон'юнктура була сприятлива, і справи ферми трохи покращали. Акціонери повірили, що ціни на свинину дедалі зростатимуть, і зраділи.

— А були епідемії, під час яких свині гинули?

— Були, аякже. Через ті епідемії довелось зарізати чимало свиней і продати за безцінь. Спершу свинина коштувала сто тринадцять пенге, під різдво ціна знизилась до вісімдесяти чотирьох, а згодом — до сімдесяти чотирьох пенге. Навіть найменші ознаки чуми викликали страшенну паніку. І так воно було весь час. Правда, офіційно дозволялося купувати тільки тих свиней, які вже перехворіли, але контроль за цим у зв'язку з особливим становищем не здійснювався.

— Але ж ферма завойовувала премії на сільськогосподарській виставці!

— Злі язики базікають, що Сенткалнаї — за достовірність цього яг звичайно, не ручуся,— давав фермі своїх власних свиней, бо підприємство було конче зацікавлено в одержанні нагороди. Отже Сенткалнаї брав на себе чимраз більшу відповідальність. Кажуть ще й таке: тільки-но ветеринар запідозрював чуму в якоїсь свині із стада Сенткалнаї, її одразу привозили на ферму, зважували, виплачували Сенткалнаї гроші, а наступного дня — якщо Діагноз ветеринара збувався,— свиню списували за рахунок ферми.

— Даруй, але цього я не розумію. Значить, біду просто переклали з однієї дірявої кишені в іншу?

— Саме так.

— А хто входив до складу правління?

— Очолював його • старий Сенткалнаї, а членами були — директор Кредитного банку пан Кардич, Фері Брронкаї, Макроці, пан віце-губернатор і зять бургомістра. Але вони ніколи не з'являлись на засідання правління...

— Ховали голови, як страуси в пісок!

— Саме так... На чолі ревізійної комісії стояв заступ-] ник обер-прокурора, її членами були директор колежа' та його преосвященство. В усякому разі — шановані та впливові люди. Але річ у тім, що в Угорщині, як ви знаєте, ревізійні комісії мають право ревізувати тільки на папері... Хоча закон покладає на них найвищу відповідальність, але ще не було такого випадку, щоб правління не,витягло ревізійну комісію з будь-якої халепи.

Обер-прокурор замислився.

— "Тунель!" Справжній "Тунель" Келлермана! Про .нашу свиноферму можна б написати цілий роман...

— Авжеж, тунель, тільки прокладений у повітрі,— кивнув головою доктор Петерфі, іронічно усміхаючись.

— В такому разі, гляньмо на цю справу уважніше. Я дещо занотую собі.

Вони взялися до роботи. Всі матеріали про ферму переглянули з ^самого початку, перегорнули документацію.

Працювали-до полудня й нікого до себе не впускали* О пів на дванадцяту Пішта згадав, що йому треба зайти до дядечка Кардича. Адже він пообіцяв... До того ж він стомився від підрахунків і вирішив: на сьогодні досить.

Тепер Пішта бачив справу трохи в іншому світлі, ніж учора. Сьогодні дядечко Кардич вже не буде твердити, що основний капітал ферми становить півтора мільйона...

— Скажи-но, будь ласка,— миючи руки, спитав Пішта в доктора Петерфі,— чому бухгалтерські книги .лежать тут, в управі?

— Річ у тім, що управа вирішила "оздоровити" ферму" і тому запропонувала завести ці книги. Щоправда, в такому вигляді вони не годяться для детального вивчення. В них немає всіх документів. Наприклад, якби ми для проведення ревізії залучили бухгалтерську експертизу" довелося б звернутися до архіву ферми й вивчити геть усі документи. Адже баланс, як відомо, складається не на підставі фактів, а так, щоб він відповідав інтересам фірми. Досвідчений головний

бухгалтер так підтасує факти, щоб вийшов потрібний результат. — Зрозуміло...

Ну, час уже йти до дядечка Кардича..Незручно, щоб старий чекав... У Пішти пробіг поза шкірою мороз. Через годину він стане власником п'ятнадцяти тисяч пенге!..

Раптом він згадав, що зараз у нього не те що пенге — філера в кишені немає. Вранці не схотів просити в Ліни, бо довелось би пояснювати, на що витратився. Раніше жінка завжди знала, скільки грошей у ЇЇЬОГО в кишені. Як по правді, в Ліни прекрасне відчуття реальності, вона напрочуд акуратна й ощадлива. На початку їхнього спільного життя Пішта кожного першого числа віддавав їй зарплату до останнього філера, а на дрібні витрати Ліна сама давала йому гроші. Це було якесь символічне любовне ярмо. Бувши бідним студентом, він звик просити в матері по кілька філерів. Одружившись з коханою дівчиною, він був щасливий, що вона стала ніби його Другою матір'ю й повелителькою. Але згодом Пішті Довелося лукавити й хитрувати, щоб здійснити свої хоч якісь чоловічі права, бо Ліні явно сподобалася роль домашнього жандарма — вона тримала чоловіка в узді.

Ще вночі, лежачи в ліжку, Пішта вирішив послати свого кур'єра до Ліни з проханням дати йому п'ять пенге. Але тепер йому рантом спало на думку, що незручно просити в дружини гроші через кур'єра. До речі, цей кУр'єр у нього недавно. Ліна може не довірити йому гРошей.

Пішта сів і написав записку:

"Люба Ліно, дай мені п'ять пенге. Дуже прошу. Це !*ій новий кур'єр'. Будь ласка, поклади гроші в конверт 1 передай через нього. Цілую, Пішта".

Він подзвонив, але кур'єр не з'явився. Пішта вийшов З кабінету, щоб його покликати. Кур'єра на місці не було, ^Знайшов час блукати!" — подумав Пішта з досадою.

Чекаючи кур'єра, він вирішив, що п'яти пенге — замало. Може, в банку доведеться купити марку чи вексельний бланк. Не просити ж у Ліни знову!..

Пішта розірвав записку й написав таке:

"Люба Ліночко, дай мені двадцять пенге. Новий мій кур'єр — надійна людина, можеш спокійно віддати йому гроші. Цілую, Пішта".

До кабінету швидко увійшов кур'єр — певно, з кимось теревенив у коридорі.

— Де ви ходите? Біжіть до мене додому й передайте цю записку дружині. Принесете від неї двадццдть пенге. Але, прошу, не баріться.

Кур'єр узяв записку й поквапливо вийшов.

— Чи дасть Ліна гроші? Двадцять пенге для неї — чимала сума... Не треба було називати її кур'єрові, досить було просто сказати, що дружина має передати гроші.

Як прикро, коли немає грошей. Це несправедливо. Бо людина без грошей нікуди не може поткнутися... У Ліни лежить в ощадній касі сімсот пенге. Доведеться взяти звідти якусь сотню...

Ні, це теж не годиться. Чоловік повинен лишатися чоловіком. Про купівлю вілли він не говоритиме Ліні доти, доки все не владнається. А п'ятнадцяти тисяч пенге не чіпатиме, щоб не принизити себе. Хай кілька місяців лежать незаймані... Але він повинен мати при собі якісь гроші на

поточні витрати! Бо незручно щоразу просити в Ліни й звітувати перед нею...

Звичайно, через кур'єра такі питання не вирішуються. Доведеться поговорити з Ліною самому й переконати її, що в інтересах сім'ї вона мусить зняти з ощадної книжки гроші. А далі він щось придумає!..

Пішта походжав туди й сюди по кабінету. Він у#е хотів був дзвонити дядечкові Кардичу — повідомити, ніо вирушає, але потім вирішив дочекатися кур'єра.

"Кляті гроші! Довіку б їх не бачити! Але без них людина — ніщо... От і тепер потрібні. Та й водій може ось-ось прийти. Треба ж і з ним розрахуватись..."

Нарешті кур'єр повернувся з конвертом. Пішта розкрив його. Там лежала банкнота в двадцять пенге та коротенька записка.

Пішта вийняв гроші з конверта на очах у кур'єра і дав знак, що той може бути вільний.

Ліна писала:

"Любий Пішто, мені дуже— сумно, що доводиться давати тобі гроші, відкладені на хазяйство. Благаю, будь обережний. Цілую, твоя Ліна".

Пішта'довго дивився на записку. Згадав, яке приємне почуття огортало його в перші місяці шлюбу, коли він дивився на літери, "написані рукою дружини. Він трохи збентежився. Проте, нічого не ВДІЄШ — ЖИТТЯ'Є життя. Навіть наипалкішому коханню настає кінець...

Пішта поклав гроші в гаманець і одразу відчув спокій та впевненість. Він зняв трубку, набрав номер комутатора й попросив дядечка Кардича.

На превеликий свій подив, він почув, що пана генерального директора немає.

— Немає? — вражено перепитав Пішта.— Вибачте, це "ого питає обер-прокурор Іштван Коп'яш.

— Я ваш покірний слуга, пане обер-прокурор, але пан генеральний директор якийсь час був на службі, а потім поїхав у невідкладних справах.

— Хто його заступник?

— Пан Нейсідлер.

— Прошу, з'єднайте мене з паном Нейсідлером.

— Будь ласка.

На тому кінці дрота обізвався чоловічий голос: —— Нейсідлер слухає. Я до ваших послуг, пане обер-пРокурор.

^— Чи не переказував мені чого-небудь пан генераль-,п,й директор?

— Ні, пане обер-прокурор,

— Зовсім нічого?

— Нічого.

— А... а куди він поїхав?

— Цього пан генеральний директор не сказав.

— Неймовірно! Адже ми з ним домовились, що я саме в цей час прийду до нього. Він мав чекати на мене.

— Пан генеральний директор мені про це нічого не говорив.

— Він повернеться в банк?

— Навряд. Принаймні так він сам сказав.

— Сказав, що не повернеться, і не доручив мені нічого передати?

— На жаль, ні, пане обер-прокурор.

— Ну що ж, і на тому спасибі... Пішта поклав трубку.

Яка зневага!

Його пройняла неймовірна лють. Після вчорашнього він уже вважав цілком природним, що директор Кредитного банку завжди буде до його послуг.

Звичайно, він не передбачав заздалегідь, що їхні взаємини складуться саме так. Але дядечко Кардич повівся з ним як близький родич, і Пішта прийняв це родичання.

Невже ці взаємини мають змінитися?! Невже дядечко Кардич розкаявся в тому, що назвав його своїм племінником?

Яка образа, яка наруга! Кардич сміє зцущатися з нього, обер-прокурора?! Це тому, що він певен: Пішта —-в його руках. Гадає, що підкупив його і тепер може робити, що хоче? Ну ні! Добре, що він, Пішта, вирішив не чіпати тих п'ятнадцяти тисяч пенге. Яке щастя, що нічого не

сказав про них Ліні! Що було б, якби, роблячи ставку на ті гроші, він устряв у якусь авантюру? Ото б ускочив, так ускочив!

Ні, це просто нечуване нахабство!..

Він без угаву ходив туди й сюди по кабінету.

— Петерфі! Зайди до мене! — гукнув нарешті в другу кімнату.

— Я до ваших послуг, пане обер-прокурор.

— Прошу, поглянь по документах, наскільки зацікавлений Кредитний банк у свинофермі.

— Це неможливо встановити точно, бо в книгах зафіксована тільки позика фермі, а ця сума не дуже велика. Спочатку банк надав позику в сорок тисяч пенге, потім у двадцять і згодом ще в десять тисяч. Отже вся сума становить сімдесят тисяч пенге в півторамільйонному пасиві. Далі вони користувалися незаконними векселями. Але, в усякому разі, Кардич був довіреною особою Сенткалнаї, і можна твердити, що сума позики — це кілька сот тисяч пенге. Передбачливий Кардич, певне, записав цю суму не на ферму, а на маєток Сенткалнаї.

— Будь ласка, хай хтось негайно піде в земельне управління й перепише весь пасив Сенткалнаї. Подивимося, наскільки збільшились прибутки Кредитного банку за час, поки існує ферма.

— Дозвольте мені перевірити. Я швидко з цим упораюся. . .

— Гаразд. Будь ласка, занотуй і пасив Фері Ғоронкаї. Та й пасив Макроці теж...

—— Буде зроблено...

— До того ж докладно продумай усю справу. Головне— з'ясувати, коли правління ферми стало на шлях Зловживань і злочинів.

— Воно давно вже стало на протизаконний шлях. Ще тоді, коли керівництво акціонерного товариства, побачивши, що господарство збиткове, а для покриття нерентабельних витрат грошей-немає, вкладало у ферму нові сУми. Дуже дивно, що суд не дав належної оцінки тим махінаціям.

— Саме це й треба з'ясувати.

Доктор Петерфі поквапливо одягнувся й вийшов.

Пішта став походжати по кабінету. Чимдалі дужче охоплювала його лють і жадання помсти. Показати їм кулак, дати дулю під ніс... Негідники!

Він схопив капелюх, накинув на плечі пальто й майже бігцем подався у протилежне крило управи.

— Де пан інженер?

— Якого саме інженера ви шукаєте, пане обер-прокурор?

— Пана головного інженера Бістріцаї.

— Його тут нема.

— Де ж він?

— —Не знаю. Одягнувся й пішов.

— Наскільки мені відомо, в нього тут термінові справи. Я дав йому проекти моста, що надійшли на конкурс. Він мав їх вивчити.

— Ми саме й працюємо над цими проектами, пане обер-прокурор.

— Де папки з документацією?

— Ось вони, будь ласка.

Службовець одчинив двері в сусідню кімнату, де за великим креслярським столом головного інженера стояв якийсь молодик і переводив на кальку креслення. То були проекти моста. На столі лежала ціла купа кальок.

— Що це? Хто ви такий?

Молодик почервонів по самісінькі вуха.

— Еліяш Шафар.

— Ви інженер?

— Так.

— А де ви працюєте? Молодик мовчав.

— Я вас питаю, де ви працюєте?

— У фірмі "Холуб і К°".

— Хто вам дозволив заглядати в конкурсну документацію?

Молодик мовчав.

— Негайно йдіть звідси! Проекти лишіть на місці, а самі йдіть геть...

Молодик почервонів іще дужче, метнувся туди й сюди, шукаючи капелюха та пальто, схопив їх і, мов ошпарений, вискочив з кімнати.

— Зберіть, будь ласка, всі папери й віднесіть до мене. Службовці похапцем зібрали документацію й за хвилину вже несли її у кабінет обер-прокурора.

Пішта наказав покласти папки на стіл і відпустив службовців. Ті вийшли розгублені.

Отак! Він зробив перший серйозний крок!..

Пішта закурив сигарету й сів за стіл. Підвівся, заходив по кабінету, знову сів.

— Яке неподобство! Яке свинство! Що вони собі думають, ці негідники? За кого вони мене мають? — бурмотів він.

Знову скочив і схвильовано забігав по кабінету.

"Апелюватиму до громадськості. Побачимо, що тоді тут робитиметься. Я ще не встряв ні в які махінації, ні в кого нічого не взяв. Я ще чистий".

І він згадав про Лінину записку: "Благаю,, любий, будь обережний..." Ліна має рацію. Він ні в якому разі не повинен продавати себе. Адже тут усе перебуває в руках мафії. Ось чому управа безсила в боротьбі з неподобствами. Ось чому городяни приречені на злигодні.

Увійшов кур'єр і сказав, що до пана обер-прокурора проситься якийсь водій.

— Хай заходить.

До кабінету, знявши кашкет, увійшов учорашній водій 1 шанобливо вклонився.

— Ваша вельможність, пане обер-прокурор, учора ви звеліли мені...

7— Так, так, пам'ятаю! Вчора вночі ви забули сказати, скільки я винен за проїзд. Скільки ж там настукало? ' — То байдуже, ваша вельможність...'

— Як це "байдуже"? — Пішта грізно зиркнув на водія.— Ви що, хочете мене підкупити? Як ви смієте це казати? Скільки я винен за проїзд?!

— Один пенге і двадцять філерів...

— Дайте здачі,— сказав обер-прокурор, вийнявши двадцять пенге.

Водій сягнув до кишені й витяг цілу жменю грошей. Були там і банкноти, і срібло, і мідний дріб'язок. Він неквапливо відрахував здачу.

— Оце такі чесноти в городян, які платять податки? Невже всі ви прагнете добре жити, тільки ставши на шлях афер?! Здається, ви хочете одержати в нас підряд? Я не знаю, маєте ви на це право, чи ні. Ваша заява буде розглянута. Якщо маєте право — одержите. Городянам, безперечно, належить одержувати підряди в першу чергу. Проте раз і назавжди треба покінчити і з протекціями, і з підкупом чиновників, і з іншими негідними прийомами! Все повинно робитися чесним шляхом і чистими руками...

— Пане обер-прокурор...

— Годі! Нічого більше не хочу чути! Ваша заява в нас?

— У вас.

— Під яким номером вона зареєстрована?

Водій вийняв портмоне, дістав звідти папірець і поклав його перед обер-прокурором. Пішта записав номер і віддав папірець.

— Я розберуся у вашій справі. Ви одержите повідомлення. На все добре.

Водій уклонився, буркнув щось собі під ніс і вийшов.

"Хай тобі біс! — подумав він, ідучи коридором.— Певно, в тебе якісь прикрощі, то й зігнав на мені злість... Йди ти під три чорти із своєю управою! Вік би її не бачити!.."

Обер-прокурор сів за стіл і розгорнув першу-ліпшу З папок, які стосиком лежали перед ним. Все це були дрібні, схожі одна на одну справи. Відрізнялися вони хіба що прізвищами. Управа виділила на околиці міста землі під дрібну оренду, а тепер дуже багато орендарів не можуть виплатити її. Через люті морози минулої зими все на піщаних землях вимерзло. Щоб не було голоду, зерно видали із запасів у кредит. Борг уже треба повертати, однак вартість зерна за цей час упала,наполовину, а держава стягає недоїмки з орендарів за такою ж ціною, як і торік. Якби навіть урожай був високий, орендарі не могли б покрити боргів. Та цього року майже зовсім не вродило. В Кьоше люди мало не голодували. Суд ухвалив продати з молотка двісті сімдесят дрібних господарств, які мали трирічну заборгованість.

Пішта з цікавістю читав документи. Масові злидні!.. Чим тут допоможеш? Хутори розкидані на досить великій території. Пішта трохи знав округ, бо два роки тому об'їздив його весь, займаючись питанням

ліквідації загальної неписьменності. На становище хуторян він тоді дивився очима народного представника, а тепер змушений дивитися з позиції законності, тобто з позиції управи. Йому треба знайти спосіб, як ліквідувати заборгованість. В цьому зацікавлені і держава, і міська влада.

Що тут запропонувати? Судового виконавця зацькують собаками. Жандарми?.. їх не так і багато. Та й що вони можуть зробити з боржниками? Адже не втихомириш цілий світ з допомогою жандармів!..

"Ця альфельдська система — неправильна. Треба запровадити кущову хутірну систему, як в окрузі Ньїредь-хази, куди я їздив інспектувати школи. Там хутори зосереджені в одному місці й пов'язані між собою загальними культурними інтересами. Дітям близько ходити до школи, хворим — до лікаря, а властям легше спілкуватися З хуторянами".

Він подав тоді в управу доповідну записку, в якій пропонував таку систему. Щоправда, писав в основному про Школи, але торкнувся і цього питання. А тепер він по-справжньому розумів, якою раціональною для управи була б кущова система. Хіба можна виселити сім'ї з ділянок у два-три хольди, які вони орендують? Куди дівати цих людей. Було б жорстоко й несправедливо напередодні зими виганяти їх з допомогою жандармів. Ад^ке в них навіть возів немає, щоб перебратися в місто. А якби була запроваджена кущова система, всі ці сім'ї можна було б зібрати в одному місці, гуртом вивезти всіх боржників, а на їхнє місце завезти нових орендарів.

Пішта дивився на купу документації. Скільки тут доказів людського горя...

Та й як інакше жити тим людям? Адже навіть хутірські школи, на будівництво яких пішло стільки коштів, не потрібні. Вони всю зиму стоять порожні, бо в дітей немає ні чобіт, ні черевиків. Ще добре, коли

на сім'ю є одна пара взуття:,діти вдягають її по черзі й.по черзі ходять до школи. Вони часто застуджуються, хворіють. А навесні, влітку й восени самі батьки не пускають дітей до школи: вони потрібні в господарстві, треба пасти гусей, доглядати поросят, телят. Батьки змушують своїх дітей працювати, бо не можуть обійтися без їхньої допомоги.

Жахливої помилки припустився уряд, дозволивши хутірські поселення. І ось наслідок — розпорошена робоча сила; крім того, люди живуть мало не первісним життям. Боронь боже комусь у сім'ї захворіти! Де взяти ліки? Звідкіля викликати лікаря, акушерку? При пологах допомагає сусідка, якщо, звичайно, нагодиться вчасно. Дитяча смертність величезна.

Який нещасний угорський народ! Роз'єднаний, розорений, доведений до відчаю!.. Конче необхідні соціальні перетворення. Але кому їх здійснювати? Макроці й таким, як він? Хіба вони мають бодай якесь уявлення про соціальні перетворення?..

Пішта думав про все це, і серце його краялось з туги та болю.

Слід негайно — сьогодні! — запровадити нову систему хутірських поселень — кущові хутори. Але як це зробити? Держава не має на це коштів...

І все-таки цю проблему можна було б розв'язати. Нові орендні угоди слід підписувати з умовою, що поселенці будуватимуться на нових ділянках тільки один біля одного. Якби вдалося переконати місцеві власті, що при нинішній системі неможливо збирати податки й вимагати виконання інших громадських повинностей — певно, вдалося б дечого досягати! Якщо не подіють соціальні мотиви, то це, безперечно, подіє!..

У Пішти не піднялася рука накласти резолюцію на жодну справу. Написати: "Підлягає стягненню?" А хто це здійснить і які будуть наслідки, коли виженуть на вулицю сотні сімей?..

Повернувся доктор Петерфі. Віц був збуджений, обличчя його сяяло.

— Пане обер-прокурор, радий доповісти, що ваше завдання виконане. Я виписав усі потрібні дані. З часу існування ферми борги Сенткалнаї складають шістсот п'ятдесят тисяч пенге. Незрозуміло, як це Кредитний банк асигнував стільки грошей всього на тисячу двісті холь-Дів? Адже маєток Сенткалнаї обтяжений боргами, більшими за його вартість. Якщо ж додати до цього ще й зобов'язання щодо ферми, то виявляється — Сенткалнаї збанкрутував.

Тим часом головний інженер Бістріцаї повернувся в управу, йому негайно доповіли, що приходив обер-прокурор і забрав назад конкурсні проекти моста.

Бістріцаї зблід.

Спершу він хотів піти до бургомістра й поскаржитися йому на обер-прокурора, як уже зробив сьогодні вранці. Але потім передумав. Збагнув, що за ці кілька годин ситуація змінилася. Невже він — у лещатах обер-проку-Рора?.. Невже той має неспростовні докази щодо участі його, Бістріцаї, в справах фірми "Холуб і К°"?

Інженер-будівельник Холуб, високий, дуже елегантний молодик, сидів у своєму розкішному кабінеті й курив.

Він навіть не повернув голови, коли увійшов Біст* ріцаї.

• — Наш обер-прокурор зовсім з глузду з'їхав! Треба його приборкати! — сказав Бістріцаї.

Холуб нічого не відповів. Він сидів якийсь знесилений, пониклий, дивлячись перед себе безтямними очима. Сигара, здавалося, ось-ось випаде в нього з рота.

Холуб утомився від життя, від тих невдач, що переслідували його останнім часом. Його дружині набридли постійні прикрощі та борги, які чимдалі зростали, і вона почала розважатися з іншими чоловіками. Холуб дуже кохав її й мучився ревнощами. Торік молодий банкір Бела Грейзінгер, син власника фірми, відкрив у місті банківське відділення. В Угорщині серед торгівців зерном та іншою сільськогосподарською продукцією фірма Грейзінгера була найпопулярніша. Мабуть, це була єдина фірма, якої не торкнулося падіння цін. Вона орендувала по всій країні величезні земельні ділянки — десь із двадцять тисяч хольдів. До того ж їй щоразу вдавалося відкривати нові підприємства. Вчора молодий Грейзінгер був на бенкеті в Холуба й розповів, що засіяв рисом шістсот хольдів. В комітаті був район з чудовими заливними луками — селяни косили там траву на сіно. За якимось контрактом луки перейшли у власність Грейзінгера. Отам він і посіяв рис, а наступного року вже зібрав добрий урожай. Щоправда, рис той був неякісний — якийсь жовтуватий, непрозорий. Але Грейзінгер усміхаючись сказав, що не збирається його продавати. Годуватиме ним качок. За попередніми підрахунками, він продасть наступного року качок на мільйон пенге...

Холуб розумів, що йому вже не під силу змагатися з такими комерсантами. Адже він по вуха сидить у боргах. Клята свиноферма зжерла всі кошти...

Він почував себе, як Марій на руїнах Карфагена.

А час минав. Холуб мав представити на конкурс і свій проект моста. Та не міг узятися до роботи. Голова була порожня, руки не піднімалися. Аж тут сяйнуло: він створить свій проект на грунті чужих! Щось скопіює з одного, щось із другого, ще щось із третього... Звідусіль видзьобає по зернинці... Головне — щоб проект був найдешевший. Тоді можна сподіватися на успіх. Підрядники схопляться саме за цей проект як за

найвигідніший. Суперники в такий спосіб будуть переможені. Кардич заохочував Холуба до цього, а Бістріцаї давав гарантії, що все пройде як по маслу.

Проте справа ускладнилася в зв'язку з тим, що столичні фірми з невідомих причин зволікали з представленням своїх проектів на конкурс. Отже й Холуб не міг робити свого проекту — бракувало статистичних даних.

І от маєш! — коли під руками було все, що треба, де не взявся цей новоспечений обер-прокурор і все зіпсував. Тепер слід чекати скандалу. Місто, якому вже набридла монополія фірми "Холуб і К°", ясна річ, скористається з нагоди... І наслідки для нього, Холуба, будуть дуже сумні...

Невже доведеться відмовитись від участі в конкурсі?..

Холуб мовчки слухав обурену розповідь головного інженера й байдуже попахкував сигарою. Він розумів — це крах. Лишається єдине — пустити собі кулю в лоб... Що ж, той, хто виходить останнім, мусить причинити за собою двері!.. Про синів не треба турбуватися — вони в надійних руках. А сам він уже не годен займатись їхнім вихованням. Життя не вдалося... Хай буде як буде!..

В кабінет увійшов Кардич, як завжди, жвавий і веселий.

— Сервус, сервус, друзі! "Друзі" мовчали.

— Що сталося?

Нарешті Бістріцаї набрався духу і все розповів.

— Чорти б узяли цього паскудника! — розлючено вигукнув Кардич.

Він схопив капелюх і сказав, що йде до бургомістра.

Холуб не ворухнувся, на його вродливому обличчі.не здригнувся жодний м'яз. Докуривши сигару, він заплющив очі й сидів, ніби живий пам'ятник розчарування й безнадії.

XXI

У бургомістра була якась делегація, та коли маленький секретар Імре доповів йому, що в приймальні чекають Кардич і Бістріцаї, бургомістр поквапився закінчити з нею розмову. Він навіть не розповів* анекдота про Фереица Деака, як робив це завжди, а міцно потис кожному членові делегації руку й випровадив з кабінету.

Кардич увірвався в кабінет і замість привітання смачно вилаявся.

Головний інженер коротко розповів про підступні заміри обер-прокурора.

Бургомістр довго дивився на них" своїми риб'ячими очима, а потім сказав, карбуючи кожне слово:

— Так... ну що ж... він має рацію... тільки ж це нелегко... Пурифікація 1 — чи не найбільш важка робота, але, безперечно, найкраща... Звичайно, відсутність дисципліни...— додав він задумливо.

Потім узяв зі столу якусь накладну коричневого кольору.

— А це що? Та... історія з вугіллям? Пропозиція келе-шерської шахти? Берталан Батаї...

Бістріцаї ляснув себе по лобі. Як він міг забути? Та ж це чудово, просто чудово! Вони врятовані!.. Вугілля дядька Берці...

І він розповів про справу з вугіллям.

— Отак, ваша вельможність, саме так! Можна собі уявити, яке вугілля надішле славнозвісний дядько Берці! — закінчив він.

Бургомістр недбало спитав:

— Чому, друже, ти кажеш — "надішле"? — Він глянув у накладну.— Адже вугілля прибуло.

— Невже, ваша вельможність?

— Так, прибуло.

— Я нічого не знав, ваша вельможність.

— Гадаю, ця накладна свідчить саме про те, що вугілля прибуло...

Головний інженер скидався зараз на поганого учня, який неправильно назвав дату підписання Вестфаль-ського миру й не повірив учителеві, коли той виправив його.-Він узяв накладну й уважно її прочитав.

— Чи можна від вас подзвонити, ваша вельможність? Бістріцаї зняв трубку й попросив диспетчерську.

— Алло! Це ви, Мате? Як справи з тим вугіллям? Прибуло? Яке ж воно? Відмінне? Високоякісне? Чудово!... Отже, вугілля високоякісне? Значить, він надіслав краще шалготар'янське вугілля?

В трубці почувся писклявий сміх.

— Ну, гаразд, Мате, дивіться, щоб його ніхто й пальцем не торкнувся. Якщо вугілля високоякісне, тоді все гаразд. Я тільки хотів дізнатись, чи воно справді таке... Не відкривайте вагон... Зрозуміло? Щоб і пташка не сіла на вугілля! Таке чудове вугілля не можна псувати...

Бістріцаї поклав трубку, весело глянув на бургомістра й сказав:

— Ваша вельможність, ми ще ніколи не ловили лиса в пастку так легко, як оце зараз.

Кардич голосно засміявся.

— Якби ви знали, який хитрий цей мій помічник Мате! — вів далі Бістріцаї.— Він ще позавчора звернувся До мене: "Пане головний інженер, я маю цікаву пропозицію... Не завадило б перевірити шахту, з якої цей дядько Б-рці відправляє вугілля. Я вже чув, що то за вугілля. Старий уже не вперше намагається ошукати нас... В тій шахті немає вугілля! Є щось схоже на туф. Горить дуже погано, і в грубах від нього утворюється шар нагару, який потім треба видовбувати кайлом. Я б не наважився топити свою піч цим, з дозволу сказати, вугіллям. Пане головний інженер, відрядіть мене туди — подивлюся на власні рчі, що то за шахта і що то за вугілля, яке хоче нам збути цей старий аферист". Бургомістр натис кнопку електричного дзвінка.

— Ох, ці родичі! Не доведуть до добра. Я їх просто ненавиджу,— мовив він.

Вони засміялися.

— А як їх багато!.. І про кожного треба пам'ятати. Щоправда, вони й самі не дають забути про себе... А однокласники! Лх теж тьма-тьмуща! Зрештою виявляється, що ти вчився в одному класі з усіма, в кого є до

тебе якісь справи, або хто попав у якусь скруту... Вони підстерігають тебе на вулиці, в театрі, навіть у вбиральні...

Ввійшов секретар.

— Імре, синку, поклич-но пана обер-прокурора.

— Слухаюсь, ваша вельможність.

Імре усміхнувся ще ясніше й ширше, ніж бургомістр, і поніс ту усмішку до обер-прокурора.

— Милий хлопчик! Щоразу, як бачу його, згадую його бабусю. Яка гарна, яка чарівна була колись дівчина!.. Що вдієш — тепер ось ці дітки перебрали нашу роль... вони милуються жінками й кохаються з ними... Ех, Шомо! Були колись і ми... Одне слово, пане головний інженер... як щось знадобиться, то покличу вас, любий... так, покличу...

Бістріцаї підвізся й квапливо вийшов.

— Ти, Шомо, і тепер ще молодий,— повів бургомістр далі, взявши Кардича за ґудзик піджака.— Чув я, що Д° обіду ти був... у красуні... Невже не знайшов іншого часу?..

Кардич засміявся.

— Мені здається, що коли б я не вжив відповідних заходів остороги, — перевів він розмову на тему, яка найдужче зараз його цікавила,— то вскочив би у велику халепу! А так у нього немає навіть тимчасового контракту. Проте, навіть якби й був... Без участі нашого Кредитного банку він усе одно не міг би купивд віллу. Адже в нього немає грошей. Сумніваюсь, щоб у нього в кишені було бодай два пенге. Кишенькові гроші йому дає дружина...

— А в неї є якісь кошти?

— Сімсот двадцять пенге в ощадній касі.

Вони засміялися. Потім замовкли і замислено гризли кінчики сигар. Ще не час приймати якесь спільне рішення щодо обер-прокурора. Поки що він має над ними перевагу, бо в його руках ота справа з конкурсними проектами. Ще один хід — і мат!..

— Ну то як? — спитав бургомістр. Кардич його зрозумів.

— Доведеться зупинитися на Вагнерові...

— Звичайно.

І вони уявили, що уже завтра обер-прокурор подасть У відставку й знову буде запропонована кандидатура Вагнера. Він — своя людина, давній їхній друг і вірний слуга... Кар'єра Іштвана Коп'яша має скінчитися. Так. вони вирішили — так і буде.

З'явився Імре й доповів, що в приймальні чекає обер-прокурор.

— Хай увійде,— сказав бургомістр, кивнувши головою.

— Сервус, друзяко, сервус! — привітав він Коп'яша, коли той увійшов у кабінет.

Трохи повагавшись, Пішта сів. Він був схвильований. Приготувався до всього...

Річ у тім...— почав бургомістр.— Річ у тім, що цей бістріцаї — справжнісінький йолоп... Ти його ще не знаєш... Фахівець з нього,

звичайно, непоганий, а щодо всього іншого... Якийсь він ненадійний... І я не можу збагнути, чого він домагається... Чого хоче?..

Пішта розумів, що ці люди знають усе і до всього причетні, та уникнути розмови не було нійкої можливості. І він почав розповідати, відчуваючи, як страшенно все це йому набридло. Знову доводиться кидати слова на вітер.

— Холуб ще місяць тому казав мені, що не збирається брати участі в конкурсі по проектуванню моста з металевих конструкцій,— здивовано сказав бургомістр.— Мовляв, він і так терпить величезні збитки. Збожеволів цей Бістріцаї чи що? Ну, хай начувається! Адже це дисциплінарна провина! Мабуть, треба порушити проти нього адміністративне розслідування.

— Та він просто перестарався,— зауважив Кардич.

— Але ж, ваша вельможність, у кабінеті Бістріцаї був чиновник фірми "Холуб і К°", який робив копії розрахунків.

— Дурниці! Невже ти можеш повірити в таку нісенітницю? Любий мій, тобі доведеться звикати ще до багатьох речей... Працювати з людьми — штука складна... Ну, годі! Чи варто нам псувати через це апетит? Ти вже дістав запрошення на бенкет до Боронкаї у неділю ввечері?

— До кого, ваша вельможність?

— До Боронкаї.

— Ні.

— Ось тобі й маєш. Увечері в неділю у них прощальний бенкет, на якому буде все місто. Певно, вони не надіслали тобі запрошення тому, що хочуть нанести візит і запросити особисто.

— Авжеж,— сказав Кардич,— мені сам Фері сказав^ що вони збираються відвідати Пішту... До речі, любий мій Пішто, прошу мене вибачити: я сьогодні мусив терміново піти на переговори про великий англійський кредит і через те не міг тебе прийняти. Ти приходив у банк?

— Ні, дядечку, тільки дзвонив по телефону.

— І я вже пішов?

— Еге ж.

— Ну, нічого. Може, так і краще. У всякому разі, на віллі побуває й твоя дружина. Підприємство краще оглянути, коли воно діє...

І він голосно засміявся.

XXII

Наступні два дні були для Пішти неспокійними. Він ніяк не міг розібратися в рвоїх стосунках збургомістром та його оточенням. Пішті'хотілося порвати з ними, але за годину-другу його наміри змінювалися, і він думав про них як про близьких людей. Йому здавалося, що він живе в якомусь химерному світі.

За обідом Пішта сказав Ліні, що в неділю їх запрошено на бенкет до Боронкаї.

Ліна спохмурніла, почувши, що й подружжя Боронкаї хоче зробити їм візит. Х неділю, десь біля полудня... Побачать8 їхню тісну, бідно

умебльовану квартиру... Нічого в ній не зміниш... Зрештою — вона махнула рукою — прийдуть, то прийдуть... . .

У суботу в обід приїхав дядько Берці. Він був чимось пригнічений, хоч і прикидався веселим та безтурботним.

Дядько Берці сказав, що відправив у Жаратнок Два пробних вагони вугілля, і надокучав Пішті доти, доки племінник йе зателефонував радникові з господарських питань Чомі. Той дав позитивну відповідь — мовляв, вугілля можна привозити.

Дядько Берці пожвавішав і тут же перейшов у наступ.

— Пішто, чому ти так скептично ставишся до цього Діла? Бачиш, вони ж не мають нічого проти... Ще б пак — адже кращого вугілля годі відшукати! Грандіозна комерція! Я б хотів обігріти своїм вугіллям весь світ! Моє серце — і є та шахта, яка здатна обігріти всі установи Разом із коридорами... обігріти навіть базарний майдан під ногами перекупок!

—• Замовкни, дядьку Берці! Верзеш казна-що... Не обігрієш увесь світ твоїм вугіллям.

— Чому, синку? Адже в землі вогню вистачає. Коли скінчиться вугілля близько від поверхні, доберемося до центру землі...

— І тоді вибухнуть вулкани.

— Хай собі вибухають, синку, але хай цей вогонь піде по трубах, нагріє їх... Хай гаряча вода циркулює по всьому світу... До наших послуг у природі невичерпні запаси...

Пішта замислився. Кумедний цей дядько Берці, але він, певне, має рацію. Якщо того вугілля, в яке перетворились стовбури дерев прадавніх лісів, може вистачити на кілька сот років, то яка ж могутня

енергія у земних глибинах?! Навіть уявити важко, які це великі запаси порівняно з запасами вугілля... Ще далеко той час, коли люди оволодіють сонячною енергією, а доти їм служитиме гаряча вода глибоких підземних джерел... Земні глибини — це невичерпний резервуар гарячої води. І щоб використовувати її, не треба чогось надприродного — потрібні тільки труби.

У Пішти аж голова запаморочилась від таких перспектив.

Аж тут у дверях з'явилася тітонька Каті. Вона майже не бувала вдома, робила візити то родичам, то знайомим. Навідувала всіх, хто знав сім'ю Коп'яшів. Бувало, що вона не приходила ночувати додому і по два дні, бо хоч куди вона пішла б — скрізь її залишали на обід, на вечерю, а то й на ніч...

— О, Берці!— вигукнула вона, переступивши поріг. Дядько Берці вражено глянув на жінку, яку колись за

нього сватали.

— А це що за опудало городнє?— вигукнув він,

— Ти впізнав мене, Берціко! Це я, Каті.

— Усе ще топчеш ряст? І навіщо?

— А ти анітрохи не змінився!

Дядько Берці поплескав тітоньку Каті по стегнах і сказав Пішті:

— Бачиш, такою вона була й двісті років тому. Такою ж бридкою. Ну, поцілуй мене...

Тітонька Каті поцілувала його.

— І пахне від тебе так, як кблись,— зітхнув дядько Берці.— М'ятою, чи що?.. Де ти живеш тепер?

— Тепер — у доброго й любого племінника. В нього така мила жіночка... Золото, а не дружина!

— То вона тебе скоро випхає за двері. Адже вона розумна жінка...

— Досить того, що чехи вигнали мене з Рімасомбата 1 за мій патріотизм.

— Отже й вони тебе розкусили... Слухай-но, Пішто, чи не почастуєш ти мене чарчиною? Хочеться змити запах цієї Каті...

Пішта почав шукати горілку, прислухаючись до розмови дядька Берці з тітонькою Каті. Говорили про рід Коп'яшів. Як сумно, що колись він процвітав, а тепер занепав зовсім...

Зрозумівши, що Ліна не% бажає зустрічатися з ним, Дядько Берці зібрався йти. Покликав Пішту:

— А йди-но сюди.

— Що таке, дядьку?

— Дай мені, будь ласка, двадцять пенге.

— Немає в мене жодного філера...

— Я зараз в скрутному становищі: через це вугілля геть витратився. Ледве розрахувався з залізницею. Адже вони не схотіли чекати, поки я

одержу гроші за вугілля... Пішто, а чому вона тут, ця Каті? Будь із нею обережний... Вона тільки те й робить, що плітки розпускає!.. Скільки разів я тобі казав, щоб ти не збирав у себе Родичів...

1 За Тріанонською угодою 1920 року місто Рімасомбат відійшло Д° Чехословаччини.

Пішта подумав, що дядько Берці. має рацію. Та хіба можна сказати тітоньці Каті, щоб вона ушивалася звідси.* Та й якомусь іншому родичеві хіба скажеш?

— Ти повинен дати мені двадцять пенге, синку,— знов озвався дядько Берці.— Повинен дати, хоч їх у тебе и немає... Вважай, що ти даєш їх як позику — з тих двадцяти тисяч комісійних, які припадають тобі...

Пішта спохмурнів. У нього було таке відчуття, ніби його хочуть живцем спалити у власному будинку. Він ще ніколи досі не виступав в році посередника. Саме слово "посередництво" його наче обпікало. Чи не зіпсує це посередництво йому кар'єри?.. Він здригнувся.

— Чого ти стурбувався, синку? Гроші за посередництво — то чесні гроші... Адже тих, хто сприяє замовленням, цінують... Шахтарем може бути перший-ліпший дурень. Треба тільки, щоб під землею було вугілля. Рубати його — не дуже складна штука. А от продати! Це справжнє мистецтво. На ринку чого тільки не продають! Конкуренцією знищують один одного. І скажу тобі, людина, яка здатна робити гроші з багна, заслуговує на те, щоб мати зиск... Тому й платять гроші за посередництво. Рука руку миє, особливо коли це рука родича...

Пішта підвівся і збуджено заходив по кімнаті.

— Не треба вдавати із себе сором'язливого,— провадив дядько Берці, покусуючи кінчик сигари.— Чому я запропонував двадцять тисяч

комісійних саме тобі? Бо ти — мій родич... Чому ти допоміг одержати перше замовлення мені? Тому, безперечно, що я — твій родич...

— Коли ще я був радником у справах культури,— сказав Пішта,— мені довелося добре поморочитися з цим вугіллям. І я переконався: всі комерсанти, які торгують вугіллям,1— шахраї і негідники.

— Що правда, то правда...

— А всі посередники полюють лише за комісійними. У них тільки й турбот, щоб якнайшвидше загребти гроші... Я ж вважаю своїм обов'язком потурбуватися про те, щоб місто одержало високоякісне вугілля. Я довіряю тобі — рідному братові моєї матері. Ти поставлятимеш хороше вугілля, дядьку Берці, я в цьому впевнений... Однак повернімося до моїх комісійних. Що ж, я готовий прийняти ці гроші, бо я їх заслужив. Але візьму їх не для себе. Маю широкі плани служіння громаді... Хочу на ті гроші створити щось на зразок родинного акціонерного товариства... Зрозуміло? Хочу забезпечити роботою та прибутком усіх працездатних членів нашої сім'ї, хочу щоб вони служили суспільству...

— Кого ж ти збираєшся влаштувати на роботу?—зди-. вовано.сиитав дядько Берці.

Пішта мовчав. Мабуть, поки ще не час для відвертої розмови. Тим паче, що ця ідея остаточно ще не визріла...

— Хочу поставити дядька Андріша Таконі керуючим свинофермою, — обережно мовив він трохи згодом.

. — Андріша?

— Так.

— Я його знаю. Він завжди був спритним хлопцем. Колись пошив у дурні вашого Кардича, який служив тоді агентом по продажу хліба... Якби ж то пошити в дурні тепер цього пихатого індика, цього короля лихварства...

— Про це і йдеться. Замість людей, які захопили керівні посади, я хотів би поставити чесних і справедливих людей — моїх кревних. Я впевнений у собі, отже впевнений і в своїх родичах.

— Пішто, а чи не міг би ти поклопотатися, щоб управа купила в мене шахту? Для міста, ясна річ, набагато вигідніше, щоб шахта належала йому... Вугілля вищої якості... Дуже схоже на— шалготар'янське... Ніхто не відрізнить... Біда тільки в тім, що мало оборотного капіталу. Я продав би шахту за дуже низьку ціну. Можу навіть безкоштовно віддати, але з умовою, що мене призначать директором шахти із щомісячним окладом.

— Ми*ще повернемось до цієї розмови. Поки що головне — чесно продати першу партію вугілля... Коли воно й справді високої якості, ми купимо шахту... і зробимо тебе директором, дядьку Берці. Я довіряю тобі!..

— Я виправдаю твоє довір'я, синку. Швидше святий собор розвалиться, ніж ти помилишся в мені!.. А десяти пенге в тебе не знайдеться?

Пішта вийняв десятку з тих двадцяти пенге, що їх дала йому Ліна, і простяг дядькові Берці.

— Ет, синку, на саму тільки платню не проживеш. Якщо немає ще якихось прибутків — кепські справи. Так і будеш животіти за рахунок жінчиного гаманця...

Тут у кімнату ввійшла Ліна й скоса глянула на дядька Берці.

— Я саме кажу твоєму чоловікові, що вірю тільки тобі... Слухай-но, Ліно, жени ти звідси цю тітоньку Каті...

— А вона говорила те саме про вас.

— Ось бачиш!—обурено вигукнув дядько Берці.— Куди вона встромить свого носа, там добра не жди! Рідню, звичайно, треба любити, але так, щоб не зашкодити собі. Приймати слід тільки тих родичів, з яких є якась користь.

— Ви вже казали про це. Але не пояснили, яка користь нам од вас...

— Терпіння, любонько, терпіння!.. А поки я радий, що зміг забезпечити вам перші двадцять відсотків.

— Що? Які двадцять відсотків?

— Дядько Берці жартує,— поквапливо мовив Пішта.

— Жартую, жартую, любонько,— засміявся дядько Берці, поцілував Ліні руку й вийшов.

— Про що це він?— спитала Ліна, коли вони залишилися вдвох.

— Ні про що... так собі базікає. Хоче оформити продаж вугілля з моєю допомогою, залучивши мєне.до комерції... Ніби я здатен на таке...

— Пішто!— Ліна пильно глянула на нього.— Обіцяй, що ти нічого не робитимеш за моєю спиною!

Він пригорнув Ліну до себе, поцілував.

Ну то як, підемо до Боронкаї?

— Краще б туди не ходити...

— Звичайно. Але ми повинні бути на бенкеті.,. Навіть сам бургомістр це сказав... В них збереться все місто... Наш обов'язок — бути там...

Ліна сіла на стілець. Яка вона втомлена!...

— Не знаю, Пішто... Боюсь, страшенно боюсь за тебе... й за себе... й за дітей... Не під силу нам боротися з тим світом...

XXIII

Дружина губернатора обійняла Магдалену й по-дружньому поплескала її по спині.

— Магдалено, люба, чудовий бенкет!

— Я дуже рада, тітко Сіді.

Пішта, який у цю мить глянув у той бік, зустрівся очима з Магдаленою. Келих з шампанським так затремтів у його руці, що вино вихлюпнулося на манишку. ■

Ліна це побачила й ледь помітно похитала головою.

Магдалена, трохи зніяковівши, відвернулась і подалась з дружиною губернатора у велику залу.

Сад освітлював потужний електричний ліхтар. Осіння ніч була напрочуд тепла і ясна.

До Пішти підійшов доктор Петерфі й відвів його вбік.

— Прошу вибачення, пане обер-прокурор, але мушу сказати вам дуже важливу річ. Поки що це секрет. Бухгалтер повідомив мене, що до нас приїхав уповноважений міністерства; сьогодні вночі він хоче перевірити всі документи свиноферми. Очевидно, на Боронкаї надійшла серйозна скарга. Мабуть, це діло рук Макроці, якого немає тут. Міністр наказав терміново й без зайвого шуму провести розслідування... Будьте обережні, бо, певне, бургомістр викличе вас до себе...

Пішта зрадів, почувши цю звістку. Отже, тепер вони в нього в руках...

Щоб не викликати підозри, Петерфі з посмішкою на обличчі пішов до гостей.

Пішта кілька секунд постояв, прислухаючись до того, як у скронях стукає кров.

"Справжній детективний роман",— подумав він і переможно всміхнувся.

— Що з тобою? — здивовано спитала Ліна, підійшовши до нього.— В тебе такий щасливий вигляд!

— А ти хіба не щаслива? Чому?

— Значить ти щасливий? З якого це приводу? На веранду вийшли дами.

— З глузду можна з'їхати від цих танців! — мовила до Пішти дружина одного із суддів.

Чардаш — гарний танець,— сказав Пішта.— Якось я танцював чардаш дві години без упинку.

— Коли?

— Під час незабутньої війни.

— Незабутня війна?.. Так, ваша правда! —засміялася дружина одного торговця.— Але скажіть, будь ласка, до чого призведе це економічне становище?

— А в чім річ? Якби хтось глянув зараз на нас із Місяця, то побачив би цілком пристойну картину...

— Еге ж! Земля горить у всіх під ногами...

Жінки сміючись подалися назад у залу. Ліна похмуро мовчала. Вона не втручалася в розмову, бо не була знайома з цими дамами.

— Я питаю — хіба ти не щаслива? — повернувся до перерваної розмови Пішта.

— А ти щасливий? Чому?..

— Сервус, ваша вельможність... Дякую, добре...— відповів Пішта на привітання головного інспектора окружного відділу освіти. Потім знову повернувся до Ліни: — Ось чому, люба моя!

— Отже, я маю бути щаслива тільки через те, що мій чоловік пишається в цьому товаристві, наче павич? Або показує всім свою залиту вином манишку?

— Тихіше, не галасуй...

—' Не треба було розхлюпувати шампанське...

— Однаково вдруге її не надінеш...

— Якщо не стежити за собою, то, звичайно, ні.

— Ніхто не вдягає під фрак одну й ту саму манишку двічі.

— Але її ще можна вдягти під піджак...

Увійшов секретар бургомістра. Він шукав Пішту. Побачивши його, взяв під руку, відвів убік і заклопотано мовив:

— Пане обер-прокурор, вас шукає пан бургомістр.

— А де він, Імре?

— В ломберній кімнаті. Цілую ручки, вельможна пані...

— Зараз іду.

Пішта ще якийсь час постояв біля Ліни. Він побачив, що до них підходить дядько Берці.

— Можна тебе на кілька слів, синку?

— Облиште хоч тут оті свої "кілька слів"! — сердито сказала Ліна.

— Яка ти!.. Я не грошей хочу просити... Тут платити не треба. Хіба що лакею.

Ліна почала шукати в сумочці гроші.

— Обережно! Не треба, щоб хтось це бачив!— мовив Пішта.

Дядько Берці засміявся, наче почув дотепний анекдот, узяв гроші, зиркнув на них і витріщив очі:

— Сорок філерів?

— Лакею вистачить.

Дядько Берці, спохмурнівши, поклав монети в кишеню й повільно відійшов. Пішта не міг одразу здобутися на слово.

— Все-таки це ганьба! — сказав він нарешті.— Дати сорок філерів моєму рідному дядьковії

—— Він не поверне і їх.

— А я що дам лакею? Стою у фраку, наче принц уельський, а в кишені — жодної монети...

Пішта хотів був іти до бургомістра, але раптом на веранді з'явився Боронкаї в супроводі свого тестя, старого Сенткалнаї, і Кардича:

— Он вони де, закохані! — вигукнув Кардич, побачивши Пішту з Ліною.— Навіть тут знайшли тихе містечко, де можна поцілуватися...

Пішта відчув у тоні Кардича щось зневажливе. "Нічого, нічого, скоро я приберу тебе до рук... А втім, уже прибрав... І тебе, й інших"...— подумав він.

— Як тобі подобається вілла? Га, доню? — спитав Сенткалнаї.

Ліна зашарілася.

— Для нас вона занадто висока, занадто широка й занадто простора, — відповіла вона.

— О, то правда! Діти витратили на неї великі гроші,— мовив торговець залізними товарами.

Вони зрозуміли одне одного. Ліні навіть стало жаль його. Старий Санткалнаї, як і вона, не міг збагнути і прийняти широких масштабів сучасного світу.

— Можна тебе на кілька слів?—сказав тепер уже Кардич.

Почувши, що він звертається до Пішти так само, як і дядько Берці, Ліна здригнулася, наче її вжалила оса. Але, певне, не грошей треба Кардичеві. Цікаво, про що вони говоритимуть?

. — Бачу, що твоїй дружині не дуже подобається вілла?

— Чом би вона їй не подобалася? Кардич трохи помовчав, а тоді повів.далі:

— Якщо хочеш, можемо підписати контракт зараз. Негайно.

Пішта опустив очі. "Підписати контракт... Тут... Це не без причини... Значить, Петерфі сказав правду. Міністерський інспектор уже прибув".

— Мене кличе пан бургомістр. Дядечко Бела... Мушу йти до ломберної кімнати.

— Не квапся. Я саме від нього. Він сказав, щоб ми з тобою обговорили стан справ, а потім ішли до нього.

— Он як! Ну що ж, хай буде так.

Вони подалися в картинну галерею й сіли в кутку. Свідків, крім картин, не було.

— Представник міністерства ще сьогодні хоче повернутися назад?

Кардич підозріло зиркнув на Пішту.

— Представник міністерства?

— Цієї ночі буде ревізія!—хрипким від хвилювання голосом сказав Пішта.

Кардич помовчав, потім усміхнувся й відповів:

— Ах так. Представник міністерства... Так, так...

Запала мовчанка. Пішта побачив на маленькому столику перед собою коробку, повну англійських сигарет. Він узяв одну, пом'яв у пальцях і закурив, йому не хотілося першим починати розмову.

Кардич і собі взяв сигарету. Ніяк не міг збагнути, звідки обер-прокурор дізнався про приїзд представника міністерства. Адже бургомістр запевняв, що Пішті нічого не відомо про ревізію... Що саме він знає?..

Пішта не обзивався.

— З гербовими документами не все гаразд,— сказав нарешті Кардич. — У квитанціях та ордерах, безперечно, зазначено, куди пішли матеріали — на будівництво вілли чи на свиноферму...

— Так...

— А де ж ті гербові документи?—після тривалої паузи спитав Кардич.

— Бухгалтерський облік поставлено досить хитро,— ухильно відповів Пішта.— Ніде не вказано, на будівництво чого використані будівельні матеріали.

— Що ти хочеш цим сказати?

Пішта струсив попіл сигарети в попільничку.

— Я не знайомив тебе, дядечку Кардич, із своїм меншим братом?

— Здається, ні.

— Чудовий хлопець. Служив біржевим диспонентом у Будапешті...

— Мені чомусь здавалося, що він працює в музеї. Щось ніби чув про нього...

— То мій другий брат... Директор-хранитель археологічного відділу Національного музею. Я хочу рекомендувати його на посаду директора нашого музею.

— Ага, то це про нього казав мені віце-губернатор...

— Він був такий люб'язний, що пообіцяв запросити мого брата на посаду директора музею. Точніше, він сказав, що можна було б це зробити...

— Слушна думка...

Тепер Пішта дивився Кардичеві просто в очі.

— Таким чином, я хотів— би рекомендувати Меньхерта на посаду директора музею, а другого брата, Альберта, в банк...

— Альберт...— повторив дядечко Кардич,— Альберт... Берці... Ага, Берці! Це той, що з вугіллям... який пропонує управі...

— Ні. То мій рідний дядько. В нього є невеличка шахта в Боршозькому басейні, в Келешері. Такий самий пласт, як і в Шалготар'яні. Чудове вугілля. Але дядько не має оборотного капіталу. На мою думку, в нього не вугілля треба купувати, а придбати шахту. Для управи це було б набагато вигідніше...

— Авжеж, авжеж... Крім того, твій дядько Берці міг би залишитися на тій шахті директором...

Пішта аж розгубився, бо думав саме про це! Він невимовно зрадів, та за мить у голові промайнуло: а що, як із нього знущаються? Або ще гірше — чи не сам дядько Берці розпускає такі чутки?

— Це питання можна буде обговорити згодом і прийняти найдоцільніше рішення,— мовив він нарешті.

Ні, він таки потрібен цим людям... А що, як закинути слівце й про інших родичів? Дядька Андріша треба поставити сторожем на свиноферму; Елемера, сина дядька Лайоша,— в музичне училище; Аделку — вчителькою... Але зараз він не заводитиме про це розмови — на все свьй час... Даремно він заговорив і про Альберта. Альберт— несерйозний чоловік... Сказав би тільки про Меньхерта... Ет, не треба взагалі було про це патякати! Мабуть, дядечко Кардич поінформований і про вугілля дядька Берці, і про Меньхерта. Він би й сам розпочав про це розмову. Навіщо було вискакувати...

Але, з іншого боку, його пропозиція — не афера. Адже Меньхерт — фахівець високого класу. Забезпечивши його роботою, управа тільки виграє...

Аж тут у картинну галерею увійшла Ліна в супроводі старого Сенткалнаї. Побачивши Пішту й Кардича, вона мовчки усміхнулася і попрямувала в сусідню кімнату. Сенткалнаї підійшов до них і сів поруч.

— Вибачте,— сказав Кардич.— Пішто, ти —посидь тут трохи, я на хвильку зайду до старого. Почекай мене...

"Побіг доповідати бургомістрові",— подумав Пішта, і йому стало дуже прикро.

— Ну що, друже, яка твоя думка? — спитав Сенткалнаї.— Чи можна якось виплутатися з цієї справи... з цієї ферми?..

— А чого ж...

— В який же то спосіб?

— Ще не знаю... Півтора мільйона пасиву... Як на нинішній час, то занадто... В двадцять восьмому, двадцять Дев'ятому роках, коли у вас почали з'являтися борги, хольд землі коштував тисячу пенге... А тепер — двісті-триста... Потрібна допомога.

— Яка? З чийого боку?

— На щастя, місто не може обійтися без свинофер-ми. Якщо цю справу організувати розумно, городяни матимуть від неї неабияку користь. Навіть колишні влас* ники не втратять усього...

— Що значить — не втратять усього? ^ здивовано спитав Сенткалнаї. Його вуса безсило обвисли.— Що це значить? — перепитав він майже злякано.

— Дещо, безперечно, доведеться втратити... Власники завжди зазнають збитків, коли діло прогорає.

— Але ж воно зовсім не прогорає!—заперечив Сенткалнаї.— Погіршилась кон'юнктура — тільки й того...

— На це треба зважати й робити відповідні висновки.

Обличчя старогоч було густо вкрите —червоними й ліловими жилками, як це— буває в селян. У голову йому шугнула кров. Такого ще ніхто ніколи не наважувався йому казати. Що він верзе, цей ново'спечений обер-прокурор! Втрачати... приготуватися до збитків... Звичайно, Сенткалнаї і сам про це знав, але приховував навіть від себе. Боявся, що це може зашкодити його здоров'ю... А обер-прокурор таке цвенькає йому в вічі! Мовляв, слід зробити висновки з того, що погіршилась кон'юнктура... Божевільний він чи що?.. Проте, нема ради. Коли зайшла вже про це мова, треба дізнатися конкретно про збитки. Бійся, не бійся, а від лиха не втечеш...

І він спитав:

— Яку ж суму доведеться мені.втратити?

— Значну. Але дещо у вас залишиться. А в такому становищі людина повинна радіти кожному врятованому філеру.

Сенткалнаї широко відкрив рота. Він хотів був вилаятись, але тільки хапнув судорожно повітря. І враз перевів розмову на інше:

— Ох, і стомився ж я сьогодні! Був на полюванні, відстав від гурту... чимчикував пішки кілометрів із п'ять. У переліску зустрів старого лісничого й спитав у нього, чи не бачив він мисливців. Побалакали трохи... Такий старий, як і я. То він мені й каже: "Ну що, пане, будемо вибирати?"

Сенткалнаї голосно засміявся.

Пішта вражено дивився на нього. Міцний стариган! З такої розмови перейти на жарти! Вміє приховувати справжні почуття... Он і люльку вже вийняв, натоптує тютюном...

— Я одразу збагнув, що він має на увазі вибори короля,— повів далі Сенткалнаї.— "Ет, як вони могли так зіпсувати всю справу?" — сказав він. І тут вже невдово-лено докинув: "Скільки в нас було країн, і які всі багаті! Якби робили по-розумному, то й понині зберегли б усе..."

— Ось бачите!— перепинив його Пішта.—Бачите, який мудрий той старий лісничий! "Якби робили по-розумному!" У вашій справі виходить так само. Але людина рідко коли вчиться на чужій біді... Перепрошую, ви розумієте?

— А що тут розуміти?

— Треба поставити справу так, щоб із нами торгувалися. Саме це треба мати на увазі й вам. Зараз я вам поясню...

— Не треба мені пояснювати,— сердито буркнув Сенткалнаї.— Я однаково ніколи цього не зрозумію. Для того й існуєте ви, молодше покоління, щоб зняти тягар з наших плечей... Все своє життя я працював... Виходить, даремно?! І праця моя марна, і саме життя? За віщо так покарала мене доля?

— Послухайте...

— Я не належу до роду магнатів. Все моє майно — це не дідівська спадщина: все я сам заробив. Заробив працею... І я маю на нього право!

— Отож я й клопочуся про те, щоб ви всього не втратили.

— Всього! — обурено вигукнув Сенткалнаї.— Що за Дурниці? Я нічогісінько не хочу втрачати, чуєте? Ані Філера! Отак, любий мій! Розумієте — ані філера!..

Магдалена побачила з сусідньої кімнати, що батько Дуже збуджений, і поквапилась до нього.

— Як ви себе почуваєте, таточку? — спитала вона.

— Добре!

Пішта опустив очі, щоб не дивитися на Магдалену. Він бачив її черевички^ Бачив також, як під шовковою сукнею рухались її коліна, коли вона обхопила руками батька за шию. Повільно підіймаючи голову, Пішта вів поглядом по її стрункій постаті — від ніг до талії, від талії до грудей, від грудей до гарної довгої шиї, до самісінького волосся... Кров дедалі дужче бурхала в жилах.

Магдалена благально глянула на нього — мовляв, не хвилюйте мого батька! їхні погляди зустрілися, і Магдалена раптом зніяковіла. Вона швидко відвела вбік очі й міцно стулила свої ніжні вуста.

Пішті здалося, що земля тікає у нього з-під ніг, і він падає в прірву. Перед очима замиготіли червоні кола.

— Чи не посиділи б ви трохи зі мною, пані? — тихо спитав він у Магдалени.

Вона зняла руки з батькової шиї. Сенткалнаї насупився і пішов геть, а Магдалена сіла навпроти Пішти й глянула на нього з якоюсь підозрілою цікавістю.

— Завжди рада вас бачити! — сказала вона.

— Я теж радий.

— Я й не знала, що ми з вами родичі.

— А я вже давно знаю про це...

— Давно?

— Так^ давно.— Пішта глянув на Магдалену й раптом посміливішав. Закинув назад голову, усміхнувся.— Пам'ятаєте бал? Той бал, на якому ви були в зеленій сукні?

— В зеленій?

— Так, у зеленій. Яскраво-зеленій, як весняна трава... Ви були схожі на молоде струнке деревце, осяяне сонцем...

Магдалена засміялась.

— Так, у мене була зелена сукня,— сказала вона задумливо.

— І на тому балі ви були в ній...

— Ми з вами танцювали?

— Ні. Я тоді вже не танцював.

— Чому?

— Дав собі обітницю. Знаєте, я чотири роки пробув на фронті... А два — в полоні... І коли повернувся додому, захотілося дати якусь обітницю. В подяку богові за те, що зберіг мені.життя... Річ у тім, що людина, яка зазнала багато страждань, стає трохи дивною... Трохи химерною... В ній з'являється щось дитинне... примхливе... Спершу я хотів відростити собі бороду! Та потім вирішив, що це не модно...

— Невже у вашому романтизмові стільки-тверезості?

— Авжеж. Я і романтик, і реаліст водночас. До речі, я боявся, що борода зіпсує мені кар'єру... Тож і задумав дати іншу обітницю — ніколи не танцювати.

— Навіщо ж ви поїхали на бал?

— Службові обов'язки. Мене саме призначили радником з питань культури, а бал був організований з благодійною метою — на користь народної освіти.

— Пригадую... Була я тоді ще молодою жінкою...

— Та й я тоді не був старим чоловіком,— ^ірко усміхнувся Пішта.

— Тепер я вас згадала... Мені казали, що в полоні ви вивчили дев'ять мов.

— І десять відтоді забув... Увійшла Ліна із старим Сенткалнаї.

— ...побудована.-на совість,— долинули його слова. Певно, вони говорили про віллу.

Магдалена підвелася й узяла Ліну під руку.

— Я дуже рада, що віллу купуєте саме ви.

— О, це ще не вирішено остаточно...

— Не вирішено?

—— Хіба ми можемо купити таку віллу? Та й навіщо? о мого батька є маєток, і він дуже хоче, щоб ми жили в ньому. Будинок з верандою, затишні кімнати... А ваша вілла — мені навіть уявити важко, як би я в ній жила.., Це як сон... Щиро кажучи, мені й сни такі не снилися...

Лінині слова прозвучали для Пішти наче музика.

— Не треба думати про це,— сказала Магдалена і на мить замовкла, але потім рішуче закінчила фразу — адже вона звикла все доводити до кінця: — Не треба роз'ятрювати собі душу цими думками. Краще сказати собі: "Таке воно є — життя!" Правда ж?

Ліна нічого не відповіла.

Магдалена глянула холодними сірими очима на Пішту. Той поквапливо кивнув головою на знак згоди; в нього перед очима замиготіли червоні кола. Він відчував тільки близькість Магдалени і, приплющивши повіки, побачив її коліна, оповиті шовковою сукнею. Видно, шампанське давало про себе знати...

Магдалена взяла Ліну під руку, вони стали походжати по кімнаті. Пішта дивився на них, і його проймало якесь химерне почуття насолоди.

Магдалена затримала на ньому погляд. Допитливо вдивлялася в його палаюче пристрастю обличчя. Очі її були чужі й боязкі...

А Ліна нічого не помічала. Вона думала про своє.

Як завжди, із сміхом та гамором, увійшов дядечко Кардич.

— Все гаразд, любий мій Пішто! Пан бургомістр сказав: "Пішті треба надати широкі повноваження".

— Ходімо оглянемо віллу,— мовила Магдалена до Ліни.— Коли ти все побачиш, то впевнишся, що це не сон, а звичайнісінька реальність. Інакше й не може бути. Віллу побудовано за моїми проектами. А я не витаю у хмарах...

її слова, навіть голос — тверезий, стриманий, холодний,— збурювали в Пішті бурхливі почуття.

Старий Сенткалнаї наблизився до жінок-і повільно пішов разом з ними.

— Вілла змурована з цегли найвищого гатунку,— пояснював він Ліні. — Підземні води не можуть зруйнувати фундамент...

Пішта глибоко зітхнув. Ця жінка належала йому... Належала одну-єдину мить... І покинула його. Ніколи він не підкорить її собі!.. О, він її ненавидить...

— Я сказав старому Сенткалнаї...— хрипло мовив Пішта.

— Що сказав? — швидко спитав Кардич.

— Що йому доведеться дещо втратити.

— Втратити? Що саме?

— Управа не може взяти на себе це діло. Та його і не вдалося б провести через пленум.

— Ти вже зайшов так далеко? Певно, вже обговорив це питання з опозицією?

Пішта схаменувся. В репліці Кардича вчувався виклик.

— Мартіні твій родич? — питав далі Кардич.

— Далекий.

— Хай у такому разі допоможе тобі.

— Він же в опозиції.

— Хай поверне справу так, щбб його вимоги повністю відповідали нашим вимогам.

— Я поклопотався про те, щоб і колишні власники акцій зазнали деяких збитків...

— На яку суму? А якої думки з цього приводу доктор Мартіні?

— Це моя ідея, а не Мартіні. Я досконально вивчив Цю справу. Відповідні документи знаходяться в надійному місці...

— Ну, і як ти уявляєш собі відродження свиноферми? —— Дуже просто. Управі не личить вести переговори

З підприємством, що збанкрутувало. Для опозиції це була б справжня знахідка... Ми дали б їй "неабиякі можливості для нападу...

Отже треба створити щось на зразок синдикату, який відкупить усю свиноферму.

Кардич дуже здивувався. Очевидно, він не чекав' від Пішти такого.

— Синдикат у складі трьох осіб закупить більшість акцій і запропонує управі відкупити ферму.

— Геніально! І власники продадуть контрольний пакет акцій?

— А що ще їм з ним робити? Нового кредиту їм ніхто не надасть. Кошти зможе одержати тільки управа.

— Грандіозно!.. Колумбове яйце!.. А в тебе є на це гроші? Тобто на синдикат? Бо ти, певно, теж увійдеш до того синдикату...

— Звичайно!

Кардич мовчав. Він не зрозумів, що означає це "звичайно!" Чого воно стосується — грошей чи участі в синдикаті?..

— Вибач, я скоро повернуся.

"Пішов до бургомістра",— подумав Пішта. Він одхи-лився на бильце крісла. Голова трохи паморочилася. Мабуть, від вина... Дивився просто перед себе...

Ліна підійшла непомітно й сіла поруч.

— Пішто, це життя — чуже для нас,— сказала вона тихо.— Хіба тут може жити сім'я з дітьми? Адже тут нема для цього жодної підходящої кімнати. Взагалі.всі кімнати призначені тільки для прийому гостей, для бенкетів... для балів... Навіть спальні пана й пані Боронкаї — в різних

кінцях будинку. Чоловіча виходить на північ, куди ніколи не заглядає сонце... Невже ця жінка не боїться за свого чоловіка?

— Ти б улаштувала все по-іншому...

— Ні! Тут усе жахливе!

Пішта взяв келих із шампанським, який щойно наповнив лакей.

— Гості в захваті від цієї вілли.

— Яке мені діло до них? Люди, які зібралися тут, байдужі одне до одного... Глянь-но довкола. Вони сновигають як тіні, уникаючи зустрічі одне з одним. А більше за все — зі мною...

— Ні! Ти просто не звикла. Тут сьогодні намагаються догодити саме тобі. Дай їм цю можливість...

— Мені? Ти помиляєшся, Пішто! Ніхто навіть не подумав зробити мені приємність...

— Бо ти — як та троянда з колючками... Аг-от навколо мене вони бігають...

— Бігають, Пішто, тільки не за тобою, а від тебе — мовби від якогось собаки, щоб не вкусив. Нікого з твоїх друзів тут немає. Ні Вальтера, ні добряги Лешняка... Я навіть не уявляла, що в нашому місті стільки людей, яких я ніколи досі не бачила. Пішто, це не те місто, де ми жили досі... Це все — чужі нам люди. Всі вони — наші вороги!..

— Не кажи дурниць.

— Прошу тебе — не втягуй мене в цю гру! Я сто разів казала тобі, що вона — не для мене. Я створила собі маленький світ... Він анітрохи не схожий на цей... На моєму столі шампанське не ллється рікою. Мій чоловік не ходить навіть у пивницю — і я його за це поважаю... В нього немає коханок...

— До чого тут коханки?

— Оця сукня обпікає мені тіло. Вона не моя. Мені хочеться зірвати з себе цю ганчірку — це шкура тих, хто повертається тут до мене спиною. Якби сукня була моєю, я вже давно порозумілася б із цими людьми. Я сиділа б поруч з ними на диванах, плескала б, як і вони, язиком... Але я — не з їхнього середовища! Я — чужа їм жінка! Ти забуваєш, що одружився не з Магдаленою Сенткалнаї, а з Ліною Сенткалнаї... Випадковість вибила тебе зі звичної колії, і ти пнешся у великі пани. Хочеш наздогнати й перегнати тих йолопів, у товариство яких потрапив...

— Я хочу бути їхнім вожаком, керувати ними.

— Навіщо це тобі? Ти зовсім їх не знаєш. Чи стане в тебе снаги, щоб іти разом з ними? Адже в них зовсім інші звичаї, інша мораль. Коли до мене в гості приходить приятелька, вона щаслива, що випала нагода посидіти разом за одним столом. Вона не посилає мені своєї візитної картки — як це зробили Боронкаї — і не мчить потім далі на автомобілі, ніби рятуючись від прокажених. І от я, дурна, приходжу сюди. Я роблю це тільки заради свого чоловіка, а він, кинувши мені кілька слів, відразу ж зникає...

— Бо ти тримаєш себе, як ображена королева.

— Так, я справді ображена. Бо в мене є гордість. В мене є душа, а в цих людей її немає. Для них існує тільки одна душа — гроші... Сюди не можна приходити пішки, а треба приїздити автомобілем, до того ж —

якнайшикарнішим... Навіщо ти одружився зі мною? Слід було почекати, поки розбагатієш, і взяти шлюб з якоюсь із цих жінок. Що ти зробив зі мною? Ти згубив мене... Мені ніколи книжку прочитати, газету розгорнути... Я не можу встежити за модою, не знаю тих афоризмів, якими аристократки прикрашають своє життя... Магдалена... Певне, колись вона була хороша жінка... Але розкіїїґ зіпсувала її, розбестила...

— Не ображай її...

Ліна рвучко підвелася, і Пішта злякався. Він знав Лінину вдачу: якщо дружина розсердиться, то не звертає ніякої уваги на правила поведінки.

— Чого це мені не можна її ображати?! На її розваги пішли всі гроші свиноферми... Бо якщо жінку розбестити, їй потім буде замало всіх грошей, які є на світі... Хочеш, щоб і я стала такою, як Магдалена? Ну що ж, тоді купуй цю віллу, потім автомобіль. Найми водія, тоді садівника... Гадаєш, я не зуміла б витрачати на місяць більше, ніж триста сорок шість пенге? Гадаєш, не зуміла б розтринькати тридцять чи сорок тисяч?! Але в такому разі подбай про те, щоб вони були. Паскудник ти! Маєш у кишені п'ять пенге, та й то ті, що я дала,

а мрієш про вілли, про автомобілі... Заведи спершу чекову книжку! Спроможний ти на це? Хочеш стати до лав тих розбійників з великої дороги? Гляди, щоб тебе не зжерли! Бо сумніваюся, що вони захочуть ділитися з тобою своєю здобиччю! їм не потрібні Коп'яші... Вони й самі зуміють пустити на вітер ті гроші, які ще є на світі!..

— Ліно! Яка ти дивна жінка! Навіщо мучити мене такими докорами тепер, коли я борюся з цілим світом? Борюся за те, щоб не було тут більше зловживань... Я ще не купив цієї вілли, бо вони хочуть передати мені її як відступне... щоб я допоміг їм перекласти величезний тягар на плечі народу... А ти тут цвіріньокаєш, мов той горобець...

Пішта підкликав лакея й попросив налити йому шампанського.

— Любий, не пий, не псуй собі здоров'я...

— Я борюся з чорними силами...

— Я не дозволю-тобі пити... Постав келих... Несподівано з'явився Кардич.

— Ви мінливі, як погода: то цілуєтесь, то сваритесь...— сказав він.

Пішта глянув на Кардича затуманеними очима. Що сталося? Чому змінився його тон? Чому він не продовжує розмови?

— Чи можу я побачити пана бургомістра?

— Він грає в карти,— байдуже кинув Кардич. '

— Він кликав мене.

— Ну, тоді інша річ. Якщо кликав, то йди.

Пішта підвівся, поцілував руку Ліні, ніби пробачаючись за суперечку, яка відбулася між ними тут, на очах У цих людей.

Ліна кволо всміхнулася.

Пішта йшов кімнатами, повними гостей, його кликали, але він, не зупиняючись, простував у ломберну кімнату, де сидів за картами бургомістр.

її*

Опинившись .там, Пішта став позад нього й почав стежити за грою. Через якийсь час бургомістр раптом сказав:

— Я дуже люблю сучасну молодь.

— Але ж ти, Бело, сам молодий! Наймолодший серед усіх нас,— заперечив віце-губернатор!

— О ні, ні, я вже старий і підшукую того, хто міг би зайняти моє місце. Це найпекучіша проблема — хто сяде на наші місця. Сучасна молодь не схожа на нас — таких, які ми були колись... Вони мислять по-іншому; в них інші смаки, уподобання, інший патріотизм... Я й досі не знаю, чи є він у них... Тепер щирий патріотизм не модний... Але поки ми живі, ми не.дозволимо жартувати над собою. Правда ж, Андріше? — Бургомістр підвів голову від карт.— Нині все робиться задля власних інтересів. Хіба чувано, щоб у наші дні навіть най-бідніші люди організовувались відповідно до своїх інтересів? Народові потрібні гарні ідеї. Народ треба виховувати... До різдвяних свят слід потурбуватися про достатню кількість національних прапорів, трикольорових стрічок, гасел... Школярів треба навчити гарних патріотичних віршів. Цього року різдво слід перетворити у велике національне свято. От у італійців, наприклад, так багато національних свят, що на кожний тиждень припадає по одному. А часом — по два й по три... Ось що потрібно народові. Тільки так можна підтримувати в ньому патріотичний дух.

— Італійці турбуються навіть про взуття для дітей бідняків!

Всі здивовано подивилися на'обер-прокурора.

Але Пішта не міг змовчати. Його боляче дійняло те, що кілька хвилин тому дядечко Кардич повівся з ним так, ніби між ними не було ніякої ділової розмови. Що це означає? Невже його вже скинуто з .рахунку?..

— Що ти маєш на увазі, Пішто? — нарешті обізвався віце-губернатор, лагідно усміхаючись.

Після короткої паузи Пішта сказав:

— Італійці не знають, що таке альфельдська зима. Хотів би я поглянути, як би вони— влаштовували свята тут восени, коли багнюки по коліна; поки дійдеш від хутора до хутора — скільки разів загрузнеш! Або взимку — коли мороз, і заметіль, і лютий вітер. Хоч би які патріотичні гасла ми виголошували, вони не врятують народ від голоду, холоду й багнюки! І трикольорові стрічки не врятують — навіть найгарніші!

Картярі увіткнули обличчя в карти. Такого їм іще не доводилося чути в своєму колі. Такого вони не могли збагнути. Хто цей чоловік? Підбурювач? Революціонер? Комуніст?

— Чи не в Росії тебе цього навчили, Пішто? — так само лагідно спитав віце-губернатор.— Скільки ти пробув там у полоні?

— Мене там нічого не навчили,— неохоче відповів Пішта. Він уже жалкував, що не —стримався.— Я хотів тільки сказати, що наш праотець Арпад 1 вчинив би набагато краще, якби проскакав на своєму коні трохи далі—до Італії... Там принаймні не треба турбуватися про дрова. А тут? Топлять печі кізяками...

Пішта говорив ніби жартома. Але ніхто не засміявся.

— Бачу, не до вподоби тобі ця країна з її молочними та медовими ріками,— сказав віце-губернатор.

Бургомістр, голова суду й усі інші картярі сиділи мов води в рот набравши.

— Не до вподоби? Мені? Та я ладен першої-ліпшої миті віддати життя за батьківщину!

— Це, звичайно, чудово,— мовив бургомістр і взяв зі стола карту.— І ти віддав би життя тільки через те, Що не згоден з політикою нашого праотця Арпада?

— Я пожартував...

— Добрі мені жарти... А щодо ганчірок з національними кольорами? Що на це відповіси, лукавцю?

— Про ганчірки я нічого не казав.

— Він казав про національні стрічки,— уточнив віце-губернатор.

— А хто сказав, що дірявий черевик зашнуруй хоч національною стрічкою, а вода все одно в нього протікатиме? *

. — У всякому разі, цього я не говорив.

— Не чіпайте мого Пішту! — сказав бургомістр.— Він славний, чудовий чоловік, який бажає управі тільки добра. Щоправда, є в нього душок опозиції... Юної, кучерявої опозиції... Ще Ференц Деак казав: "Люблю опозицію, поки вона кучерява, і не люблю, коли вона вже полисіла".

Цікаво, на кого натякає бургомістр? Адже доктор Мартіні має буйну чуприну!

— Ви мене кликали, ваша вельможність? Бургомістр підвів очі на Пішту, усміхнувся кутиком

вуст і далі розкладав карти.

— Піковий туз.

Трохи згодом він зяову глянув на Пішту.

— Не хвилюйся, почувай себе як удома... Я ще багато про що хочу з тобою поговорити.

Пішта сів біля ломберного столика й цілу годину спостерігав за грою. Потім згадав про Ліну. Ні, в цю кімнату вона не зайде. А тоді — про дядька Берці. Підвівся й квапливо подався до зали.

Гостей там було небагато — майже сама молодь. Юнаки та дівчата сиділи в кріслах і на канапах. Велика люстра була погашена. Пішта згадав, як один приятель розповідав колись у казино про нинішню молодь — мовляв, вона розбещена, влаштовує оргії... Уява його розпалювалася...

Заграла музика. Гості почали танцювати. І це після півночі!.. Де тільки в них беруться сили? Хвацько витанцьовують, в очах бісики грають, горнуться одне до одного в п'янкому бажанні... А втім, вдень вони нічого не роблять. Можуть спати скільки заманеться...

Пішта сів біля Ліни. Вона дрімала з відкритими очима й на вигляд була дуже стомлена. Мабуть, хвилини тут тягнуться для неї, як години... А Пішті ні спати не хотілося, ні втоми він не відчував. Чому ці люди припинили з ним переговори, які так добре почалися? Кардич уже не виступав у ролі посередника. Сенткалнаї вже не сердився. А бургомістр взагалі не звернув на нього уваги. Чому? Що буде завтра? Невже він, Пішта, летить у прірву?..

— Він підійшов до гурту чоловіків, які розмовляли про політику, сперечалися. Пішта слухав, але думав,тільки про те, що їхнє ставлення

до нього враз змінилося. Ферма кудись віддалялась, мов якась примара. А ще на початку бенкету він міг узяти цю примару в руки, наказувати їй... І ось вона віддалялася, ставала недосяжною...

Згодом Пішта помітив, що походжає вздовж стіни, походжає без упину, наче божевільний по палаті... Йому стало соромно. Аби хоч гості, не помітили його збентеження! Не можна давати їм у руки ще й цей козир!..

Ні, треба твердо стояти на своїх позиціях до самісінького кінця! Адже в його руках — меч правосуддя! Пішта прискіпливо перевіряв свою поведінку. Ні, поки Що він не вчинив нічого протизаконного. Він іще чистий і невинний. Одне тільки погано: захмелілий, він утратив над собою владу і викрив себе перед дядечком Кардичем, віце-губернатором та бургомістром. Власне, не викрив, а бовкнув зайве. Розкрив свої карти. Невже це така велика помилка? Мабуть, що так, принаймні, їм цього досить, щоб почати плести тенета, в яких він може заплутатись...

Тривога в душі зростала. Він відчував: на нього чигає небезпека. Грізна небезпека.

Може, віллу йому не віддадуть? То це байдуже. Ліна все одно не хоче цієї вілли, боїться її...

То що ж іще? Що вони взагалі можуть забрати в нього? Адже він ні в яку аферу не встряв. Буде собі одержувати платню; її вистачить, якщо жити так, як досі. Отже, йому' немає чого боятися. Справедливість на його боці, зброя в його руках. Це вони, ці люди, повинні боятися його, обер-прокурора! Йому вже підписали деякі документи, а він ще не давав нікому ніякої розписки, яка могла б його скомпрометувати...

До Пішти підійшла Магдалена. Лакей приніс на великій срібній таці прохолоджуючі напої.

— Ви мене частуєте льодом, а в душі моїй палає вогонь!

Магдалена всміхнулася.

— Чи не знайшлася б у вас хвилина для розмови зі мною? — спитав Пішта.

— Будь ласка. Вони сіли в кутку.

Пішта відчув: ця мить для нього — фатальна. Голова запаморочилась. Він не знав, з чого почати. Але поки Ліни тут немає, конче треба з'ясувати деякі питання...

— Скажіть, вельможна пані,— промовив він нарешті, сподіваючись, що хміль додасть йому сміливості,— чи не здивовані ви тим, що сьогодні у вас в гостях чоловік, який стільки років пам'ятає вашу зелену сукню... свою зелену мрію?..

Магдалена з цікавістю звела очі на Пішту. Погляд її був спокійний, як у людини, що слухає співрозмовника із ввічливості, тільки для годиться...

Але Пішта вів далі:

— ...і цей чоловік протягом стількох років не мав нагоди розповісти про свої почуття тій жінці, якої вони стосуються.

Магдалена засміялася. В неї були дуже гарні зуби, і вона вміла сміятися.

— На світі є донжуани і є, так би мовити, антидон-жуани,— не вгавав Пішта.— Донжуан не поступиться ні перед чим, щоб звабити жінку, і переслідуватиме її доти, доки не доможеться свого. Антидонжуани,

навпаки, страждають мовчки. Але протягом довгих років їхнє почуття палає вогнем...

Магдалена злякалася, що Пішта зайде надто далеко, й вирішила перевести розмову на інше:

— Ви купите нашу віллу, Коп'яше?

— Бачите...— затнувся Пішта, а тоді, після тривалої паузи, сказав захриплим голосом: — З люб'язності пана бургомістра можна зробити висновок.

— Віллу продає не бургомістр... Пішта трохи помовчав і відповів:

— Шлюби здійснюються на небесах, а купівлі будинків — часто в сферах високої політики...

— Дуже цікаво.

Пішта змінив тон. Він говорив з Магдаленою поблажливо, навіть з ноткою зверхності. Заклав ногу на ногу і відкинувся на спинку крісла.

Магдалена лагідно мовила:

— Я дуже хочу, щоб саме ви купили віллу. Мені було б приємно, якби плодами моєї праці скористалися хороші люди...

Пішта відчув пекучий біль у серці. Невже він не спроможний вплинути на цю жінку? Невже вона недосяжна для нього?.. Обличчя його почало червоніти. Ця жінка стоїть за броньованою стіною, і він ніколи не зможе наблизитися до неї. Навіщо він признався в своєму почутті? Яка ганьба!

Обоє сиділи мовчки. Говорити більше не було про що.

Пішті спало на думку, що він схожий зараз на капітана найманого легіону, який закоханий у господиню оточеної фортеці. Хоч би що він робив, вона однаково залишиться господинею фортеці, а він, навіть удавшись До сили,— усього тільки найманим капітаном.

Пішта дивився на Магдалену, всміхаючись, і думав про те, що вона ним нехтує й нехтуватиме завжди. А інші? Інші так само. Бургомістр подав знак: з обер-прокурором треба покінчити... Може, й Магдалена вже знає, що з ним покінчено, тому так і змінилася.

Ці люди — чужі йому! Навіщо тільки він за них тримається? Тут йому нічого шукати... Він ніколи не пристосується до них. Одна лише є рада: повстати проти цих людей, примусити їх боятися його...

Пішта дивився на Магдалену, що диміла сигаретою, й далі усміхався. Магдалена була трохи бліда — певно, втомилася, та й час нічний... Він прикипів до неї очима, а серцем знав — вона ніколи не належатиме йому. І вже не відчував пристрасті. її заступила байдужість. Він раптом зрозумів: душа Магдалени — пуста. Ця жінка й справді нагадує канцелярську панночку, холодну красуню з пустою душею. Пустою... Хотів би він гмати від цієї жінки дитину? Ні!

Але Пішта був упевнений, що/невдовзі в ньому знову запалає кохання. Власне, яке ж це кохання? Захоплення — та й годі. Невже він здатен кохати жінку з холодним серцем і пустою душею?..

Отак вони сиділи і, всміхаючись, дивилися одне на одного. Але якщо Піштина посмішка відбивала внутрішню боротьбу, то Магдаленина — байдужість.

— Чи бачили ви останній фільм за участю Чапліна? — нарешті обізвалася до нього Магдалена.

— Ні, я не люблю кіно.

— А самого Чапліна? "— Його — так.

— Кумедний він, еге ж?

— Дуже кумедний. Але завжди висуває якусь моральну проблему.

— Чи правда, що управа бере під свою опіку обидва кінотеатри?

— Не чув.

— То буде хороша комерція. Три дні працюватиме один кінотеатр, три дні — другий.

— Було б простіше, якби всі шість днів працював один.

— І справді! — засміялася Магдалена.

Аж тут вона вгледіла когось, з ким їй треба було перемовитися словом.

— Вибачте,— сказала вона, підводячись.

"Пішла виконувати свої обов'язки господині великого дому",— подумав Пішта.

Голова в нього була важка. Таки хильнув зайве... Аби вже швидше скінчився цей бенкет!

— Чи не час нам іти додому, Пішто? — почув він голос Ліни.

Пішта ще раз глянув у бік Магдалени. Гарна, висока, стрункa, елегантна жінка. Мабуть, їй надокучила вся ця суєта... Та правила пристойності — понад усе. А як люб'язно вона розмовляє з бридкою дружиною голови апеляційного суду... Цікаво, про що? Невже про дві програми в кінотеатрах?..

Пішта з Ліною вже простували до виходу, коли їх перестрів Кардич і почав умовляти не йти так рано. Пішті здалося, що банкір чимось стривожений. Але чим?..

— Ти що, зібрався додому, Піштіко? Та ми ж ні про Що не домовились. Ти ж знаєш свого дядечка Белу: раз він сів за карти — до нього краще не підходь. Та він про тебе не забув. Оце сказав мені: "Гляди, щоб Пішта не втік додому; нам ще треба обговорити багато справ".

Довелось залишитися.

Пішта походжав по кімнатах, позіхав, пив, теревенив з гостями й чекав. Але його не кликали до бургомістра. Час минав, уже почало розвиднюватися.

Аж ось приїхав секретар бургомістра — маленький Імре. Він квапливо пройшов до ломберної кімнати.

Через якусь хвилину звідти вийшов бургомістр. Ні з ким не попрощавшись, він швидко подався в передпокій і зник.

Це був сигнал до кінця бенкету. Гості почали розходитись.

Перед віллою стояло чимало карет і автомобілів, та для Пішти з Ліною там не знайшлося місця. А вони були вже настільки розбещені, що забули потурбуватися про транспорт. На щастя, на алеї всю ніч чергували фіакри, і Коп'яші сіли в один із них.

У провулках була непролазна грязюка, тому довелося їхати по вулиці Каталіни, потім через базарний майдан. Коли проминали управу, Пішта побачив світло в кабінеті бургомістра.

— Хто там може бути?

— Прибирають,— сказала Ліна задумливо.— Вже ранок.

XXIV

Вони лягли спати, але Пішта був такий збуджений, що заснути не міг. Думав про події сьогоднішньої ночі. Що ж усе-таки сталося? Що на нього чекає в майбутньому? Власне, добре, що хоч щось прояснилося. Кривий шлях, хитрощі — все це не для нього. В його житті є тільки один шлях — прямий. Дорога істини й добра...

Хитрющі старигани, вгодовані підлабузники! Які вони гидкі! Яка безцільна була ця ніч! Самі пусті балачки... А Магдалена... Скінчилося все розмовою про кіно...

Ну, принаймні йому вдалося побачити їх усіх разом. Тих, хто нині править світом... Чи не настав уже час для нової доби? Чи не пора змести всю цю купу уламків старого світу, які народилися, щоб володарювати, зрослися з владою й безмежно користуються нею?..

В голові роїлися думки — сумні і водночас дуже войовничі.

"Може, це наслідок похмілля? — запитав він сам себе.— Тоді людина завжди стає великим моралістом".

Йому страшенно кортіло знати, що принесе сьогоднішній день? Як він, Пішта,. подивиться сьогодні в очі. всім отим людям із управи?

О восьмій ранку він подався на службу.

В управі ще нікого не було. Пішта сів за свій письмовий стіл, і йому стало трохи ніяково через те, що прийшов так рано.

Не хотілося братися до справ. Він сидів млявий, ні про що не думаючи.

Через якийсь час з'явився доктор Петерфі й привітався. Пішта мовчки усміхнувся до нього.

Петерфі вийшов у приймальню, але за хвилину повернувся. Він був дуже схвильований.

— Пане обер-прокурор, тут уночі хтось був! Пішта вражено глянув на нього.

— Що ти кажеш?!

— В кімнаті все розкидано, перевернуто догори дном! Пішта глянув на сейф. Він стояв на місці, замкнений. "Невже сюди хтось вдерся? Хто?!"

Пішту мовби морозом обсипало.

Глянув на стіл. Наче все на місці. Але папки з документами лежать не так, як він їх поклав учора. Ті, що були ліворуч, тепер лежать праворуч.

Він рвучко підвівся, дістав ключі від сейфа й відімкнув його.

Грошей у сейфі він ніколи не зберігав. Клав туди тільки важливі документи.

Вийняв папку із справою свиноферми. Шворки її були розв'язані.

— Книги бухгалтерського обліку теж гортали,— сказав доктор Петерфі.— Вони забули тут деякі рахунки, Дрібні записи.

Пішта зблід.

"Вдерлися в кабінет! Пограбували! Це зловживання владою! Насильство! Крадіжка! Крадіжка із зломом!"

Але гербові документи були у Пішти вдома. Він узяв їх, щоб спокійно попрацювати, обміркувати й скласти текст вироку... Отже, для Боронкаї ревізія пройшла благополучно, бо в книгах бухгалтерського обліку не було нічого компрометуючого. Боронкаї врятований... Міністр одержить про нього позитивну інформацію...

Голова запаморочилася, і Пішта сперся руками на стіл, щоб не впасти. Все-таки вони розправилися з ним!..

Підвів голову, втупився очима в сейф.

— Що там таке? Це вони залишили?

Він узяв з нижньої полиці револьвер, заряджений п'ятьма патронами, і здригнувся. Невже вони ладні піти навіть на вбивство?

Петерфі оглянув зброю.

— Це револьвер вашого попередника, колишнього обер-прокурора Макроці...

Пішта поклав револьвер на місце.

— Що ж нам робити?

Доктор Петерфі мовчав. Потім безнадійно усміхнувся.

— Що тут зробиш? Адже злочинці невідомі...

Ні, злочинці відомі! Пішта добре знав, проти кого треба було б...

— Але ж ключі від сейфа в мене...— сказав він тихо,— Як же вони відімкнули?

Петерфі нічого не відповів.

— Хтось чужий не міг сюди проникнути. Ніяких слідів злому... Напишу рапорт... Негайно...

Аж тут увійшов гайдук і доповів, що його вельможність просить пана обер-прокурора до себе. "Ну, начувайся, дядечку Бела!"

В приймальні бургомістра стояв величезний гурт ху-торян-орендарів, і серед них доктор Мартіні,

Побачивши Пішту, він підійшов до нього й розповів, що делегація вже побувала на прийомі в бургомістра. Але хуторяни не хочуть йти з управи, поки не одержать письмових гарантій про відстрочку орендної плати.

З'явився секретар і попросив Пішту увійти.

— Любий мій,— сказав бургомістр, привітавшися,— треба прийняти щодо цих людей якесь рішення.

Пішта уп'явся в бургомістра поглядом. "Тримається так упевнено й спокійно, мовби нічого не сталося! — подумав він.

— Як би зробити, щоб ці люди виплатили оренду? Адже в них величезна заборгованість...— звернувся до нього бургомістр.

— Усе б владналося,— різко відповів Пішта,— коли б управа запровадила кущову хутірну систему. Тоді хутори не були б розкидані на території двадцяти квадратних кілометрів, а зосередилися б в одному місці, поблизу залізниці. У такому разі тримати їх під контролем було б дуже легко.

— Далі, друзяко, далі...

— Питання про цю систему вже не раз ставилося на порядок денний, але пленум управи так і не взявся до його обговорення... Він не вбачав ніякої користі в тому, щоб зобов'язати орендарів селитися разом. Це питання відхилялося, бо пленумові була представлена неправильна інформація. Завжди говорилося, в яку кругленьку суму обійдеться переустрій, і ніколи — яка вигідна для управи була б ця система... Даруйте, ваша вельможність, але і в самого господа бога не набереться стільки жандармів, поліцейських та судових виконавців, Щоб зібрати орендну плату в хуторян, ліквідувати заборгованість або виселити їх... Та й куди їх виселити? В поле просто неба?.. Про це й говорити не варто... Бо ще почнуть бунтувати... А це збурило б будапештську пресу, і вона показала б нашу управу у найгіршому світлі перед усією країною. Та й уряд був би змушений втрутитися... І навпаки — уявімо, що кущова система хуторів уже існує, тоді проблему орендної плати можна легко розв'язати. По-перше, ми взяли б боржників у свої руки; по-друге, здійснили б масове переселення...;

— Он як! і

— Якби хуторяни не були розкидані на території двадцяти квадратних кілометрів, якби вони об'єдналися в десять кущових хуторів, ми могли б виселити їх за якихось два дні. У крайньому разі управа сама б їх вивезла і розмістила у тимчасових бараках, а на їхньому місці поселила б двісті інших сімей. Охочі завжди знайшлися б...

— Непогана думка, непогана... Ви гляньте на нього! Бач який!

Бургомістр підвівся з-за столу, підійшов до Пішти й поплескав його по плечі.

— Дуже розумно. Знаєш, це принесло б тобі популярність... Але не слід підкреслювати утилітарний бік справи... Я вважаю, що твоя ідея розумна, тільки трохи заскладна. Наскільки я тебе зрозумів, це питання пов'язане з хутірською залізницею. Коли залізниця стане до ладу, можна буде відразу розпорядитися, щоб оті, як ти кажеш, "кущі" будувалися поблизу неї.

— Було б вирішено й питання транспортування...

— І як це досі нікому не спало таке на думку! Наші бідолашні судові виконавці і справді йе в змозі обходити стільки хуторів. Та й управі не під силу витрачати такі величезні кошти на транспортування. А який гарний вигляд матиме степ, коли вздовж залізниці, наче з-під землі, виростуть хутори!..

— В кожному кущі можна буде завести систему хутірських старост, систему економічного контролю, вивчати, як господарюють окремі хазяї, підвищити відповідальність за сплату податків і оренди...

— Але в скільки це обійдеться?

— Ані в скільки. Всі видатки можна перекласти на плечі хуторян.

— Атож, атож! — мовив бургомістр, замислено дивлячись перед себе.— Треба поговорити про це з двоюрідним братом пана віце-губернатора.— Бургомістр узяв зі столу залізничну накладну, якийсь час роздивлявся її, а потім повів далі, карбуючи кожне слово: — Гм, гм! Скрізь — родичі! Самі родичі! Весь світ складається з родичів. У кожного знайдеться бідний родич, якого треба кудись пристроїти. А той родич, зайнявши посаду, байдикує. Та й .невіглас він... Я— запеклий ворог ро-' дичів, бо вони є раковою пухлиною на тілі угорського суспільства... Відтоді, як я сів у це крісло, тільки те й роблю, що воюю з ними. Куди не подивись, усюди самі родичі. У кожного є хоч один... Ти тільки поміркуй, я ж не всесильний!.. У моїх підлеглих підростають діти, і я мушу пам'ятати, хто з ким одружується, хто за кого видав свою доньку... А в цих дітей народяться свої діти, вони ростимуть, настане час — підуть до школи. Треба знову буде влаштовувати, турбуватися за тих, хто погано вчиться... Потім і вони одружаться — родичів знову побільшає. І всіх я повинен знати, пам'ятати! Янчі має музичний хист — чи не влаштувати його в музичне училище? А Петерку конче треба пристроїти у військове... Паліко розтринькав казенні гроші — його слід виручити з біди... Яку це треба мати голову, щоб пам'ятати всіх?..

Обер-прокурор здивовано слухав.

— Чого ти так дивишся на мене? — спитав бургомістр.— Всі ми потрапляємо під жорна цього млина. Чув я, що і в тебе об'явилися нові родичі...

Він опустив очі й знову почав роздивлятися накладну. Пішта здригнувся, а бургомістр повів далі:

— Приходить дядько Яні: "Дійшло до мене, братику, що ти з божою поміччю вибився у люди. Допоможи ж тепер і мені!" Приходить тітка Каті: "Синку мій любий, чула я, що тобі господь допоміг, і тобі добре тепер ведеться. Допоможи й ти мені..." А раніше за всіх приходить дядько Берці: "Любий племіннику, ми з твоїм бідолахою батьком завжди

були найближчими друзями. Ось моя шахта, купи її. Управа матиме з цього неабияку вигоду..."

Пішта злякався. Чому бургомістр завів про це мову? На що він натякає?

— Вугілля гарне, нічого не скажеш,— провадив бургомістр.— Та не про те йдеться. Вугілля нам завжди потрібне. І завжди його нам поставляли родичі обер-прокурора. Одного змінив інший, але родичі від цього не перевелися. Ось і тепер вугілля поставлятиме дядько обер-прокурора. Новий собака із старим нашийником. А як бути з тіткою Каті?

— І вона теж? — вигукнув Пішта. Бургомістр усміхнувся.

— Бачиш, у кожної сім'ї є своя тітка Каті, а в кожної тітки Каті — по дев'ять онуків. І що тут поробиш? Не може людина бути байдужою до своїх родичів... Бо в людини є серце... Особливо в угорця... Адже в Угорщині все життя грунтується на родинних зв'язках. Наш праотець Арпад, прийшовши на нову батьківщину, поділив усю її між своїми родичами й родичами цих родичів. Он аж звідки все почалося! І немає в світі більшого злочину, ніж тримати родичів на відстані, коли ти сам при владі... Однак треба залишати дещо й для чужих...

Пішта паленів від сорому, але ніяк не міг збагнути, куди хилить бургомістр.

— Друзяко, відкрию тобі одну таємницю,— вів далі той лагідним, солоденьким голосом.— Вже тридцять ви сім років сиджу я в цьому старому будинку, в цьому кріслі. На всю країну я нині — найстаріший бургомістр. Вам, молодим, не завадить знати, завдяки чому можна так довго триматися. Друзяко, переглянь якось на дозвіллі списки керівного складу управи. Ти не побачиш там прізвища жодного мого родича. Я не взяв сюди жодного... за всі тридцять вісім років. Але я не був поганим родичем. Я допомагав своїм ближнім грішми, влаштовував їх на службу.

Але не сюди! Ніколи цього не було! Ніколи! Я не впихав в управу ні своїх старших чи менших братів, ні племінників, ні зятів, ні їхніх дітей!..

— Ваша вельможність, хоч вугілля й запропонував мій рідний дядько Берці, я, зі свого боку, не буду його підтримувати.

— Не гарячкуй! Вугілля якісне, а доки воно якісне, нам однаково, хто його поставлятиме. До речі, це питання вже вирішене. Не підтримувати рідного дядька — дуже негарно. Та й тобі користі з цього ніякої. Адже ти теж матимеш зиск..

Пішта почервонів по самі вуха. Бургомістр натякав на ті двадцять відсотків, що їх обіцяв дядько Берці... З перших ста тисяч пенге обер-прокуророві належить двадцять тисяч...

— Ти не бургомістр, через те тобі й легше. Поки вугілля надходитиме першосортне, з тебе ніхто нічого не спитає. Я не проти всіляких родинних справ, тільки сам цього не люблю, ото й усе. Однак шаную родичів моїх підлеглих, підтримую їх. І зовсім не відмовляюсь замість дядька Іllома підтримувати зараз дядька Берці...

— Ваша вельможність...

— Дай-но мені закінчити, друзяко! Хочу тобі сказати ще таке: родичам треба жити, але й неродичам теж... У нашому місті понад вісімдесят тисяч душ. Більшість із них — все-таки нам чужі. Г ми не маємо права тільки з цієї причини позбавляти їх можливості працювати на відповідальних посадах...

Обер-прокурор мовчав.

— Чим, приміром, завинив цей бідолашний Холуб? Тільки тим, що він мені не родич і я не знаю його справ так само добре, якби він їм був?

— Обер-прокурора мовби громом ударило. Отже, йдеться про Холуба? Значить, бургомістр збирається говорити з ним про вкрадені проекти? Ну гаразд! Розпочнемо двобій!

— Ваша вельможність...— почав він і затнувся. Може, бургомістр щось скаже? Але той мовчав.

— Ваша вельможність! Присягаюсь, я не маю бажання розорити "Холуба та його фірму. Навпаки... Мені відомо, що свиноферма заборгувала йому шістсот тисяч пенге. Якби він одержав цю суму, то був би врятований. Але Холуб її не одержить — немає звідки! Щодо маєтку Сенткалнаї, то він теж обтяжений боргами, і в разі краху збанкрутує вся їхня сторічна фірма, а компаньйони сядуть на шию управі або державі. Навіщо таке допускати? Адже можна найти якусь раду. Фірма давня, має міцні, налагоджені зв'язки. Чому б не звернутися з проханням до уряду... Нехай візьмуть зятя Сенткалнаї статс-секретарем... Він чоловік розумний. І на економіці знається, і язик у нього добре підвішений...

— Гм... А ти, бачу, метикований...

— Я певен, фірму Холуба можна врятувати від розорення. Але його, наскільки я розумію, передусім, хвилює питаня престижу. І що ж він робить? Виряджає головного інженера до обер-прокурора з тим, щоб виманити проекти моста і скопіювати з них потрібні розрахунки. Адже Холуб хоче створити свій проект на грунтні чужих розрахунків і відомостей. Він сподівається на перемогу, бо його проект буде найдешевший... Якщо він діє таким методом — значить, він уже не чужий, а родич. Він родич — завдяки своїм грошам. Спробуйте-но знайти такий спосіб ліквідації свиноферми, щоб...

'— А в тебе є такий спосіб? Гадаю, є. Розумна голова. Здається мені, ти в будь-якій скруті знайдеш раду. Коли не помиляюсь, це вже третя ідея, яку ти мені пропонуєш?

— Третя. Але в мене е ще одна, і я говорив про неї дядечкові Кардичу. Шкода, що він вам не сказав...

— Про що? — бургомістр ніжно глянув на Пішту.

— На мою думку, свиноферма — така, як вона є нині — недієздатна. Люди, що очолювали її, виснажилися матеріально, отже, й морально. Проте, з іншого боку, й управі не годиться заходити в переговори з акціонерним товариством, яке створене нею ж. Тому слід утворити синдикат, що закупить всі акції ферми. Він заплатить за акції невелику суму, однак замість реальних цінностей візьме на себе частку боргів, яку згодом можна буде перекласти на інших. У такий спосіб, імовірно, вдасться врятувати від повного краху Сенткалнаї — врятувати так, аби він міг існувати й пролонгувати взяті на себе обов'язки щодо Холуба.

— Дуже цікаво! — Бургомістр засовався в кріслі.— Звичайно... І ти зможеш просто з рук відкупити свиноферму, так само, як і віллу Боронкаї? Я правильно тебе зрозумів?

Пішта приголомшено мовчав. Що це? Знущання? Нерви його'напружились до краю.

— А вистачить у тебе грошей, щоб викупити свою частку акцій?

Пішта-так само мовчав.

— А втім, у Кредитному банку в тебе відкритий рахунок на п'ятнадцять тисяч пенге...

— Так, відкритий,— якусь мить повагавшися, рішуче сказав Пішта.— Крім того, в перспективі в мене є ще двадцять тисяч. Тоді я матиму третю частину суми від ста тисяч пенге...

— Навіть дещо залишиться,— засміявся бургомістр.— Тридцять три тисячі триста — це третина. Отже, в тебе залишиться ще тисяча сімсот пенге.

— Еге ж.

— Це непогано... Але біда в тім, що вугілля дядька Берці...

Обер-прокуророві перехопило дух.

— Певна річ, усе буде так лише за умови, якщо дядько Берці поставлятиме першосортне вугілля! — сказав бургомістр після паузи.

— Авжеж! Вугілля дядька Берці — найвищої якості!

— Правда твоя... Дядько поставив саме таке вугілля.

— Воно вже тут?

— Тут, тут... Дядько Берці — чоловік дуже спритний і ретельний. Вугілля прибуло сьогодні. Щойно мені подзвонили й сказали, що прибуло. Вугілля вищої якості..,

— Та це ж чудово! Отже, все йде як по нотах.

— Як по нотах! — засміявся бургомістр, показавши всі свої порцелянові зуби.— Це ти дуже влучно сказав... Ха-ха-ха!.. Значить, ти пропонуєш три чудові ідеї. Перша: позитивне вирішення питання про кущову хутірну систему — з тим, щоб управі легше було тримати в руках орендарів. Геніально — але не дуже популярно... Якби ти сказав, що кущову систему слід запровадити в зв'язку з вимогами сучасних соціальних умов — тоді було б усе гаразд. Але щоб обер-прокурор запропонував таку ідею не з метою покращення санітарного стану

хуторів, не заради підвищення культури й добробуту народу, а тільки задля того, щоб легше було тримати в руках всю цю банду, цю пару тисяч сімей, які дістали від управи землю в оренду... Навряд чи така ідея варта уваги.

Обер-прокурор вороже глянув на бургомістра.

— Друга ідея: Сенткалнаї треба урятувати в такий спосіб, щоб держава взяла до себе його зятя, скажімо, на посаду статс-секретаря... Це хибна ідея. Чому? Бо уряд сам мусить добирати потрібних йому людей, а пропонувати йому кандидатуру знизу навряд чи доцільно...

Знову запала мовчанка. Важка, гнітюча. Бургомістр сяяв усмішкою.

— Третя ідея — найграндіозніша. Створити синдикат, який купив би, скажімо, за сімсот тисяч пенге... бо, на* скільки я розумію, твоя думка така: сто тисяч пенге — пакет акцій, прийнята заборгованість — шістсот тисяч... І після того накинути управі неіснуюче підприємство, скажімо, за мільйон пенге... Отже, кожен із трьох членів синдикату заробить по сто тисяч пенґе. Це теж аж ніяк не популярно! Безперечно, це вигідно для всіх трьох чле-" нів синдикату... Але річ у тім, що громадська думка відразу викриє цю аферу... Хто-хто, а я добре знаю, що таде — громадська думка... Лідер опозиції, друзяко, залишається лідером доти, доки він не встряне в якусь комерцію. А як устряне — в очах громадськості він вважатиметься підкупленим.

— Не розумію вас, ваша вельможність,— сказав Пішта, збліднувши.

— Розберімося докладніше. Такі справи не робляться підпільно. До них причетна й громадська думка. Ого, ще й як причетна! І це було б ще нічого, якби не вугілля...

— Яке вугілля?

— Та дядька Берці! Він, певно, боявся, що вугілля, яке видобувають у його шахті, нам не сподобається... Бо то буре вугілля, яке дуже погано горить, а в грубах залишає такий нагар, що вони часто виходять із ладу... Одне слово, дядько Берці купив два вагони першокласного вугілля в Шалготар'яні і привіз його сюди.

Пішта стояв білий як крейда. Йому здалося, що весь будинок управи падає йому на голову. Після тривалої паузи він спитав:

— Це перевірено?

— Так, перевірено. Радник з економічних питань Мате спеціально їздив на шахту дядька Берці й привіз шматок вугілля, яке там видобувають. Він сам супроводив сюди шалготар'янське вугілля і сам його прийняв... На тих двох вагонах ще й досі красуються ярлики з шалго-тар'янськими штемпелями — забули зішкрябати...

Пішта стиснув руками голову.

Пригадав, як Меньхерт казав йому, що дядько Берці брехун і ні на що путнє не здатен... Кінець! Кінець усьому!..

Пішта биГьше не чув бургомістрових слів. У вухах йому дзвеніло: "Родичі! Оце так родичі!"

Зненацька він скочив з місця й закричав:

— Неподобство! Цієї ночі вдерлися до мого кабінету! Підробили ключі! Відімкнули сейф! Викрали документи свиноферми!...

Бургомістр зневажливо глянув на нього:

— Вдерлися? Відімкнули? Викрали? Ні, Коп'яше, ревізію проведено за моїм наказом!

— — Ключі були в мене!

— В тебе — запасні. Це мій сейф, пане обер-прокурор. Я тільки поставив його у вашому кабінеті,— і бургомістр узяв зі столу два запасні ключі.

— Такого в інструкції не передбачено.

— Ну .то й що? А хіба в інструкції передбачено, щоб дядько Берці з Калачбані поставляв вугілля із Шалго-тар'яна!

Пішта був зламаний, знищений цим смертельним ударом. Кінець усьому. Кінець планам, надіям... Кінець життю. Усьому кінець...

Він відчув себе в оточенні кровожерних звірів. А він, йолоп, гадав, що може бути лютішим за хижого вовка... Сподівався, що візьме в свої руки всю управу... І ось тепер він знищений. Розтоптане, спаплюжене його чесне ім'я.

Навіщо йому все це? Куди він квапився? Щоправда, на світі є справи, з якими треба квапитись... Його заманили в пастку? Так. Він дався їм, бо не вміє змагатися з негідниками...

Пішта підвів голову — точніше, звів очі на бургомістра. Той не дивився на нього. Читав якийсь документ.

Може, цей документ стосується його, обер-прокурора? Чи, може, його вже не вважають за людину, не помічають його присутності?

Пішта згадав про Ліну. Піти додому й розповісти їй усе? Чи сказати тільки про дядька Берці? Вона й так усе зрозуміє...

Він — чистий і чесний — потрапив до зграї злодіїв. Питання стало руба: або він, або вони. І ось він — переможений. Чесному — не жити.

А хіба він чесний? Хіба він не прагнув того, що й вони? Цей старий — хитрий лис; все пронюхав, все зрозумів. Недарма ж сидить у бургомістрах аж тридцять вісім років... Тепер Пішта зрозумів його думку і вчинить так, як той наказує. Мусить це зробити, адже іншого виходу немає...

Обер-прокурора викрили... Нещадно, безжалісно. Він сів на коня, а кінь його скинув, скочив на підніжку вагона — і впав під колеса. Велетенський механізм трощить, ламає його кості... Сини... І вони почнуть так, як починав він... Із злиднів... Житимуть надголодь... Згодом котромусь із них, можливо, поталанить. Але тоді на нього насядуть родичі: мовляв, тобі господь допоміг вибитися в люди, а нам ти допоможеш...

Пішта сидів у великому кріслі, відхиливши голову на спинку.

Невже людина нічого не важить на світі? Невже таке нікчемне її життя? Невже так легко її погубити? Ну що ж> топчіть! Ну що ж, ховайте! Глуміться над могилою!..

Ліна ^має вчительський диплом; може, вона дістане якусь скромну посаду. Здасть одну кімнату гімназистам, прибиратиме за ними... В неї є сила волі, а усвідомлення обов'язку перед синами додасть їй снаги. "Будь обережний, любий!.." Вона передчувала, чим усе це скінчиться. Вона боялася цього. А йому тільки тепер спала полуда з очей...

Пішта знову глянув на бургомістра. Той зосереджено робив якісь нотатки олівцем на аркуші паперу. Як він уміє володіти собою! Звідки

беруться в нього сили? Адже цей чоловік уже зовсім старий... Пішта згадав — раніше він уже думав про те, що бургомістр старий, дуже старий... і незабаром виникне потреба в новому... На той час він, Пішта, розбагатіє, набуде авторитету, впливовості, популярності... А цей дідуган он як усе перекрутив!.. Так повернув усе, що ідеї Пішти виявились "зовсім непопулярними". Тобто бургомістр довів, що кожна його ідея — хибна! Може, він таки має рацію? Але ж Пішта намагався діяти так, як їм хотілося, бо інакше навряд чи вони б його зрозуміли... Ні, краще вже потрапити в це жахливе становище, ніж стати таким шкуродером, як вони!

Слід би підвестися, грюкнути кулаком по столу, гримнути... Та що він скаже? Адже все свідчить проти нього. І передусім вугілля дядька Берці.

Червоні вогні... чорна темінь... Порятунку немає. Та й навіщо, коли життя таке огидне? Все, все навколо огидне. Не варто жити!

Він чистий і чесний, але це нікому не потрібно. Треба народитися для зла, готуватися до нього з дитинства... Ет, байдуже! Навіть Магдалена викине його з пам'яті. Якийсь там аферист не гідний того, щоб...

Бургомістр зиркнув на Пішту холодним, чужим поглядом, ніби питаючи:

"Ти ще й досі тут?"

Пішта підвівся. Хотів щось сказати, але нічого не спадало на думку. Уклонившись, він вийшов.

Бургомістр не відповів на Піштин уклін. У нього не знайшлося для Коп'яша жодного доброго слова, не те, що недавно: "Сервус, друже!"

Пішта простував коридором до кабінету, мовби не на своїх ногах. Так, відтоді, як він потрапив сюди, він ходить чужими ногами...

Двері за ним зачинилися.

Через якийсь час до бургомістра зайшов дядечко Кардич.

— Дозволь тобі нагадати! Сьогодні вечеря в Сенткалнаї.— Він простяг бургомістрові руку.— Ну, поводив ти, себе просто блискуче!

Бургомістр зняв окуляри, поклав їх на стіл і теж простяг Кардичеві свою суху старечу руку.

— Ти чудово тримався, любий мій! — Обличчя Кардича розпливлося в улесливій, теплій усмішці.

— На мою думку,— сказав бургомістр, погладжуючи борідку вільною рукою (другу його руку Кардич і досі тримав у своїй),— цей чоловік завтра повернеться до нас. Він буде для нас надзвичайно корисним. Щиро кажучи, за свою багаторічну службу я не зустрічав нікого, хто так швидко й добре розібрався б у справах... З допомогою цього, так би мовити, синдикату можна легко розв'язати проблему. Мушу тобі сказати, що ця ідея... просто геніальна. І, безперечно, без нього нам не обійтися. Без людини, яка добре розуміється на таких справах, обійтися неможливо... Чудова ідея... Кращої не придумаєш...

Кардич відпустив руку бургомістра.

— Так, так... Справді, трьох чоловік для синдикату досить. Скажімо, твій зять, я... не особисто я, а мій Генрик... Ну й він, Коп'яш.

Двері відчинилися. Вбіг доктор Петерфі.

XXV

— Ваша вельможність! — вигукнув він, затинаючись.— Пан обер-прокурор..-. Пан обер-прокурор...

— Що таке?

— Застрелився!

— Що ти кажеш?! Чому?!

Бургомістр зиркнув на Петерфі з таким обуренням, що той злякано пробелькотів:

— Цього я, вибачте, не знаю...

— Де він узяв револьвер?

— Дозвольте доповісти... В його кабінеті залишився револьвер пана Макроці, колишнього обер-прокурора. З нього він і застрелився.

— Це жахливо! Викличте мерщій лікаря. Треба рятувати бідолаху! Він помер?

— Конає.

— То якого ж бісового батька ви тут тупцяєтесь? Адже обер-прокурор — найцінніша людина в усій управі. Негайно його в лікарню! Підніміть на ноги всіх лікарів!

— Слухаюсь!

Доктор Петерфі швидко вийшов. А бургомістр одяг плащ і капелюх, він боявся протягів у коридорі.

— Невже ти підеш туди? — вигукнув Кардич.

— Ну що ти, що ти? Це жахливо! Його треба врятувати! Треба вилікувати! — І бургомістр повернувся до секретаря, який саме ввійшов: — Негайно видайте вдові тисячу пенге! Тобто... його нещасній дружині. Або ні, стривайте... п'ятсот... Негайно перекажіть їй п'ятсот пенге.

— І я додам сотню,— сказав дядечко Кардич і, сягнувши в кишеню, докинув: — Гроші стануть їй у пригоді.

І вони поквапилися рятувати бідолаху.